

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
YEREVAN STATE UNIVERSITY

ԲԱՆԲԵՐ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ВЕСТНИК ЕРЕВАНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
BULLETIN OF YEREVAN UNIVERSITY

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ
SOCIAL SCIENCES

ՀԱՐՔ 5 ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱ, ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
СЕРИЯ 5 СОЦИОЛОГИЯ, ЭКОНОМИКА
VOLUME 5 SOCIOLOGY, ECONOMICS

№ 3 (144)

ԵՐԵՎԱՆ – 2014

Հանդեսը լույս է տեսնում տարեկան երեք անգամ: Հրատարակվում է 1967 թվականից:
Журнал выходит три раза в год. Издается с 1967 года.
The Bulletin is published thrice a year. It has been published since 1967.

«ԲԱՆԲԵՐ ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ»
"БАНБЕР ЕРЕВАНИ АМАЛСАРАНИ"
"BANBER YEREVANI HAMALSARANI"

Գլխավոր խմբագիր՝ Միրզոյան Յ. Ղ.
խմբագրական խորհուրդ.
Ալեքսանյան Ա. Ս., Ավետիսյան Լ. Վ. (գլխ. խմբագրի տեղակալ), Գարուզյան Ա. Յ.,
Գոնչար Ն. Ա. (գլխ. խմբագրի տեղակալ), Խաչատրյան Ա. Կ., Հարությունյան Է. Ա.,
Հովակիմյան Ա. Է. (պատասխ. քարտուղար), Հովսեփյան Լ. Ս., Սինոնյան Ա. Յ.

Главный редактор: Мирзоян Г. К.
Редакционная коллегия:

Аветисян Л. В. (зам. главного редактора), Алексанян А. С., Арутюнян Э. А.,
Габузян А. А., Гончар Н. А. (зам. главного редактора), Овакимян А. Э.
(ответ. секретарь), Овсепян Л. С., Симонян А. Г., Хачатрян А. К.,

Editor-in-chief: Mirzoyan H. Gh.
Editorial Board:

Aleksanyan A. S., Avetisyan L. V. (Deputy editor-in-chief), Gabuzyan A. H.,
Gonchar N. A. (Deputy editor-in-chief), Harutyunyan E. A., Hovakimyan A. E. (Ex-
ecutive Secretary), Hovsepyan L. S., Khachatryan A. K., Simonyan A. H.

ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱ, ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
СОЦИОЛОГИЯ, ЭКОНОМИКА
SOCIOLOGY, ECONOMICS

խմբագրական խորհուրդ - Խաչատրյան Ա. Կ. (պատասխանատու խմբա-
գիր), Աթանեսյան Ա. Վ., Առաքելյան Ա. Յ., Ասիկյան Ս. Ն., Գալստյան Գ. Ս.,
Թիլման Ա. (Գերմանիա), Ղանթարճյան Ս. Լ., Մանասյան Յ. Գ., Մկրտիչյան Ա. Ե.,
Չորբաճյան Լ. (ԱՄՆ), Սահակյան Ա. Կ.

Редакционная коллегия: Хачатрян А. К. (ответственный редактор),
Аракелян А. Г., Асикян С. Н., Атанесян А. В., Галстян Г. С., Кантарджян С. Л.,
Манасян Э. Г., Мкртчян А. Е., Саакян А. К., Тилман А. (Германия),
Чорбаджян Л. (США)

Editorial Board: Khachatryan A. K. (Managing Editor), Atanesyan A. V.,
Arakelyan A. H., Asikyan S. N., Galstyan G. S., Tilman A. (Germany), Ghan-
tarjyan S. L., Manasyan H. G., Mkrtichyan A. E., Chorbajyan L. (USA), Sa-
hakyan A. K.

© Բանբեր Երևանի համալսարանի - 2014

© Երևանի պետական համալսարանի հրատարակչություն - 2014

ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱ

ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ԵՎ ԸՆՏԱՆԻՔԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԸ ՅԵՏԻՈՐՅՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

ԱՐՏԱԿ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Ընտանիքը՝ որպես սոցիալական ամենահին ինստիտուտ, շարունակում է մնալ հասարակությունների վերարտադրության հիմնական միջոցներից մեկը: Ցանկացած ընտանիքում մենք կարող ենք տեսնել հասարակական հարաբերությունների բարդ համակարգ: Ընտանիքը և հասարակությունը պայմանավորում են միմյանց: Որպես սոցիալական ինստիտուտ՝ ընտանիքը ձևավորվում է հասարակության կողմից՝ նրա որոշակի պահանջները բավարարելու համար, սակայն որպես խումբ այն միջնորդավորում է հասարակական պահանջները բավարարումն իր նորմատիվ և արժեքային համակարգերով: Ընտանիքի բոլոր անդամները, իրենց կարգավիճակից ու դերերից կախված, լինում են հասարակական տարբեր միջավայրերում, ներառվում տարբեր հարաբերությունների մեջ ու ընտանիք բերում այդ ամենի մասին իրենց տպավորություններն ու պատկերացումները, և այդտեղ ամեն ինչ միախառնվում է՝ որոշակիորեն ազդելով յուրաքանչյուրի վարքագծի վրա: Այնտեղ հայտնված երեխաները սոցիալականացման մեխանիզմներով յուրացնում են սոցիալական փորձը և սահուն մուտք գործում հասարակություն՝ իրենց վարքում համարելով անհատականը, ընտանեկանը և հասարակականը: Սոցիալականացման սուբյեկտների շարքում ընտանիքը ստանում է առավելություն մյուսների համեմատ: Արյունակցական և ազգակցական կապերը կարևոր նախադրյալ են այդ մրցակցությունում հաղթելու համար, սակայն միշտ չէ, որ դա հաջողվում է: Հասարակությունների զարգացումը վկայում է, որ ընտանիքի ինստիտուտի համար գնալով ավելի ու ավելի է դժվարանում հասարակության վերարտադրության իր գործառույթներն իրականացնել: Դրա պատճառները հետևյալներն են: Նախ, խստանում են հասարակության կողմից ընտանիքին ներկայացվող պահանջները, որոնք արդեն բոլոր ընտանիքները չէ, որ կարող են բավարարել: Հասարակության համար արդեն միևնույնը չէ, թե ինչ է տեղի ունենում ընտանիքում երեխաների ու մյուս անդամների հետ: Այն փորձում է ավելի ու ավելի հաճախ միջամտել երեխաների խնամքի և սոցիալականացման գործընթացներին, վերահսկել դրանք, հետևել կանանց ու տարեցների իրավունքների պաշտպանվածությանը և այլն: Հետո էլ փոխվում են մարդկանց արժեքային կողմնորոշումները, այդ թվում՝ և ընտանեկան արժեքները: Ընտանիքը՝ որպես սոցիալական ինստիտուտ, լուրջ փոփոխություններ է ապրում, ընտանիքի նոր ձևեր են առաջանում, հաճախանում են ամուսնալու-

ծությունները¹: Եվ վերջապես՝ հասարակական ցնցումները, որոնց հորձանուտում պարբերաբար հայտնվում է ընտանիքը, թուլացնում են նրա գործառական կարողությունները²: Այդ դեպքում հասարակության նորմալ վերարտադրությունը դառնում է ռիսկային:

Հայաստանում խորհրդային կարգերի փլուզումից հետո ընտանիքը մնաց բազմաթիվ սոցիալական հիմնախնդիրներին դեմ հանդիման՝ աղքատություն, գործազրկություն, անօթևանություն, միգրացիա, կորուստ ու վիշտ: Դրանց հավելվեցին պատերազմի հետևանքները: Երկաթե վարագույրի վերացումը ճանապարհ բացեց արևմտյան արժեքների համար: Դրանք ներթափանցեցին Հայաստան, դարձան մշակույթի մաս ու սկսեցին ազդել սոցիալականացման և դաստիարակության համակարգերի վրա: Ընտանիքի ինստիտուտը պատրաստ չէր մնան փորձությունների, և նրա հիմքերը թուլացան: Արևմուտքը վաղուց էր արդեն կարոտախտով հիշում իր ամուր ու կայուն ընտանիքը, որտեղ իշխում էին սերն ու երջանկությունը: Կապիտալիզմը վաղուց արդեն խառնվել ու թուլացրել էր այն: Մեր երկրում հաստատված շուկայական հարաբերությունները նույնպես տանում են դրան: Մեր բառապաշարում արդեն հաճախ են հնչում «քաղաքացիական անուսնություն» և «պայմանագրային անուսնություն» արտահայտությունները, հեշտացվել է անուսնալուծության գործընթացը, երբեմն լրատվամիջոցներում քննարկվում է անգամ բազմակնության հնարավորությունը, ընդունվել ու ընդունվում են օրենքներ, որոնք փորձում են պաշտպանել ընտանիքի անդամների իրավունքները հենց ընտանիքի ոտնձգություններից և այլն: Ժողովրդագիրները, սոցիոլոգները պարբերաբար ահազանգում են ծնելիության կրճատման մասին, որի հիմնական պատճառը ընտանիքի ժողովրդագրական վարքագիծն է: Մարդիկ չեն ցանկանում շատ երեխաներ ունենալ, որովհետև դա լրացուցիչ հոգս ու պատասխանատվություն է, սոցիալական ռիսկ է և՛ իրենց, և՛ երեխաների համար: Ոմանք չեն ցանկանում նույնիսկ ծնող դառնալ, որովհետև ապրում են այլ արժեքներով: Այսօր Հայաստանում ընտանիքի ինստիտուտը դժվարությամբ է իրականացնում հասարակության կենսաբանական վերարտադրության իր գործառույթը: Դրա մասին փաստում են բժիշկները, սոցիոլոգները, ժողովրդագիրները և խնդրին առնչվող այլ մասնագետներ: Ըստ վիճակագիրների՝ վերջին քսան տարում ծնելիության ցուցանիշները Հայաստանում ճզնաժամային են: Որոշ գնահատումներով՝ նախորդ դարի 80-ականների համեմատ՝ այսօր Հայաստանում ծնելիությունը նվազել է ավելի քան կրկնակի³: Դրա հիմնական պատճառը աղքատությունն է, որն ընտանիքներից շատերին ուղեկցում է երկրի անկախացումից մինչ օրս: Այժմ էլ երկրի բնակչության մեկ երրորդը համարվում է աղքատ⁴, և աղքատությունը շատ ընտանիքների դարձնում է սոցիալապես խոցելի ու անպաշտպան կեցության տարբեր խնդիրներ դիմակայելիս: Այդ հիմնահարցերից թերևս ամենալուրջը երեխաների խնամքի և սոցիալականացման

¹ Տե՛ս **F. Robertson Elliot**. The Family: Change or Continuity? London, 1986:

² Տե՛ս **R. Dallos and E. Mclaughlin** (Ed.). Social Problems and the Family. London, 1990:

³ Տե՛ս ajspor.am/am/news/2014/10/10_ruben.....1/855356

⁴ Տե՛ս «Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը», 2013, էջ 37, www.armstat.am/am

խնդիրն է, որի լուծումը պայմանավորում է հասարակության սոցիալական վերարտադրության որակը: Իսկ որ ընտանիքի ինստիտուտը երկրի անկախացումից հետո դժվարությամբ է լուծում այդ խնդիրը, վկայում են բազմաթիվ փաստեր: Սպիտակի երկրաշարժից հետո Հայաստանում դրսևորվեց մի երևույթ, որը շատ դիպուկ բնութագրեցին՝ անվանելով «փողոցի երեխաներ», այսինքն՝ երեխաներ, որոնց համար տուն էր դարձել փողոցը՝ իր բոլոր ռիսկերով հանդերձ: Հարյուրավոր երեխաներ հայտնվեցին իրենց համար խիստ վտանգավոր այդ միջավայրում: Խնդրահարույց դարձավ ոչ միայն նրանց խնամքի, առողջության ու կրթության ապահովումը, այլև նրանք դարձան վարքի հակասոցիալական մոդելների վերարտադրման «հունք»:

Ընտանիքի ինստիտուտի խարխլման հաջորդ վկայությունն էր այն, որ հազարավոր երեխաներ իրենց համար բնական այդ միջավայրից տեղափոխվեցին ապրելու շուրջօրյա խնամքի հաստատություններում՝ գիշերօթիկներում և մանկատներում: Ջարմանալին այն էր, որ դա տեղի էր ունենում նրանց մեծ մասի առնվազն մեկ ծնողի կենդանության պարագայում: Ընտանիքների համար մանկալքության հիմնական արդարացումը աղքատությունն էր: Բայց երևույթը ձևավորվեց ու տարածվեց նաև հասարակության վերաբերմունքի պատճառով: Շատերին թվում էր, թե այդպես ավելի լավ է երեխաների համար. իրականում դա վկայում էր «առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների» (հենց այդպիսի կարգավիճակ ստացան այդ երեխաները) հիմնախնդիրների լուծման մասնագիտական ռեսուրսների բացակայության մասին: Առանց ծնողական խնամքի մնացած և հաշմանդամ երեխաների խնամքի ու կրթության կազմակերպման խորհրդային ավանդույթները նպաստեցին երեխաների խնամքի հաստատությունների թվի արագ ավելացմանը և գերբնակեցմանը: Հարազատ երեխաներին լքելու որոշ մայրերի պատրաստակամությունը համապատասխան մարմիններին ստիպեց մանկատներ հիմնել որոշ ծնդատներին կից, որտեղ լույս աշխարհ եկող մանկիկները մայրերի կողմից թողնվում էին բախտի քմահաճույքին:

Ինչպես նշվեց, ընտանիքի ինստիտուտը թուլացնող գործոններից է միգրացիան, որը, սկզբում ունենալով սեզոնային բնույթ, դարձավ արտագաղթ: Անկախ պատճառներից ու տեսակներից, միգրացիայի հետևանքով ընտանիքը կիսվում է՝ դառնալով «բաժանված»⁵ իրեն հատուկ բոլոր հետևանքներով: Նման ընտանիքին հատուկ խնդիրները մանրամասն նկարագրել են Թոմասն ու Ջնանեցկին իրենց հայտնի աշխատության մեջ⁶:

Այսպիսով, այսօր Հայաստանում ընտանիքները տառապում են զանգվածային գործազրկությունից ու աղքատությունից, որոնք իրենց հերթին հանգեցնում են միգրացիայի: Ընտանիքը չի կարողանում լիարժեք

⁵ Բաժանված կոչվում է այն ընտանիքը, որի որևէ անդամ հիվանդության, բանտարկության, այլ վայր աշխատանքի մեկնելու և այլ պատճառով ժամանակավորապես բացակայում է ընտանիքից (տե՛ս **Carlton E. Munson**. Social Work with Families. Theory and Practice New York, 1980, էջ 169):

⁶ Տե՛ս **W. Thomas, F. Znaniecki**. The Polish Peasant in Europe and America. Chicago, 1918:

իրականացնել իր անդամների՝ առաջին հերթին երեխաների խնամքի ու սոցիալականացման գործառույթները: Ընտանիքը դառնում է կոնֆլիկտային ու անկայուն, հաճախանում են ընտանեկան բռնությունները և շեղվող վարքի դրսևորումները: Այսօրվա հայաստանյան ընտանիքը սոցիալական հիմնախնդիրների կօժիկ է, որն այնքան խճճված է, որ դժվար է միանշանակ առանձնացնել հիմնախնդիրների պատճառները: Շատ դեպքերում երկար ժամանակ չլուծված հիմնախնդիրները ծնում են նորերը: Օրինակ՝ գործազրկությունը ծնում է աղքատություն, որն էլ իր հերթին՝ կոնֆլիկտներ ու բռնություններ և այլն: Պատահական չէր, որ նորանկախ Հայաստանում 1993 թվականին ձևավորված առաջին սոցիալական ծառայությունների թիրախը դարձան ընտանիքները: Այդ կազմակերպությունները ձեռնամուխ եղան բնակչության աղքատության կրճատման խնդրի լուծմանը: Սկզբում ներդրվեց «Փարոս» խորհրդանշական անունը ստացած համակարգը, որը հետագայում վերանվանվեց «Աղքատության ընտանեկան նպաստ»: Սոցիալական ծառայողները, կիրառելով կարիքավորության գնահատման պետության կողմից մշակված չափանիշները, փորձում էին հայտնաբերել սկզբում աղքատ անհատներին, հետագայում՝ համապատասխանաբար արդեն աղքատ ընտանիքներին և նրանց ցուցաբերել որոշակի աջակցություն: Այս գործընթացներից անկախ, բայց դրանց զուգահեռ՝ Հայաստանում ներդրվում էր «սոցիալական աշխատանք» մասնագիտությունը⁷, որը խոստանում էր ավելի որակյալ դարձնել բնակչության սոցիալապես խոցելի խմբերի պաշտպանությունը:

Իննսունականների սկզբին, երբ Հայաստանում «սոցիալական աշխատանք» մասնագիտության զարգացման հնարավորությունների մասին դեռևս առաջին քննարկումներ էին ընթանում, շատերը կասկածում էին հաջողությանը: Նրանց հիմնական փաստարկն այն էր, որ հայ ընտանիքը փակ է, ուստի թույլ չի տա, որ որևէ սոցիալական աշխատող՝ անգամ օգնելու մտադրությամբ, մուտք գործի իր տարածք: Եվ իսկապես, մասնագիտության ներդրման առաջին տարիներին սոցիալական աշխատողները ընտանիքների հետ գործ ունենալիս հաճախ էին առնչվում խնդիրների: Հատկապես երբ խնդիրը վերաբերում էր երեխաների իրավունքների պաշտպանությանը կամ ընտանեկան նպաստների առնչությամբ տնայցերին, ընտանիքները փորձում էին խոչընդոտներ ստեղծել մասնագետների միջամտության ճանապարհին: Երբ գործողության մեջ դրվեց «Ընտանեկան նպաստ» համակարգը, սահմանվեց նաև կարգ, որ ընտանիքի անապահովության մասին հայտարարագիր լրացնողը իր ստորագրությամբ հավաստում էր, որ չի խոչընդոտի սոցիալական աշխատողի տնայցին⁸: Տնայցը կարևոր էր ընտանիքի անապահովության մասին ներկայացված տեղեկատվության հավաստիության գնահատման տեսանկյունից: Բացի այդ, այն թույլ էր տալիս լրացուցիչ տեղեկություններ ստանալ ընտանիքի մասին: Չնայած այս պարտավորվածությանը՝ ընտանիքները հաճախ էին

⁷ Տե՛ս **Ա. Խաչատրյան**, Սոցիալական աշխատանքի ինստիտուտի կայացումը Հայաստանում, «Բանբեր Երևանի Համալսարանի. Սոցիոլոգիա, Տնտեսագիտություն», 2012, 136.5, էջ 5-11:

⁸ Տե՛ս «Ձեռնարկ Սոցիալական ծառայությունների կենտրոնների համար», Եր., 2002, թիվ 1, էջ 100:

փորձում մոլորեցնել սոցիալական աշխատողներին, որպեսզի դառնան նպաստառու: Այսօր արդեն վստահաբար կարելի է պնդել, որ աղքատության ընտանեկան նպաստի համակարգի ներդրումը նաև անցանկալի հետևանք ունեցավ: Այն նպաստեց կրավորական և սպառողական վարքագծի ձևավորմանը և խորացմանը: Աղքատության նոր մշակույթը հետխորհրդային Հայաստանում հետևանք էր նաև ընտանեկան նպաստի համակարգի: Շատերն էին փորձում դառնալ այդ համակարգի շահառու: Մարդիկ դիմում էին տարբեր օրինական և անօրինական միջոցների, որպեսզի երևան աղքատ և ինչ-որ բան ստանան տրամադրվող մարդասիրական օգնությունից, նպաստներից և այլն: Երբ հրապարակվեցին ընտանեկան նպաստի նշանակման չափանիշները, որոշ ընտանիքներ փորձում էին ամեն գնով «աճեցնել» իրենց կարիքավորության միավորը՝ կեղծ ամուսնալուծություններ էին կազմակերպում, իրենց բնակարանի գույքը փորձում էին թաքցնել սոցիալական աշխատողների տնայցերի ժամանակ, հրաժարվում էին արտադրական գործունեությունից, կեղծ փաստաթղթեր էին ներկայացում և այլն: Սոցիալական աշխատողները մեծ ջանքեր էին թափում, որպեսզի ապահովեն սոցիալական ծառայությունների հասցեականությունը: Ընտանեկան նպաստի համակարգն այն աստիճանի ծուլացրեց որոշ մարդկանց, որ երբ պետությունը սկսեց իրականացնել «Նպաստ՝ աշխատանքի դիմաց» ծրագիրը, մարդիկ դժկամությամբ էին համաձայնում մասնակցել, թեև առաջարկվող փոխհատուցման չափն ավելին էր, քան ընտանեկան նպաստը: Շատերը գերադասում էին ստանալ համեմատաբար փոքր ընտանեկան նպաստը, բայց ոչինչ չամենել:

Այսպիսով, ընտանեկան նպաստի համակարգը հայաստանյան ընտանիքների մեծ մասին դարձրեց սոցիալական աշխատողների շահառու: Շատ ընտանիքների հետ էլ սոցիալական աշխատողները սկսեցին աշխատել երեխաների կյանքում ծագած խնդիրների առնչությամբ՝ մանկալքություն, ընտանեկան բռնություններ, իրավունքների ոտնահարում, իրավախախտ վարք, հաշմանդամություն և այլն: Սոցիալական աշխատողների պրակտիկան վկայում է, որ սոցիալական հիմնախնդիրների լուծման ընթացքում նրանք շատ հաճախ են գործ ունենում ընտանիքների հետ: Ցանկացած հիմնախնդիր լուծելիս, երբ շահառուն անհատն է, սոցիալական աշխատողը դիտարկում է նրա դեպքը միկրոմիջավայրի համատեքստում: Դրա հիմնական բաղադրիչը ընտանիքը և նրա բնակարանն է: Հաճախ այդտեղ են գտնվում հիմնախնդիրների արմատները և դրանց հաղթահարման համար անհրաժեշտ միջոցների մեծ մասը: Իզուր չէ այն պնդումը, որ անհատական սոցիալական աշխատանք իրականացնողը նաև ընտանեկան աշխատող է: Երբ ամերիկյան սոցիալական աշխատողներին առաջարկել են առանձնացնել շահառուների այն կարիքները, որոնց բավարարման նպատակով նրանք ծառայություններ են մատուցում, բակալավրի դիպլոմ ունեցողների 38,6 տոկոսը, իսկ մագիստրոսի դիպլոմ ունեցողների 45,1 տոկոսը նշել են ընտանիքի գործառույթը որպես ամենահաճախ հանդիպող երեք կարիքներից մեկը⁹: Եթե Հայաստանի սոցիալական աշ-

⁹ Տե՛ս Armando T. Morales, Bradford W. Sheafor. Social Work. A Profession of Many Faces. Boston, 1977, էջ 117:

խատողների շրջանում այսօր նման հարցում արվի, ապա համոզված ենք, որ ընտանիքը ավելի հաճախ կնշվի որպես նրանց աշխատանքի թիրախ: Հայաստանում սոցիալական աշխատողների ներգրավվածության տեսանկյունից երեխաների պաշտպանության ոլորտն ամենամերկայացուցչականն է՝ խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովներ, մարզպետարանների՝ ընտանիքների, կանանց և երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժիններ, երեխաների խնամքի հաստատություններ, ներառական դպրոցներ, համայնքային ծառայություններ, միջազգային և տեղական կառույցներ և այլն: Նաև սոցիալական աշխատողների ակտիվ միջամտությամբ է պայմանավորված պաշտպանության այսպիսի ցանցի ձևավորումը: Նրանց գործունեությունը ոլորտում հանգեցրեց արմատական բարեփոխումների. նախաձեռնվեցին մանկալքության կանխարգելման, հաստատությունների բեռնաթափման, խնամատար ընտանիքների ստեղծման, հաստատություններում երեխաների խնամքի նվազագույն չափորոշիչների ներդրման, մանկատան շրջանավարտների, ներառական կրթության կազմակերպման և այլ ծրագրեր, որոնց իրականացումը խոստանում է ավելի պաշտպանված դարձնել երեխաներին, բարենպաստ պայմաններ ապահովել նրանց լիարժեք խնամքի և սոցիալականացման համար: Նշված բոլոր ծրագրերում ընտանիքը սոցիալական աշխատողների գործունեության հիմնական միջավայրն է: Նրանց միջամտության հիմնական չափանիշը երեխայի լավագույն շահի ապահովումն է, որը բոլորովին նոր պատկերացում է բերում հայաստանյան սոցիալական մշակույթ: Այդ շահի ապահովումը և ընդհանրապես երեխաների իրավունքների պաշտպանությունը սոցիալական աշխատողներին ստիպում և ստիպելու են հակադրվել ընտանիքներում իշխող ավանդական շատ պատկերացումների, փոխել ընտանիքի պատկերացումները երեխայի խնամքի և դաստիարակության վերաբերյալ, վերանայել ծնողավարման իրենց գիտելիքներն ու հմտությունները: «Ծնողավարությունը» մի հասկացություն է, որով բնութագրվում է ծնողների համապատասխան հմտությունների մակարդակը, և երբ դա ցածր է ընտանիքում, այն երեխաների խնամքի ու սոցիալականացման տեսանկյունից դառնում է ռիսկային: Սոցիալական աշխատանքը գալիս է փոխելու ընտանիքի ինստիտուցիոնալ մշակույթը: Այն բերում է ժողովրդավարության և իրավունքների մասին իր պատկերացումները, փորձում է իրական իրավահավասարություն հաստատել կանանց և տղամարդկանց միջև, ընտանիքը դարձնել էգալիտար: Սոցիալական աշխատողը երեխային դիտում է որպես անձ և փորձում է պաշտպանել նրա իրավունքները սկսած ներարգանդային զարգացման շրջանից: Սոցիալական աշխատողներն ամեն ինչ անում են՝ պաշտպանելու երեխայի՝ ընտանիքում ապրելու իրավունքը և տեղավորումը հաստատությունում դիտում խնամքի կազմակերպման ծայրահեղ միջոց, երբ այլ ընտանիքները բացառվում են¹⁰: Նրանք փորձում են ընտանիքից դուրս բերել սահմանափակ կարողություններով մարդկանց ու ներառել հասա-

¹⁰ Տե՛ս Մ. Անտոնյան, Ա. Գմյուր-Կարապետյան, Ն. Դուրյան, Ա. Խաչատրյան, Ա. Հովհաննիսյան, Ս. Սարգսյան, Երեխաների պաշտպանություն: Ուսումնաօժանդակ ձեռնարկ երեխաների պաշտպանության ոլորտի մասնագետների համար, Եր., 2009, էջ 221:

րակություն՝ դրա համար աշխատանք տանելով ընտանիքում և նրանից դուրս, միջավայրը հարմարեցնելով իրենց շահառուների կարիքներին: Սոցիալական աշխատողները հոգում են ընտանիքում տարեցների պաշտպանվածությունը, փորձում կանխել նրանց սոցիալական մեկուսացումը:

Սոցիալական աշխատողներն իրենց միջամտությամբ փորձում են բարելավել ընտանեկան միկրոկլիման, նպաստել կոնֆլիկտների կարգավորմանը, իսկ եթե անուսինների միջև տարածայնություններն անհաշտելի են, ապա կազմակերպել նրանց քաղաքակիրթ բաժանումը և երեխաների շահերի պաշտպանությունը, եթե դրանք կան: Բոլոր դեպքերում՝ սոցիալական աշխատանքն ընտանիքում հանգեցնում է վերջինիս ուժեղացմանը, նրա գործառական կարողությունների մեծացմանը: Սոցիալական աշխատանքն ընտանիքի ինստիտուտի գործառումը դարձնում է ավելի թափանցիկ ու կանխատեսելի, ավելի բաց պետության միջամտությունների համար: Ոմանք կասեն, որ դա կարող է հանգեցնել ընտանիքի կողմից իր պարտավորությունների հանդեպ պատասխանատվության թուլացմանը, սակայն չպետք է մոռանալ, որ ընտանիքը նախ և առաջ սոցիալական ինստիտուտ է և ստեղծված է հասարակությանը ծառայելու համար: Սոցիալական աշխատանքի հետագա զարգացումն անխուսափելիորեն հանգեցնելու է երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում սոցիալական աշխատողների լիազորությունների մեծացմանը: Ինչպես եվրոպական շատ երկրներում, Հայաստանում նույնպես սոցիալական աշխատողներն իրավունք կստանան ներխուժելու ընտանիքի տարածք, երբ երեխայի իրավունքները վտանգված են, և ընտանեկան միջավայրը նրա հետագա կյանքի համար դարձել է վտանգավոր: Եվրոպական երկրներում, ԱՄՆ-ում սոցիալական աշխատողները հաճախ են երեխաներին բաժանում հարազատ ծնողներից, երբ վերջիններս դրսևորում են երեխաների շահերին անհամատեղելի վարքագիծ՝ թմրամոլություն, հարբեցողություն, բռնություններ և այլն: Իսկ Հայաստանում երկար քննարկումներից հետո դեռևս չի ընդունվել ընտանեկան բռնության մասին հայեցակարգը, որը խոստանում է ավելի պաշտպանված դարձնել երեխաներին և ընտանիքի մյուս անդամներին համապատասխան իրավիճակներում:

Այսպիսով, ընդհանրացնելով կարող ենք ասել, որ սոցիալական աշխատանք մասնագիտության ներդրումը և զարգացումը Հայաստանում նպաստում են ընտանիքի ինստիտուտի գործառական կարողությունների մեծացմանը: Մասնագիտական լուծում են ստանում նրան անհանգստացնող սոցիալական բազմաթիվ հիմնախնդիրներ, ուստի ընտանեկան միջավայրը նրա անդամների համար դառնում է ավելի անվտանգ, ապահով ու բարենպաստ, իսկ ընտանիքը՝ ավելի դեմոկրատական ու բաց մասնագիտական միջամտությունների համար:

Բանալի բառեր – ընտանիք, աղքատություն, գործազրկություն, միգրացիա, սոցիալական աշխատանք, միջամտություն, սոցիալական մշակույթ

АРТАК ХАЧАТРЯН – Социальная работа и институт семьи в постсоветской Армении. – В статье рассматривается функционирование института семьи в современном армянском обществе. Как факторы, снижающие функцио-

нальные возможности семьи, отмечаются безработица, бедность, миграция, в свою очередь порождающие множество социальных проблем. Это безнадзорность детей, конфликтность и насилие в семье, ущемление прав её социально уязвимых членов. С появлением профессиональных социальных работников семья становится основным объектом их воздействия. В результате институт семьи в Армении претерпевает серьёзные изменения. Сегодняшняя семья более открыта вмешательству специалистов, а семейная среда приобретает более безопасную и благоприятную для жизни атмосферу.

Ключевые слова: *семья, безработица, бедность, миграция, социальная работа, интервенция(вмешательство), социальная культура*

ARTAK KHACHATRYAN – *Social Work and Family Institution in Post-Soviet Armenia.* – The problems of functioning of the Family Institution in Post-Soviet Armenia are being discussed in this article. Factors decreasing, the functional capacities of the Family are being distinguished by many social problems: the neglect of children and their appearance in institutions; conflicts and violence in the Family, violation of the rights of socially vulnerable members of the Family. With implementation of the Social Work profession, the Family is becoming the main target of its intervention. As a result of interventions of social workers, the Family Institution in Armenia undergoes many changes. It is becoming more democratic and open before the intervention of professionals. Family Environment is becoming safer and more favourable for the life of family members.

Key words: *family, unemployment, poverty, migration, social work, intervention, social culture*

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՐԴԻ ԱՌԱՆՁՆԱԳԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԱՄԱԼՅԱ ՍԱՐԻԲԵԿՅԱՆ

Հասարակական-տնտեսական զարգացումը որպես ամբողջական արդյունք. տնտեսական բաղադրիչն այդ համատեքստում: Երկրների զարգացման մակարդակի և որակական առանձնահատկությունների վերաբերյալ առավել ամբողջական և օբյեկտիվ գնահատական տալու նկատառումներից ելնելով՝ անհրաժեշտ է հասարակական և տնտեսական զարգացումները դիտարկել որպես մեկ միասնական ամբողջություն:

Հասարակական-տնտեսական զարգացումը բազմաշերտ և համալիր գործընթաց է: Այն ընդգրկում է քաղաքական, տնտեսական և սոցիալական ամբողջ համակարգերի տեղաշարժը՝ արտացոլված ոչ միայն տեղական, այլ նաև համաշխարհային զարգացումների համատեքստում: Զարգացման գործընթացը տեղի է ունենում բավական բարդ միջավայրում՝ պայմանավորված ինչպես տնտեսական, այնպես էլ արտատնտեսական գործոններով, մասնավորապես՝ քաղաքական (ներքին և արտաքին), բնական, սոցիալական, տեխնոլոգիական, ինստիտուցիոնալ, ժողովրդագրական, մշակութային, ազգային-հոգեբանական և այլ ազդեցություններով: Այստեղ տնտեսական համակարգը, որպես հասարակական համակարգի առանձին կարևոր բաղկացուցիչ, չի կարող դիտարկվել այդ փոխազդեցություններից դուրս՝ որպես ինքնուրույն գործող համակարգ և զարգացման առանձին սուբյեկտ: Սա նշանակում է, որ հասարակական-տնտեսական զարգացման որակական բնութագրերը մեծապես պայմանավորված են հասարակության ու տնտեսության տիպային հատկանիշներով և դրանց փոխազդեցություններով: Մի դեպքում դրանք կարող են նպաստել երկարաժամկետ կայուն զարգացմանը, մեկ այլ դեպքում՝ խոչընդոտել: Այս առումով շատ կարևոր է ճիշտ գնահատել, թե որ տիպի հասարակությունը և տնտեսական համակարգն են առավել նպատակահարմար՝ զարգացում ապահովող տնտեսական աճի առումով:

Տեսաբանները և քաղաքականություն իրականացնողները տնտեսական աճը երկար ժամանակ դիտել են հասարակական-տնտեսական զարգացման հենք և կարևոր գերակայություն: Պատմական որոշակի ժամանակահատվածում դա ընթացել է հենց այդ ձևով. տնտեսական աճը մշտապես ուղեկցվել է կայուն տնտեսական զարգացմամբ: Այնուամենայնիվ, աստիճանաբար սպառելով զարգացման հնարավորությունները, տնտեսական աճը ոչ միայն չի ապահովել համարժեք զարգացում, այլև երբեմն հանգեցրել է հետընթացի՝ արտահայտված տարածաշրջանային անհավասար զարգացածության, եկամուտների ու հարստության անհա-

վասար բաշխվածության և սոցիալական ծայրահեղ բևեռվածության, աղքատության աճի, միջին խավի բացակայության և այլ ձևերով: Այստեղ բավական խոսուն են ժամանակակից տեսաբանների առաջ քաշած հարցադրումները և մոտեցումները: Մտահոգությանը, թե «...դժվար է պարզել՝ ո՞ւր է ընթանում աճի տեսությունը»¹, տրվում է բավական հետաքրքիր մեկնաբանություն. «...Տնտեսական աճի տեսության հեղինակները չէին կարող հավակնել ստեղծելու համընդգրկուն և համընդհանուր տեսություն: Ակնհայտ է, որ տնտեսական աճը չափազանց բարդ երևույթ է: Եվ տնտեսական աճի տեսությունը պետք է հաշվի առնի ինչպես բնական ռեսուրսները, ինստիտուտները և օրենքները, այնպես էլ հոգեբանական և սոցիալական բազմաթիվ գործոններ: Համընդգրկուն տեսության մշակումը համարյա անիրագործելի խնդիր է»²: Այսինքն՝ «...տնտեսական աճը չի կարող լինել շարունակական երկարաժամկետ գործընթաց»³, ինչը մշակում է, որ պետք է ճիշտ գնահատել ստեղծված իրավիճակը և ճկունորեն «...հարմարվել նոր տնտեսական իրականությանը»⁴: Այսպիսով, կարելի է փաստել, որ զարգացումն ունի ավելի տարողունակ, բազմաշերտ ու խորքային բովանդակություն, քան տնտեսական աճը: Այս տեսակետից անհրաժեշտ է զարգացման հետ շաղկապելով նպատակադրումը, իսկ տնտեսական աճի հետ՝ դրանց իրագործումը՝ զարգացումը և տնտեսական աճը դիտարկել «նպատակ-միջոց» փոխհարաբերության մեջ: Դրա արդյունավետ իրագործումը կախված է բոլոր այն մեխանիզմների գործողություններից, որոնք կոչված են տնտեսական աճով ձեռք բերված արդյունքները ծառայեցնելու զարգացման նպատակներին: Այս տեսակետից տնտեսական աճը զարգացման միակ ուղին և պարտադիր նախադրյալը չէ: Զարգացումը որոշակի պայմաններում կարող է տեղի ունենալ նաև գաղափարախոսական և արժեհամակարգային արդիականացման, կառուցվածքային փոփոխությունների, սոցիալական բարելավումների, ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների և այլ ձևերով: Հիմնական շեշտը դնելով կյանքի որակի բարելավման վրա՝ հարկ է աճի բոլոր փուլերի համար արդյունավետորեն համադրել տնտեսական աճի որակի բաղադրիչները.

- տնտեսական աճի աղբյուրների, ռեսուրսային նախադրյալների կամ ապահովվածության աստիճանը, ինչպես նաև դրա վրա ուղղակիորեն ազդող գործոնների որակական բնութագրիչները և դրանց դինամիկան (ձեռնարկատիրական, տեխնոլոգիական, արտադրական, աշխատանքային, մարդկային գործոններ),

- տնտեսավարման բարենպաստ պայմանների ապահովում (ձեռնարկատիրական, ներդրումային, աշխատանքային և այլն),

- կառուցվածքային վերափոխումներ (գաղափարախոսական, տարածաշրջանային, ճյուղային, արտադրական, սոցիալական, շուկայական, ինստիտուցիոնալ, ենթակառուցվածքային և այլն),

¹ Solow R. Towards a Macroeconomics of the Medium Run//Journal of Economic Perspectives, 2000, № 1, p. 153.

² Сафрончук М. В. Курс экономической теории. Киров, 2004, с. 635.

³ Gordon R. Is US Economic Growth Over? Faltering Innovation Confronts the Six Headwinds. NBER Working Paper № 18315, August 2012, p. 3.

⁴ Heinberg R. The End of of Growth: Adapting to Our New Economic Reality. New Society Publishers, Original edition, 2011, p. 125.

- թողարկվող վերջնական բարիքների որակը և այդ որակի բարելավման դիմամիկան,

- տնտեսական աճի ու սոցիալ-տնտեսական արդյունավետության դիմամիկան բնութագրող ցուցանիշներ (տեմպերի մեծությունը և փոփոխությունը, կայունությունը, մրցակցությունը և այլն):

Տնտեսական աճի որակի բաղադրիչները բազմաբնույթ են՝ արտահայտված ուղղակի և հետադարձ բարդ փոխազդեցություններով: Այդ բաղադրիչները կարող են միաժամանակ հանդես գալ նաև որպես չափանիշ, և/կամ դրանցից կարելի է բխեցնել զարգացման համապատասխան պայմաններ:

Հասարակական-տնտեսական գործընթացները, գտնվելով մշտական շարժման մեջ, ուղեկցվում են քանակական ու որակական անընդհատ փոփոխություններով, որոնք էլ հենց պայմանավորում են երկրի զարգացման հնարավորությունները և *տնտեսական աճի պայմանները*՝ կրթված և որակավորված աշխատուժի առկայությունը, տնտեսության օպտիմալ կառուցվածքը, ենթակառուցվածքների զարգացումը, ինստիտուցիոնալ հենքը, բնական ռեսուրսներով ապահովվածությունը, տնտեսական ինքնուրույնությունը և այլն: Այսինքն՝ երկրի ներդրումային ներուժի զարգացման *մակարդակը և տնտեսական աճը* (արդյունքները) ազդում են համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ) և նրա բաղադրիչների քանակական ավելացման ու որակական կատարելագործման վրա երկրի ներուժի և իրական ազգային համախառն արտադրանքի (ԱՀԱ) ավելացման ձևով: Այս տեսակետից կարելի է ասել, որ տնտեսական աճի կարևորագույն բնութագրիչներն են.

- *երկրի տնտեսական ներուժը*, որը կազմում է տվյալ երկրի նյութական բարիքների արտադրության առավելագույն հնարավոր ծավալը: Այն առանձին ժամանակաշրջաններում կարող է ամբողջ հզորությամբ չօգտագործվել՝ մնալով առկա արտադրական հնարավորություններից ցածր (նման իրավիճակն առանձնապես բնորոշ է ճգնաժամային ժամանակահատվածներին),

- *երկրի տնտեսական հզորությունը* բնութագրվում է նյութական բարիքների արտադրության ծավալով, որի հիմնական ցուցանիշներն են համախառն ներքին արդյունքը (ՀՆԱ) և ազգային եկամուտը (ԱԵ): Այն, ի տարբերություն տնտեսական ներուժի, ցույց է տալիս տնտեսության իրական վիճակը,

- *երկրի տնտեսական զարգացման մակարդակը* որոշվում է բնակչության մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ով և/կամ ԱԵ-ով և արտացոլում է՝

- յուրաքանչյուր մարդու և ամբողջ հասարակության կյանքի մակարդակն ու որակը,

- բնակչության մեկ շնչի հաշվով համախառն ներքին արդյունքի և ազգային եկամտի ծավալի ավելացումը,

- ազգային տնտեսության կառուցվածքային զարգացումը,

- երկրի մրցունակության բարելավումը,

- երկրի ներուժի ու հզորության ավելի ամբողջական օգտագործումը և այլն:

Տնտեսական աճի արդյունքները դրսևորվում են աշխատանքի արտադրողականության մակարդակում, ՀԱԱ և ԱԵ աճի տեմպերում, բնակ-

չության կյանքի մակարդակում ու պահանջարկների բավարարվածության աստիճանում⁵:

Հաշվի առնելով, որ տնտեսական աճի պայմանները բխում են տվյալ երկրի տնտեսական իրողությունից և կարող են շատ տարբեր լինել երկրից երկիր, որպես զարգացման ռազմավարության ելակետ պետք է լինեն տնտեսական աճի ներուժի ստեղծման և իրացման համար պահանջվող միջավայրի ձևավորումը և անհրաժեշտ նախադրյալների ստեղծումը և այդ հենքի վրա տնտեսական աճի որակական չափանիշների հստակեցումը: Այդպես է եղել 1929-33 թթ. ճգնաժամից հետո, երբ փոխվեցին տնտեսական զարգացման չափորոշիչները և դասական տնտեսագիտական մտածելակերպն իր տեղը զիջեց քեյնսականությանը: Այդպես եղավ 1970-ականներին, երբ լճացումը (ստագֆլյացիան) հանգեցրեց նորագատական գաղափարախոսության ձևավորմանը: Այդպես է նաև այսօր՝ պայմանավորված 2008-2009 թթ. ֆինանսատնտեսական ճգնաժամով, որի պայմաններում տնտեսական զարգացման հենքային չափորոշիչների և տնտեսագիտական բազային մոտեցումների վերանայման անհրաժեշտությունը դարձել է օրակարգային հրատապ խնդիր:

Հասարակական-տնտեսական զարգացման տրամաբանության և հայեցակարգային մոտեցումների արդի առանձնահատկությունները:

Ժամանակի հետ փոխվում են թե՛ զարգացման բովանդակությունը, թե՛ զարգացման վերաբերյալ պատկերացումները: Այս երևույթն արտացոլվում է ոչ միայն տեսագործնական աշխատանքներում և երկրներում իրականացվող քաղաքականության մեջ, այլ նաև հանրության լայն շրջանակներում: Փոփոխությունների այս գործընթացն ուղղորդելու և կազմակերպելու նպատակով կարևոր է ուսումնասիրել իրական կյանքում տեղ գտած հայեցակարգային մոտեցումները և այդ հենքի վրա փորձել հստակեցնել հասարակական-տնտեսական զարգացման արդի առանձնահատկություններից բխող նոր ուղենիշեր: Այստեղ խոսքը ցանկալի հասարակության ու տնտեսության բնութագրերի հստակեցման և դրանց հասնելու ուղիների մասին է: Ուստի անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ բարեհաջող զարգացման քաղաքականությունը ենթադրում է տնտեսական փոփոխության և այդ շրջանակներում տեղ գտած երևույթների ճիշտ ու ժամանակին գնահատում: Ֆինանսատնտեսական վերջին ճգնաժամը մեկ անգամ ևս ցույց տվեց, որ, ի հեճուկս որոշ տեսաբանների և քաղաքականություն իրականացնողների, «տնտեսական պարբերաշրջան» երևույթը շարունակում է գոյություն ունենալ, և ճգնաժամերի պարբերաբար կրկնվելը օբյեկտիվ օրինաչափություն է: Ասվածը պայմանավորված է այն փաստով, որ իրական տնտեսությունը չի կարող մշտապես հավասարակշռության վիճակում լինել, որ զարգացած և զարգացող երկրները, գտնվելով անհավասար պայմաններում, նպաստում են զարգացման տարաբնույթ անհավասարակշռություն-

⁵ Պատմամշակութային, աշխարհատնտեսական, աշխարհաքաղաքական, սոցիալ-տնտեսական պայմանների բազմազանությունը և այդ հենքի վրա երկրի ներդրումային ներուժի տարաբնույթ համակցությունները հնարավորություն չեն տալիս տնտեսական զարգացումը գնահատելու մեկ ընդհանուր ցուցանիշով: Հաշվի առնելով ասվածը, ինչպես նաև ելնելով քննարկվող խնդիրների նախապատվություններից՝ աշխատանքում օգտագործվում է «հասարակական-տնտեսական զարգացում» եզրը:

ների առաջացմանը, որ ազգային տնտեսությունները, զարգանալով խիստ անհամաչափ, պարբերաբար հայտնվում են ծայրահեղ բևեռացված սոցիալական վիճակում և այլն: Հասարակական-տնտեսական զարգացումների արդի դրսևորումները հանգեցրել են արմատական վերափոխումների անհրաժեշտության, ինչը ենթադրում է տեսամեթոդական և գործնական լուրջ փոփոխություններ⁶: Պատահական չէ, որ աշխարհն այսօր հասարակական-տնտեսական զարգացման նոր ուղիների և հայեցակարգային նոր մոտեցումների փնտրտուքի մեջ է:

Տնտեսական զարգացումը և սոցիալական կապիտալը: Հասարակական-տնտեսական զարգացման բնույթը, տնտեսական աճի որակական չափորոշիչները և զարգացման բնութագրերն անմիջականորեն պայմանավորված են հասարակության ու տնտեսական համակարգերի բովանդակային առանձնահատկություններով: Չարգացման ռազմավարական հենքի և ուղեմիջային գերակայությունների ճիշտ ընտրությունն առաջին հերթին պայմանավորված է կոնկրետ ժամանակաշրջանին բնորոշ արժեքային համակարգով և զարգացման այն շարժառիթներով, որոնց ձգտում է տվյալ հասարակությունը: Հատկանշական է, որ հասարակական-տնտեսական հայեցակարգային զարգացումների ներքո, տնտեսականից զատ, կարևորվում են նաև արտատնտեսական գործոնները: Եթե դասական տնտեսագետների համոզմամբ՝ տնտեսական աճ ապահովող հենքային գործոններ էին հողը, աշխատանքը և ֆիզիկական կապիտալը, ապա տնտեսական աճի և զարգացման վերաբերյալ պատկերացումների փոփոխության հետևանքով ընդլայնվեց նաև այդ գործոնների ցանկը: Օրինակ, Բեքերը, առաջադրելով այն գաղափարը, որ մարդկային գործունեությունը չի սահմանափակվում միայն տնտեսական ոլորտով, իսկ հասարակական հարաբերությունները՝ զուտ արտադրամիջոցների սեփականատերերի և վարձու աշխատողների դասակարգային պայքարի դրսևորումներով, հիմնավորեց մարքայան մոտեցման մասնակիությունը: Բուրդեն նույնպես մարդուն տեսնում է ոչ միայն որպես տնտեսական, այլ նաև քաղաքական, գիտական, մշակութային գործունեության ակտիվ մասնակից, ուստի շրջանառության մեջ դնելով «մշակութային կապիտալ» հասկացությունը՝ հիմնավորեց զարգացման գործում դրա կարևորությունը: Նրա համոզմամբ՝ «մշակութային կապիտալ հասկացությունն ընդգրկում է հասարակության վերնախավի այն առավելությունները (գեղագիտական արժեքներ, մարդկանց հետ համագործակցելու ունակություններ, ուսման մեջ բարձր արդյունքեր ձեռք բերելու շահագրգռվածություն), որոնք վերջիններս փոխանցելով իրենց երեխաներին՝ կարող են նպաստել նրանց սոցիալական առաջընթացին»⁷: Ընդունելով այս մոտեցման սահմանափակությունը, որը կարևորում էր միայն վերնախավի վերարտադրության խնդիրը, հետագայում սոցիալական կապիտալն ընդլայնվեց որպես «... նորմերի, կանոնների, կապերի ամբողջություն, որը ձևավորվում է անհատների փոխգործունեության շնորհիվ և հիմնված է վստահության վրա. սոցիա-

⁶ Տե՛ս **Ա. Սարիբեկյան**, Ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը. հաղթահարման ուղիները և հետճգնաժամային զարգացումները, Եր., 2010, էջ 311:

⁷ **Бурдье П.** Социальное пространство и генезис классов. Социология политики. М., 1993, с. 48.

լական կապիտալը, ձևավորելով սոցիալական ցանցեր, թույլ է տալիս ակտիվներն ու տեղեկատվությունը փոխանակել ավելի արագ և ավելի փոքր գործարքային (տրանսակցիոն) ծախսերով»⁸: Իհարկե, «սոցիալական կապիտալ» երևույթին անուղղակի անդրադարձել են դեռևս Ա. Սմիթը, Կ. Մարքսը, Կ. Մենգերը և ուրիշներ: Այնուամենայնիվ, «սոցիալական կապիտալ» եզրույթը գիտական շրջանառության մեջ է մտել նախորդ դարի վաթսուևականների վերջին, որը դիտվեց որպես «մարդկանց սոցիալական փոխներգործություն՝ ընտանիքի և համայնքի շրջանակներում»⁹: Այնուհետև այն ավելի մեծ ուշադրության է արժանացել ութսուևականներին տնտեսական զարգացման սոցիոլոգիայի համատեքստում, մասնավորապես՝ ձեռնարկատիրության (միկրոմակարդակ) և հասարակություն-պետություն հարաբերության (մակրոմակարդակ) շրջանակներում, որտեղ սոցիալական կապիտալը դիտվել է հայեցակարգային կարևոր բաղադրիչ: Այստեղ տնտեսագիտության և սոցիոլոգիայի համատեղման հիմք են հանդիսացել երկու կարևոր՝ «ներգրավվածություն» (սիներգիա) և «ինքնավարություն» (փոխկապվածություն) հայեցակարգային բաղադրիչները՝ որպես մակրո- և միկրոմակարդակներում սոցիալական արդյունավետ փոխհարաբերության երաշխիքներ:

«Սոցիալական կապիտալ» երևույթը, ենթարկվելով որոշակի փոփոխությունների, այսօր բավական ամբողջական բնույթ է կրում: Այն մի կողմից դիտվում է որպես «նորմերի» և «կապերի» համադրություն, մյուս կողմից՝ որպես «բարոյական ռեսուրս կամ մշակութային մեխանիզմ»: «Նոր տնտեսական սոցիոլոգիայի» շրջանակներում էլ ավելի կարևորվեց սոցիալական կապիտալի դերը՝ որպես համատեղ շահույթին ուղղված՝ կոլեկտիվ գործողությունը խթանող սոցիալական նորմեր և ցանցեր: Նման մոտեցման կողմնակից է Ռոբերտ Փաթնենը, որը տնտեսական զարգացման տեսության և քաղաքականության նախադրյալների ապահովման համար առանձնապես կարևորում է սոցիալական կապիտալի ձևավորման, վերարտադրման և իրացման գործընթացը՝ որպես վստահության պաշարի և ներդաշնակ համագործակցության անսպառ աղբյուր, պետություն-հասարակություն արդյունավետ համագործակցության գործուն միջոց և քաղաքացիական հասարակության կենսունակ հենք¹⁰: Նոր դասական տնտեսագետներ Թ. Շուլցը¹¹ և Ջ. Բեքերը¹², ներմուծելով սոցիալական կապիտալ հասկացությունը, հիմնական շեշտը դրեցին առողջ և կրթված հասարակության վրա՝ որպես մյուս գործոնների արդյունավետ իրացման գրավական: Նոր ազատականների կարծիքով, մեծ ներուժ ունեցող քաղաքացիական հասարակությունը կարող է ոչ միայն լինել առողջ հակակշիռ պետական քաղաքականությանը, այլև մեծապես նպաստել քաղաքացիների կազմակերպչական հմտությունների զարգացմանը:

⁸ Նույն տեղում, էջ 54:

⁹ Hanifan L. J. The Rular School. Community Center//Annals of the American Academy of Political and Social Science, 1967, p. 138.

¹⁰ Տե՛ս Ռ. Դենհարդ, Հանրային կազմակերպության տեսություններ, չորրորդ հրատարակություն, Ռուսական և արևելաեվրոպական ուսումնասիրությունների կենտրոն, Արիզոնայի նահանգային համալսարան, Թեմփի-Երևան, 2006, էջ 237:

¹¹ Տե՛ս Shultz T. W. Investment in Human Capital, American Economic Review, № 51, էջ 16:

¹² Տե՛ս Becker G. Human Capital, University of Chicago Press, 1993, էջ 25:

Այսպիսով, գոյություն ունեն սոցիալական կապիտալի տարբեր ձևեր և բաղադրիչներ, մակարդակներ և չափորոշիչներ, ինչպես նաև տարբեր հնարավոր հետևանքներ՝ որպես այդ բազմազանության տարաբնույթ համադրությունների արդյունք: Նման զարգացումների շրջանակներում դիտարկվում են «սոցիալական կապիտալի» չորս հիմնական հայեցակարգային մոտեցումներ՝ *համայնքային* (դիտարկվում են տարբեր ակունքների և կազմակերպությունների անդամների միջև փոխհարաբերությունները և սոցիալական կապիտալ կուտակելու համայնքային հնարավորությունները), *ցանցային* (կարևորվում են մարդկանց միջև հորիզոնական և ուղղահայաց կապերը), *ինստիտուցիոնալ* (դիտարկվում է ֆորմալ ինստիտուտների ազդեցությունը սոցիալական տարբեր խմբերի ներսում սոցիալական կապիտալի կուտակման վրա) և *սիներգետիկ* (միավորում է ցանցային և ինստիտուցիոնալ հայեցակարգերը՝ որպես գործարարության, պետության և հասարակության արդյունավետ համագործակցության հիման վրա սոցիալական կապիտալի կուտակման աղբյուր): Ջ. Կուլմանի կարծիքով՝ «սոցիալական կապիտալ» հասկացությունը կարելի է բացահայտել ըստ անհատի ռացիոնալության ու վարքագծի նպատակայնության սկզբունքների, ինչը հնարավորություն է տալիս բացատրելու ոչ միայն անհատների, այլ նաև խմբերի սոցիալական վարքագիծը¹³: Նրա կարծիքով՝ «սոցիալական կապիտալը» նույնքան արտադրողական է, որքան կապիտալի ցանկացած այլ տեսակ: Ավելին, այն թույլ է տալիս հասնելու այնպիսի արդյունքների, ինչպիսիք չեն կարող ապահովել մյուսները¹⁴: Մյուրդալը՝ որպես ինստիտուցիոնալ տնտեսագետ, զարգացումը դիտարկում է քաղաքական, սոցիալական և տնտեսական համակարգերի փոխազդեցության ներքո՝ համաշխարհային զարգացումների համատեքստում¹⁵: Վերջինս առանձնապես կարևոր է արդի գլոբալ զարգացումների պայմաններում:

Հասարակություն-պետություն փոխհարաբերության արդի առանձնահատկությունները: Հասարակական-տնտեսական զարգացման խնդիրների շրջանակներում առանձնապես կարևորվում է հասարակություն-պետություն փոխհարաբերության հարցը: Այն հիմնավորման և ուսումնասիրման կարիք ունի հասարակական-տնտեսական զարգացման յուրաքանչյուր կոնկրետ շրջափուլի համար՝ պայմանավորված կոնկրետ իրավիճակային առանձնահատկություններով և դրանցից բխող խնդիրներով: Տնտեսագիտության տեսության և հանրային կառավարման ոլորտի տեսաբաններն ու պրակտիկները¹⁶, մշտապես կարևորելով այս խնդիրները, անընդհատ անդրադարձել են և՛ պետության ու քաղաքացիների փոխհարաբերության, և՛ հասարակության առաջնորդության ու ղեկավարման խնդիրներին՝ դրսևորելով տարաբնույթ, երբեմն հակասական մոտեցում-

¹³ Коулман Дж. Капитал социальный человеческий // "Общественные науки и современность", № 3, 2001, с. 131.

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 135:

¹⁵ Տե՛ս «Social Kapital: Reviewing the Concept and its Policy Implications», Australia: Produktivity Comission, 2003, էջ 5-23, 25-49:

¹⁶ Տե՛ս «Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Sinthesis and Policy Framework, Theory and Society», 1997, էջ 139-177, «Social Kapital: Reviewing the Concept and its Policy Implications», Australia: Produktivity Comission, 2003, էջ 25-49:

ներ: Շերիլ Քինգը և Կամիլա Ստայվերսը, բազմակողմանիորեն անդրադառնալով քննարկման առարկա խնդիրներին, առաջ են քաշում այնպիսի լուծումներ, որոնք կարող են նպաստել քաղաքացիական հասարակության վրա պետության կենտրոնացմանը՝ որպես համագործակցության արդյունավետ ներուժ: Նրանք քաղաքացիների արձագանքման ավելի բարձր պատրաստակամության ու վստահության համապատասխան աճ են որոնում՝ պետական կառավարման համակարգում քաղաքացիական ներգրավվածության ակտիվ ջանքերի շնորհիվ¹⁷: Նշված հարցերի վերաբերյալ հետաքրքիր մոտեցումներ են դրսևորում Ռիչարդ Բոքսը, Ջոն Բրայսոնը, Բարբարա Քրոսբը, Ռոբերտ Փաթնանը՝ հստակորեն ամրագրելով այն միտքը, որ ժողովրդավարական առումով առավել առողջ են այն կառավարությունները, որոնք աջակցություն են ստանում քաղաքացիական ակտիվ հասարակությունից¹⁸: Հասկանալի է նաև Շերիլ Քինգի և Կամիլա Ստայվերսի մտավախությունն առ այն, որ «հասարակության ներգրավվածությունը չպետք է դիտվի անհատների կյանքի էական բարեփոխումների փոխհատուցում»¹⁹: Այս տեսակետից առանձնապես հետաքրքիր է Պիտեր Դե Լեոնի այն միտքը, թե հանրային քաղաքական գիտությունները հեռացել են ժողովրդավարական գործընթացներին աջակցելու իրենց սկզբնական նպատակից և գուցե նույնիսկ նպաստել են ժողովրդավարության անկմանը²⁰: Պետության և հասարակության, կառավարիչների ու քաղաքացիների միջև հարաբերությունները միավորվում են թերրի Կուպերի մոտեցումներում: Նա գտնում է, որ քաղաքացիական հասարակությունը ներառում է ոչ միայն իրավունքներ, այլ նաև պարտականություններ, ինչով պայմանավորված քաղաքացիության բարոյական հիմքը դառնում է հենք հանրային կառավարողի բարոյական կեցվածքի համար²¹: Ուշագրավ են նաև դիտարկված հարցերի իրական դրսևորումները: Ռոբերտ Դենհարդը նշում է. «Իրական կյանքում կատարվել են քաղաքացիական ներգրավվածության խթանման բազմաթիվ փորձեր՝ ուղղված ինչպես պատասխանատու քաղաքացիական հասարակության, այնպես էլ արդյունավետ պետական կառավարման համակարգի ձևավորմանը»²², որի ժամանակ մի կողմից պատասխանատու կառավարումը սերտորեն համագործակցում է մարդկանց հետ, մյուս կողմից պատասխանատու քաղաքացիությունն աջակցում է հանրային կառավարմանը՝ առավելագույնս նպաստելով ավանդականից դեպի ժողովրդավարական կառավարման համակարգին անցմանը: Ըստ Ռոբերտ Փաթնանի՝ «...վերջերս տեղի է ունեցել քաղաքացիական ներգրավվածության էական նվազում՝ հանգեցնելով հասարակական կապիտալի անկմանը, հետևաբար նաև՝ հանրային կյանքի վատացմանը»²³:

¹⁷ Տե՛ս «Social Kapital: Reviewing the Concept and its Policy Implications», Australia: Produktivity Comission, 2003, էջ 29:

¹⁸ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 24-35:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 32:

²⁰ Տե՛ս Ռ. Դենհարդ, նշվ. աշխ., էջ 32:

²⁰ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 238:

²¹ Տե՛ս «Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Sinthesis and Policy Framework, Theory and Society», 1997, էջ 173:

²² Ռ. Դենհարդ, նշվ. աշխ., էջ 229:

²³ Նույն տեղում, էջ 237:

Պետություն-հասարակություն համագործակցության և դրան առնչվող հարցերի, ինչպես նաև պետական միջամտության և տնտեսության վրա պետության ազդեցության չափի վերաբերյալ քննարկումները եղել են XX դարի երկրորդ կեսի առանցքային հիմնահարցերից մեկը: Այդ ուղղությամբ ուսումնասիրություններն այսօր ավելի են ակտիվացել՝ պայմանավորված հետճգնաժամային զարգացման ներկա շրջափուլային դրսևորումներով: Խնդիրն իսկապես արդիական է ամբողջ աշխարհում, մանավանդ՝ ազատական շուկայական հարաբերություններին անցած նորակախ պետություններում, այդ թվում՝ Հայաստանում, երբ հետանցումային ավելի քան քսան տարիների ընթացքում *պետության և հասարակության դերի, ինչպես նաև պետություն-հասարակություն արդյունավետ համագործակցության կարևորության վերաբերյալ* թեզը խիստ աղճատվել է և լրացուցիչ հետազոտության կարիք ունի: Երկրում շարունակվող հասարակական-տնտեսական վերափոխումների գործընթացն այսօր պահանջում է նոր հարաբերությունների և մոտեցումների անհրաժեշտություն, որտեղ հասարակական կարծիքի դերի բարձրացումը և երկրի կառավարման գործընթացներին հասարակության առավելագույն ներգրավվածությունը խիստ օբյեկտիվ գործընթաց են: Այն հնարավորություն կտա, ըստ էության գնահատելով երկրում տեղի ունեցող սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական զարգացումները, ունենալ ակտիվ մասնակցություն երկրում տեղ գտած գործընթացներին: Այստեղ մի կողմից կարևորվում է պետական ինստիտուտների և պաշտոնատար անձանց գործունեության թափանցիկության մակարդակի բարձրացման, մյուս կողմից՝ հասարակության իրազեկվածության և կրթվածության մակարդակի բարձրացման ու քաղաքացիական հասարակության ձևավորման խնդիրները, որոնց նպատակային իրագործումը կարող է դառնալ հասարակություն-պետություն արդյունավետ համագործակցության գործունե երաշխիք:

«Սոցիալական կապիտալի» դրսևորման առանձնահատկությունները անցումային տնտեսությամբ երկրներում: Սոցիալական կապիտալի կուտակումը տեղի է ունենում միաժամանակ միկրո- և մակրոմակարդակներում՝ դրանց անընդհատ փոխլրացման պայմաններում: Պայմանավորված այդ մակարդակներում առկա խնդիրներով՝ անցումային երկրներում սոցիալական կապիտալը դեռևս ձևավորման փուլում է: Սոցիալական կապիտալի կուտակման գործընթացի դանդաղման հիմնական պատճառներից է ինստիտուցիոնալ անբավարար մակարդակը: Չնայած միկրոմակարդակում սոցիալական կապիտալի ձևավորման ու կուտակման վրա հիմնականում ազդում են ոչ ֆորմալ ինստիտուտները (մարդկանց, ընտանիքների, ընկերային, համայնքային և գործընկերային փոխհարաբերությունների շրջանակներում), այնուամենայնիվ «սոցիալական կապիտալ» կուտակելու ունակությունը ոչ թե անհատի, այլ սոցիալական կառուցվածքի հատկանիշ է: Այս տեսակետից առանձնապես կարևորվում է ֆորմալ ինստիտուտների դերը: Սոցիալական կապիտալը, մակրոմակարդակում հանդես գալով ֆորմալ ինստիտուտների (օրենսդիր և գործադիր իշխանություն, դատաիրավական համակարգ, հասարակական կազմակերպություններ և այլն) ներքո, արտահայտվում է որպես հասարակա-

կան բարիք, քանի որ դրա ձևավորմանն առավելապես նպաստում է պետությունը, իսկ օգտվում է հասարակությունը: Բնականաբար, որքան մեծ է ինստիտուցիոնալ վստահությունը, այնքան հասարակությունում բարձր է բարոյահոգեբանական մթնոլորտը, ու կենսունակ է երկրի արժեհամակարգային հենքը, այնքան արդյունավետ է պետություն-հասարակություն համագործակցությունը, ու մեծ են հասարակական-տնտեսական զարգացման հնարավորությունները: Հակառակ դեպքում սոցիալական կապիտալը, հասարակության մեջ բաշխվելով անհավասարաչափ և կուտակվելով հիմնականում միկրոմիջավայրում ու այլ չբացահայտված կառույցներում, կարող է ձևախեղել սոցիալական կապիտալը մակրոմակարդակում՝ պատճառ դառնալով եկամուտների անհավասար բաշխվածության և սոցիալական ծայրահեղ շերտավորման, բարոյահոգեբանական անկման, արտահոսքի և այլն: Այսպիսով, մի կողմից որքան անարդյունավետ են տվյալ հասարակությունում գործող ինստիտուտները, այնքան մեծ է սոցիալական կապիտալի խզվածությունը միկրո- և մակրոմակարդակում, մյուս կողմից՝ այդ խզվածության հետևանքով ստեղծված իրավիճակը (ձեռներեցություն-իշխանություն սերտաճում, կոռուպցիա, հարկերից խուսափում, համատարած անվստահություն և այլն) խանգարում է երկրների ինստիտուցիոնալ առողջացմանը: Նման իրավիճակը հիմնականում բնորոշ է բոլոր անցումային երկրներին, այդ թվում՝ Հայաստանին:

Սոցիալական կապիտալի ձևավորման ակունքները մարդու կենսաբանական ակունքներում են և պայմանավորված են սոցիալական կարգուկանոնի վերականգնման ներքին հզոր պահանջով, իրավացիորեն փաստում է Ֆրենսիս Ֆուկույաման²⁴: Այս տեսակետից առանձնապես կարևոր է պետության դերը՝ ուղղված հասարակության բոլոր խավերի շահերի իրացմանը նպաստող գործունակ ինստիտուտների ստեղծմանը և դրանով իսկ հասարակության վստահության վերականգնմանը, պետություն-հասարակություն փոխհարաբերության արդյունավետության բարձրացմանը: Սրա իրագործման համար անհրաժեշտ է շատ կարևոր երկու նախապայման. պետությունը պետք է կարողանա ձերբազատվել հասարակության նեղ խմբերի շահերի պաշտպանի պարտականություններից և կատարել ամբողջ հասարակության շահերի պաշտպանության իր գործառույթը, իսկ հասարակությունն էլ պետք է բավարար կրթված ու իրազեկված լինի՝ իր իրավասություններն ու պահանջներն իրագործելու համար: Այս կապակցությամբ որոշ տեսաբաններ և փորձագետներ կարծում են, որ զարգացման գործում առաջնահերթությունը պատկանում է ոչ թե ինստիտուտներին, այլ մարդկային կապիտալին՝ ապացուցելով, որ «... մարդկային կապիտալը զարգացում ապահովող ավելի կարևոր գործոն է, քան ինստիտուտները: Իսկ ինստիտուտների կատարելագործումը տեղի է ունենում այն բանից հետո, երբ երկիրը հաղթահարում է աղքատությունը՝ շնորհիվ ճիշտ ընտրված քաղաքականության»²⁵: Հատկանշական է, որ անցումային բոլոր երկրների, այդ թվում՝ Հայաստանի զարգացման այս

²⁴ Stú **Fukhyama F.** Social Capital and Civil Society. Washington, IMF, www.imf.org/external

²⁵ **Глейзер Э.** Являются ли институты причиной экономического роста? Эковест, Новосибирск, 2006, с. 282.

շրջափոխում առանցքային են «բնակչության որակի և գիտելիքի դերը», հասարակության ազգային արժեհամակարգի, ազգային ճիշտ մտածողության, կրթված մարդու դերը²⁶: Այստեղ շատ կարևոր է այն հանգամանքը, որ մարդկային ռեսուրսը մի կողմից զարգացում իրագործող է, մյուս կողմից՝ այդ զարգացման արդյունքների կրող և հանրության ընդհանուր կենսաապահովման և բարեկեցության բարձրացման հենք: Այս տեսակետից շարունակում է արդիական մնալ Մ. Թոդարոյի մոտեցումը, որը, առանցքային համարելով մարդկանց և՛ կենսամակարդակի, և՛ ինքնահարգանքի բարձրացումը, առանձնապես կարևորում է դրանք ապահովող ինստիտուտների, սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական համակարգերի դերը²⁷:

Հասարակական-տնտեսական արդի զարգացումները և մոտեցումները: Տնտեսական խորը վերափոխումների արդի ժամանակահատվածում համաշխարհային տնտեսությունը բնութագրվում է որպես գլոբալ, բարդ և խիստ դինամիկ համակարգ՝ բազմամակարդակ և անհավասար զարգացման դրսևորումներով: Ջարգացած երկրները, որտեղ բնակվում է աշխարհի բնակչության 15.6 %-ը, ապահովում են ՀՆԱ-ի 47%-ը և միջազգային առևտրի մոտ 50%-ը: Երեք երկրներ՝ ԱՄՆ, Ճապոնիա, Գերմանիա, որոնց բաժին է ընկնում աշխարհի բնակչության 8%-ը, կուտակում են համաշխարհային եկամտի մոտ կեսը²⁸: Ջարգացած երկրներում է կենտրոնացած աշխարհի տնտեսական և գիտատեխնիկական ներուժի մոտ 75%-ը²⁹: Այստեղ հատուկ տեղ են զբաղեցնում զարգացող, մասնավորապես՝ անցումային երկրները, որոնցից շատերը դեռևս պահպանում են կախվածությունը զարգացած երկրներից:

Վերջին շրջանի գլոբալ բուռն զարգացումների շուրջ դատողությունները խիստ բազմաբնույթ են և հակասական: Մի կողմից՝ երկրներն այլևս չեն կարող գոյատևել առանց մեկը մյուսի, և նրանցից ցանկացածի խնդիրը դառնում է համընդհանուր, մյուս կողմից՝ համաշխարհային տնտեսությունը, հանդես գալով որպես մեկ համընդհանուր քաղաքատնտեսական մշակույթի բարդ համակարգ, մեծացնում է հակասությունը տնտեսության գլոբալ և տեղական (լոկալ) մակարդակների միջև:

Գլոբալ զարգացումների ներկա փուլի կարևորագույն առանձնահատկություններից է նյութական արտադրության ոլորտից դեպի գիտատար և բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտ կատարվող անցումը, ինչը որոշիչ ազդեցություն է թողնում հասարակական կեցության (ինչպես զուտ տնտեսական, այնպես էլ սոցիալական, էկոլոգիական, ժողովրդագրական և այլն) վերափոխումների վրա: Գործունեության տվյալ ձևը զարգացած շատ երկրներում այսօր արդեն ընդգրկում է աշխատունակ բնակչության գրեթե 65%-ը³⁰ և ունի աճելու միտում՝ ՀՆԱ-ում անընդհատ մեծաց-

²⁶ Տե՛ս **Theodore W. Schultz**-Prize Lecture: The Economics of Being Poor. Nobel Media AB 2013. Web. 19 Aug. 2013, http://www.nobel_prize/economic

²⁷ Տե՛ս **Todaro M.** Economic Development, Addison-Wesley Publishing Company, W., 1996, 6-st ed., էջ 685:

²⁸ Տե՛ս The Global Competitiveness Report, 2008-2009, World Economic Forum, Geneva, 2008, էջ 359:

²⁹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 360, 485:

³⁰ Տե՛ս նույն տեղը:

ճեղով տեղեկատվական տնտեսության ոլորտի մասնաբաժինը: Լավ տեղեկացված լինելու շնորհիվ զարգացած երկրներից շատերը փոխել են իրենց սոցիալական նկարագիրը. առավել դինամիկ և արդյունավետ է դարձել տնտեսությունը, մեծացել են տնտեսության ճկունությունը և բազմազանեցումը (դիվերսիֆիկացումը), բարձրացել է կյանքի որակը: Միաժամանակ ուժեղացել է մրցակցությունը, և համաշխարհային գլոբալ տնտեսական շուկայում առաջացել են լրացուցիչ դժվարություններ, բարձրացել է տնտեսության համակենտրոնացման մակարդակը՝ ստեղծելով արդյունաբերական հսկաներ, արագացել են կապիտալի և աշխատանքի միջազգային միգրացիայի տեմպերը, ինչի հետևանքով տեղի են ունենում ֆինանսական լուրջ տեղաշարժեր՝ անկանխատեսելի հետևանքներով: Առավել, քան երբևէ, հրատապ են դարձել տնտեսական ու սոցիալական անվտանգության հիմնահարցերը: Այս ամենի պատճառով խիստ կարևորվում է արդյունքների նկատմամբ վերահսկողությունը: Ըստ այդմ՝ էլ ավելի է խորանում դերային նոր որակի վերաբաշխման և ուժային նոր բնույթի կենտրոնների ձևավորման գործընթացը: Մի խոսքով, աշխարհն այսօր դարձել է մի կողմից առավել հասանելի ու չափազանց դինամիկ, մյուս կողմից՝ խիստ անկանխատեսելի և անվերահսկելի: Գոյություն չունեն առաջընթացի հստակ և համընդհանուր կիրառելի բանաձևեր՝ պայմանավորված ինչպես երկրում ստեղծված հասարակական-տնտեսական իրավիճակով ու առկա խնդիրներով, այնպես էլ կյանքի որակի վերաբերյալ յուրաքանչյուր հասարակության ունեցած պատկերացումներով և գերակայություններով: Միաժամանակ, այստեղ ակնհայտ է մի բան. անհրաժեշտ է նոր գաղափար, նոր հայեցակարգային հենք, նոր մոտեցում:

Այն երկրները, որոնց հաջողվել է դուրս գալ կայուն աճի ուղի, գտել են համարժեք, մասնավորապես տնտեսական մոբիլիզացիոն մեխանիզմներ՝ խարսխված արդի գաղափարախոսական ուղեմիջոցների և ազգային արժեհամակարգային հենքի վրա: Դա հնարավորություն է տվել առավելագույնս հավաքագրել և իրագործել սեփական ռեսուրսներն ու հնարավորությունները: Նման մոտեցումն առավել արդիական է և միաժամանակ բավականին բարդ անցումային տնտեսությամբ երկրներում, որտեղ տնտեսական, սոցիալական և քաղաքական վերափոխումների շարունակական գործընթացը պետք է ներդաշնակորեն համատեղվի հետճգնաժամային քաղաքականությանը՝ անշուշտ հաշվի առնելով հետանցումային իրողությունների առանձնահատկությունները:

Քննարկված խնդիրները կենսական և արդիական են նաև Հայաստանի համար, որտեղ ճգնաժամը՝ իր սոցիալ-տնտեսական խոր հետևանքներով դառնալով լուրջ մարտահրավեր, այսօր գլոբալ զարգացումներից դուրս չմնալու հնարավորությունները վերագնահատելու կարևոր դաս է: Սա նախ և առաջ նշանակում է երկրում իրականացվող քաղաքականության գնահատում և անհրաժեշտ ճշգրտումների կատարում, իսկ ապա՝ զարգացման հստակ չափորոշիչների, սկզբունքների ու մոտեցումների մշակում և առաջնահերթությունների սահմանում: Առաջադրված հարցերի արդյունավետ լուծումների համար շատ կարևոր է զարգացման յուրաքանչյուր նոր փուլի համար ելքային պայմանների ճիշտ որոշումը: Սա էլ ավելի է կարևորվում այն առումով, որ նոր ելքային

պայմանները, դառնալով նոր հասարակական-տնտեսական համակարգի մուտք և դրվելով ռազմավարական նախագծային որոշման հիմքում, կարող են մեծապես կանխորոշել առաջընթացի բնույթը³¹:

Հայաստանում իրականացված հետանցումային առաջին սերնդի բարեփոխումները երկրորդ սերնդի բարեփոխումների համար ապահովեցին սոցիալ-տնտեսական զարգացման բավարար հիմքեր, որոնց առանցքում դրվեցին երկրի մրցունակության բարձրացումը, տնտեսության արդիականացումն ու զարգացած երկրների չափանիշներին հնարավորինս մոտեցումը: Այստեղ առանցքային է երկարաժամկետ կայուն զարգացմանն ուղղված համակարգային լուծումների առաջնահերթության որոշման հարցը: Հետձգնաժամային վերջին զարգացումների հետևանքով հրատապ դարձան ռազմավարական և մարտավարական նոր մոտեցումների և դրանցից բխող զարգացման նոր գերակայությունների մշակման հարցերը:

Համաշխարհային տնտեսությունում Հայաստանի բարենպաստ դիրքավորման անհրաժեշտ կռվանը երկրի տնտեսության մրցունակության բարձրացումն է՝ իրական հատվածում նորարարությունների ներդրման հնարավորությունների մեծացման, արտադրողականության բարձրացման և ավելացված արժեք ստեղծող աշխատատեղերի աճի, նորագույն արտադրությունների և տեխնոլոգիաների յուրացման միջոցով: Այստեղ կարևորվում են գիտական ներուժի նպատակային վերարտադրության, գիտական և գիտահետազոտական աշխատանքների արդյունքների ներդրման արդյունավետ համակարգի կազմակերպման հարցերը: Այդ իմաստով մարդկային կապիտալի զարգացման վրա է խարսխվելու արդիական տեխնոլոգիաների ներդրման ընդլայնումը՝ որպես նոր որակի մրցակցության և բիզնես վարելու առանցք: Գործընթացի կարևորագույն ելքը բնական ռեսուրսների ռազմավարական դերի նվազեցումն ու ստեղծվող նոր արժեքի մեջ մարդկային գործունի դերի մեծացումն է, բարձր մասնագիտացված և տեխնոլոգիատար վերջնական արդյունքների թողարկման ու արտահանման ծավալների ընդլայնումը: Այստեղ առանձնապես կարևորվում է տնտեսության բոլոր մասնակիցների համար հավասար պայմաններ ապահովելու հարցը: Տնտեսության իրական հատվածի արդիականացմանն ուղղված ներդրումների խրախուսման համար կարևոր է գործարար միջավայրի անընդհատ բարելավումը: Այս համատեքստում օրակարգային են ինստիտուցիոնալ հենքի առողջացման, ենթակառուցվածքների որակի բարձրացման, կորպորատիվ կառավարման մշակույթի զարգացման, մակրոտնտեսական կայունության ապահովման հիմնահարցերը³²:

Հայաստանի հասարակական-տնտեսական զարգացման արդի քաղաքականությունը պետք է որդեգրի ռեսուրսային սահմանափակության փոխհատուցման այնպիսի մոտեցումներ, որոնք կխրախուսեն հասարակության հնարավորինս ընդլայնված մասնակցությունը զարգացման գործընթացին, կխթանեն մարդկային կապիտալի հետևողական զարգացումը՝ որպես տնտեսական փոխակերպման առանցք և, օբյեկտիվ սահմանափա-

³¹ Տե՛ս Ա. Սարիբեկյան, նշվ. աշխ., էջ 311:

³² Տե՛ս Ա. Սարիբեկյան, նշվ. աշխ., էջ 199:

կումներից անկախ, մրցակցային առավելություններ ձևավորելու նախապայման, առավելագույնս կներդաշնակեցնեն ներքին ու արտաքին ռեսուրսների օգտագործման ուղղությունները զարգացման առաջնահերթություններին և դրանով իսկ կստեղծեն բարենպաստ միջավայր նախաձեռնողականության ու ձեռներեցության համար: Հասարակական-տնտեսական զարգացման քաղաքականության այս շրջանակում է, որ հնարավորությունների անընդհատ ընդլայնման ու կատարելագործման սիներգիկ ազդեցությունը կհանգեցնի հասարակական-տնտեսական առաջընթաց զարգացման:

Բանալի բառեր – *հասարակական-տնտեսական համակարգ, անցումային տնտեսություն, հետճգնաժամային զարգացում, հայեցակարգային մոտեցումներ, ռազմավարական զարգացում, զարգացման գերակայություն, սոցիալական կապիտալ, մարդկային գործոն, գիտելիք, մշակութային կապիտալ*

АМАЛИЯ САРИБЕКЯН – Современные особенности общественно-экономического развития. – В исследованиях, посвящённых общественно-экономическому развитию, периодически пересматриваются его концептуальные основы, обусловленные вызовами времени. Текущий момент характеризуется поисками новых путей и концептуальных подходов. Примечательно, что в современных общественно-экономических концепциях на первый план, помимо экономических, выходят и внеэкономические факторы в форме социального капитала. Это означает, что государство в переходных странах, в том числе и Армении, должно поощрять широкое участие общества в процессе развития и стимулировать последовательное наращивание человеческого капитала, который представляет собой источник общественно-экономического развития.

Ключевые слова: *общественно-экономическая система, переходная экономика, стратегическое развитие, приоритет развития, социальный капитал, человеческий фактор, культурный капитал*

AMALYA SARIBEKYAN – Peculiarities and Modern Problems of Socioeconomic Deveolpment: Theoretical and Practical Revelation. – In wide-ranging theoretical and practical researches, devoted to the socioeconomic development, the conceptual bases of these developments are periodically reconsidered in connection with the new challenges of development. Nowadays, the world is in the search of new ways and new conceptual approaches. It is noteworthy to mention that the modern policy of socioeconomic development of all transition countries, among them being Armenia, must encourage the enlarged participation of the society in the development process and stimulate the successive development of human capital as a source of constant enlargement and improvement of the opportunities of socioeconomic development.

Key words: *social-economic system, transition economy, post-crisis development, conceptual approaches, strategic development, development priority, social capital, human factor, knowledge, cultural capital*

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃՐ ԵՎ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՍԱՄԱԿԱՐԴԱԿԸ

ՎՈՒՈՂՅԱ ՅՈՎՍԵՓՅԱՆ

Տնտեսական աճը հասարակության և տնտեսության զարգացման գլխավոր ցուցանիշն է: Այն միաժամանակ պետության տնտեսական գործունեության գնահատման ինքնատիպ, յուրահատուկ ցուցանիշ է, տնտեսության անվտանգության ապահովման և անկախության երաշխիք: Կայուն և բարձր տեմպերով տնտեսական աճը և որակական բարձր հագեցվածությունը արտահայտում են հասարակության «առողջության» վիճակը: Այն տնտեսական գործունեության բովանդակության արտահայտման «զարկերակն» է:

Թեև տնտեսագիտական գրականության մեջ տնտեսական աճի մեկնաբանման վերաբերյալ գոյություն ունեն տարբեր տեսակետներ, սակայն առավել նախընտրելի են նորքեյնսյան և նորդասական տեսությունները: Մեծ դեպրեսիայի հետևանքով ծնված քեյնսյան տեսությունը, կայուն տվյալների հիման վրա վերլուծելով ստեղծված իրավիճակը՝ «հավասարակշռությունը ռեսուրսների ոչ լրիվ զբաղվածության պայմաններում», հանգեց այն եզրակացության, որ տնտեսական աճի տեմպերի նվազումը պայմանավորված է տնտեսության մեջ կապիտալ ներդրումների և տեխնիկական առաջադիմության խթանման բացակայությամբ: Այդ պատճառով էլ քեյնսյան տեսությունը առաջնային պլան է մղում տնտեսության մեջ ներդրումների խթանման պետական միջամտությունը: Նորքեյնսականները իրենց հետազոտությունները ծավալեցին արդեն դինամիկ տնտեսության պայմաններում, ուշադրությունը կենտրոնացնելով այնպիսի գործոնների պարզաբանման վրա, որոնք անհրաժեշտ են կայուն և բարձր տեմպերով տնտեսական աճ սահմանելուն՝ բնակչության լրիվ զբաղվածության բարձր մակարդակի և արտադրական հզորությունների լրիվ բեռնվածության պարագայում:

1950-ականների կեսերին տնտեսական աճի տեմպերի և գործոնների որոշիչ հնարավոր ներուժի խնդիրներով սկսեց զբաղվել նաև նոր դասական ուղղությունը: Ի տարբերություն նորքեյնսականների՝ նորդասականները ուշադրությունը կենտրոնացրին արտադրանքի իրացման պայմանների և արդյունավետ պահանջարկի ստեղծման վրա: Այնուհետև նորդասական տեսությունը առաջին պլան մղեց արտադրական սկզբունքը, այսինքն՝ զբաղվեց տնտեսական աճի այնպիսի գործոնների վերլուծությամբ, ինչպիսիք են հիմնական կապիտալը, աշխատանքի արտադրողականությունը, գիտատեխնիկական առաջադիմությունը և այլն: Օրինակ՝ ըստ Ռոբերտ Սոլովի մոդելի՝ արտադրության թողարկման ծավալը ֆունկցիա է աշխատուժից, կապիտալից և տեխնոլոգիայից:

Տնտեսական աճը սերտորեն կապված է ընդլայնված վերարտադրու-

թյան հետ: Ավելին, այն համարվում է վերարտադրության ոլորտում առաջացած խնդիրների լուծման եղանակի «խտացված արտահայտությունը»: Եթե յուրաքանչյուր երկրի տնտեսությունն ի վիճակի է վերարտադրել ավելի մեծ ծավալի արդյունք, քան արտադրել է նախորդ տարում, ապա խոսքը ընդլայնված վերարտադրության մասին է: Միաժամանակ՝ ընդլայնված վերարտադրության դինամիկան արտահայտում է տնտեսական աճը:

Տնտեսական աճի որոշումը և չափումը կապված են ազգային հաշիվների այնպիսի կարևոր ցուցանիշների հետ, ինչպիսիք են համախառն ներքին արդյունքը (ՀՆԱ) կամ զուտ ազգային արդյունքը (ՁԱԱ), ազգային եկամուտը (ԱԵ) և այլն: Այսինքն՝ տնտեսական աճը լրիվ զբաղվածության և ընդլայնված վերարտադրության պայմաններում ապրանքների ու ծառայությունների արտադրության ավելացումն է՝ որոշակի ժամանակահատվածում: Իսկ տնտեսական աճի տեմպերը հաշվարկվում են ՀՆԱ-ի աճի տեմպերով, տոկոսային արտահայտությամբ: Այսինքն՝ ՀՆԱ-ի աճի տեմպերը որոշվում են ընթացիկ և նախորդ ժամանակաշրջանում իրական ՀՆԱ-ի աճի համեմատական տարբերությամբ.

$$Y = \frac{yt - yt-1}{yt-1} \cdot 100\% = \frac{\Delta yt}{\Delta yt-1} \cdot 100\%,$$

որտեղ yt -ն ընթացիկ ժամանակաշրջանում իրական ՀՆԱ-ի ծավալն է, իսկ $yt-1$ -ը նախորդ տարվա իրական ՀՆԱ-ի ծավալն է:

Շուկայական հարաբերություններին անցման սկզբնական ժամանակաշրջանում՝ մինչև 1994 թ., Հայաստանում արձանագրվեց տնտեսական անկում, ՀՆԱ-ն կրճատվեց 59%-ով: Այդ ցուցանիշով ԱՊՀ երկրների շարքում զբաղեցնում էր առաջին տեղը: Համեմատության համար նշենք, որ Ռուսաստանի Դաշնությունում ՀՆԱ-ն կրճատվեց 40%-ով, իսկ Ուկրաինայում՝ 37%-ով¹:

1994 թ. մինչև 2000 թ. Հայաստանում տնտեսական աճի տարեկան միջին տեմպը կազմեց 5-6%: Իսկ 2000 թ. մինչև ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը ՀՀ-ում արձանագրվեց 9,6%-ից մինչև 13,9% տնտեսական աճ:

Ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի ժամանակաշրջանում Հայաստանում կրկին ՀՆԱ-ն կրճատվեց 14,8%-ով:

Ճգնաժամի հաղթահարումից հետո Հայաստանում ՀՆԱ-ն նորից սկսեց աճել, որը կարելի է տեսնել ստորև բերվող աղյուսակի տվյալներից:

Աղյուսակ 1

ՀՆԱ-ի տվյալները արտադրական եղանակով²

	Ընթացիկ գներով		Նախորդ տարվա գներով	
	2011 թ.	2012 թ.	2011 թ.	2012 թ.
Ներքին արդյունքը (համապատասխան շուկայական գներով)	3777945,6	3997630,8	3621128,5	4048135,7

Նույն ժամանակաշրջանում աճեց նաև բնակչության մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն, որը կարելի է տեսնել ներքոհիշյալ աղյուսակի տվյալներից:

¹ Տե՛ս **Գ. Ղարիբյան**, Անցումային տնտեսության տեսություն, Եր., 2008, էջ 43:

² Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը», Եր., 2013, էջ 11:

Աղյուսակ 2

Բնակչության մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի աճը 2011-2012 թթ.³

	ՀՆԱ-ն ընթացիկ գներով՝ մլն դրամ	Բնակչության ՀՆԱ-ն մեկ շնչի հաշվով		
		Իրական ծավալի ինդեքսները նախորդ տարվա նկատմամբ, %	ՀՀ դրամ	ԱՄՆ դոլար
2011 թ. ՀՆԱ-ն հաշվետու տվյալներով				
տարեկան	3777945,6	104,7	1252801	3363
2012 թ. ՀՆԱ-ն վերանայված տվյալներով				
տարեկան	3927630,8	107,2	1321524	3290

ՀՀ-ում 2012 և 2013թթ. զգալի դրական տեղաշարժեր են տեղի ունեցել նաև տնտեսական ակտիվության ցուցանիշում (ՏԱՑ), որը կարելի է տեսնել ներքոհիշյալ աղյուսակի տվյալներից:

Աղյուսակ 3

Տնտեսական ակտիվության ցուցանիշը ⁴

Ամիսներ	Շուկայական ինդեքսներ	Նախորդ ամսվա նկատմամբ %	Նախորդ տարվա նույն ամսվա նկատմամբ %	Նախորդ տարվա նույն ժամանակաշրջանի նկատմամբ, %
2012				
Հունվար	63,9	48,4	108,0	108,0
Փետրվար	67,2	105,3	109,4	108,7
Մարտ	77,6	115,4	107,0	108,1
Ապրիլ	81,8	105,3	108,9	108,3
Մայիս	93,2	114,0	109,3	108,5
Հունիս	101,6	109,0	108,9	108,6
Հուլիս	113,7	111,8	108,2	108,5
Օգոստոս	138,2	121,6	108,9	108,6
Սեպտեմբեր	158,1	113,7	105,1	108,0
Հոկտեմբեր	130,6	83,1	105,0	107,6
Նոյեմբեր	121,7	92,2	105,5	107,4
Դեկտեմբեր	142,0	115,2	106,3	107,2
2013				
Հունվար	69,9	49,8	109,4	109,4
Փետրվար	73,2	104,8	108,8	109,1
Մարտ	83,9	114,6	108,1	108,7

Տնտեսական ակտիվության ցուցանիշները (ՏԱՑ) երկրի տնտեսությունում արտադրանքի թողարկման իրական ծավալի փոփոխության ամսական ագրեգատացված ցուցանիշն է: Այն ընդգրկում է տնտեսական գործունեության բոլոր տեսակները և սկզբնապես հաշվարկվում է նախորդ տարվա միջին տարեկան գներով, ինչը հնարավորություն է տալիս ունենալու տվյալ ամսվա արտադրանքի թողարկման ծավալի իրական

³ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 11:

⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 9:

փոփոխությունը նախորդ ամսվա և նախորդ տարվա համապատասխան ամսվա նկատմամբ, ստեղծելու ՏԱՑ-ի ժամանակագրական շարքերի շղթայական ինդեքսներ: Յուրաքանչյուր ամսվա համար այն իրենից ներկայացնում է ամբողջական տնտեսության համար մեկ ագրեգատացված ցուցանիշ՝ ինդեքսի տեսքով: Ի տարբերություն ազգային հաշիվների մեթոդաբանությամբ հաշվարկվող ՀՆԱ-ի ցուցանիշների՝ ՏԱՑ-ը բնութագրում է նաև տնտեսությունում ապրանքների ու ծառայությունների որակական փոփոխությունները:

3-րդ աղյուսակի տվյալներից երևում է, որ, բացառությամբ հոկտեմբեր և նոյեմբեր ամիսների, շուկայական ինդեքսները աճել են⁵:

Ի՞նչ է ընկած տնտեսական աճի հիմքում, ինչո՞ւ տարբեր ժամանակաշրջաններում առկա են տնտեսական աճի տարբեր տեմպեր: Այս հարցերի ճշգրիտ պատասխանը տալու համար անհրաժեշտ է կատարել կառուցվածքային և որակական վերլուծություններ: Ինչպես հայտնի է, տնտեսության մեջ ստեղծված ամբողջ արդյունքը գոյանում է արտադրական գործոնների՝ աշխատանքի (L), կապիտալի, (K), հողի և այլ բնական ռեսուրսների (N) որոշակի փոխներգործության ընթացքում: Տնտեսական աճի այս բացարձակ գործոնները ներկայացված են ամենաընդհանուր, այսինքն՝ բարձր ագրեգատացված տեսքով, և դրանց ներգործությունը ամբողջական արդյունքի ծավալի վրա ներկայացված է հայտնի արտադրության ֆունկցիայով՝ $y=(L.K.N)$: Սակայն արտադրության ֆունկցիան արտահայտում է միայն քանակական ներգործությունը՝ չշոշափելով որակական բնույթը: Այսինքն՝ արտադրության ծավալի աճը տեղի է ունենում ըստ նրա դաշտի լայնության՝ լրացուցիչ աշխատանքային, կապիտալ և բնական ռեսուրսների օգտագործման հաշվին, և կոչվում է էքստենսիվ տնտեսական աճ: Այն ունի սահմանափակ բնույթ, քանի որ տնտեսական ռեսուրսները սահմանափակ են: Իսկ արտադրության ծավալի աճը ըստ նրա դաշտի խորության, այսինքն՝ աշխատանքի արտադրողականության (y/L), կապիտալի արտադրողականության (y/K) և հողի ու բնական ռեսուրսների արտադրողականության (y/N) բարձրացման հաշվին, անվանվում է ինտենսիվ տնտեսական աճ և արտահայտում է արտադրական գործոնների որակական փոփոխությունները: Ինտենսիվ տնտեսական աճն ավելի արդյունավետ է, քան էքստենսիվը:

Այսուհանդերձ՝ գործնականում զուտ էքստենսիվ և զուտ ինտենսիվ տնտեսական աճ գոյություն չունի: Դրանք դրսևորվում են միաժամանակ, փոխկապակցված են:

Ինչպես ԽՍՀՄ-ում, այնպես էլ Խորհրդային Հայաստանում գերիշխող դիրք է ունեցել էքստենսիվ տնտեսական աճը: ԽՍՀՄ-ում և Հայաստանում տնտեսական աճի 70%-ը բաժին է ընկել էքստենսիվ տիպին, իսկ 30%-ը՝ ինտենսիվ տիպին:

Համեմատության համար նշենք, որ ամերիկացի տնտեսագետ Դենիսոնի տվյալներով՝ ԱՄՆ-ում 1928-82 թթ. տնտեսական աճի միայն 32%-ն է բաժին ընկել էքստենսիվ տիպին, իսկ 68%-ը՝ ինտենսիվ տեմպին⁶:

⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 15:

⁶ Տե՛ս **Макконелли Р., Брю С.** Экономика. М. 1992, էջ 384:

ԽՍՀՄ-ում տնտեսական աճի էքստենսիվ տիպի գերակայությունը ուղեկցվել է հիմնական կապիտալի օգտագործման ֆիզիկական և բարոյական մաշվածքի երկարացումով: Հիմնական կապիտալի օգտագործման ժամկետների արհեստական երկարացումը պայմանավորված էր զգալի քանակությամբ ամորտիզացիոն ֆոնդերի ծանրաբեռնվածությամբ, որոնք օգտագործվում էին դրանց կապիտալ վերանորոգման համար:

Դա բնականաբար նշանակում էր գործող արտադրության դիրքերի կորուստ գիտատեխնիկական առաջընթացի բնագավառում և էքստենսիվ տնտեսական աճի կոնսերվացում, որը դարձել էր արտադրության արդյունավետության նվազման հզոր լծակ և նպաստում էր վնասով աշխատող ձեռնարկությունների աճին: Էքստենսիվ աճի կոնսերվացմանը նպաստում էր սոցիալիստական կուտակման պրակտիկան: Արտադրության միջոցների կուտակումը (I ստորաբաժանման գերակայությունը) փաստորեն դարձել էր ինքնանպաստակ, քանի որ ծառայում էր պետական սեփականության ծավալմանը, որի հետ էր կապվում սոցիալիզմի զարգացումն ու ամրապնդումը: Ձեռնարկությունների շահույթի զգալի մասը օգտագործվում էր հիմնական կապիտալի ընդլայնման, այլ ոչ թե արտադրության արդիականացման և վերակառուցման համար, ինչը թե՛ ԽՍՀՄ-ի և թե՛ Հայաստանի դեպքում հանգեցրեց էքստենսիվ զարգացման գերակայությանը և տնտեսական աճի տեմպերի կրճատմանը:

Ցավոք, Հայաստանում դեռևս շարունակվում է էքստենսիվ տիպի տնտեսական աճը, որը մասնավորապես դրսևորվում է շինարարության ոլորտում:

Թեև էքստենսիվ տնտեսական աճի գերակայությունը ԽՍՀՄ-ում հանգեցրել էր աշխատուժի պակասուրդի, սակայն Հայաստանում տրանսֆորմացիոն անկումը այնքան խորն էր, որ, ընդհակառակը, պայմանավորեց զանգվածային գործազրկության առաջացմանը, որն ուղեկցում է շուկայական հարաբերությունների անցման ողջ ընթացքում: Այդ մասին են վկայում վիճակագրական ծառայության տվյալները (տե՛ս աղյուսակ 4)

Չնայած վիճակագրական ծառայության տվյալներով ՀՀ-ում գործազրկության մակարդակը 2011 թ. կազմում էր 18%, սակայն թաքնված գործազրկության մակարդակի հաշվառմամբ այն հասնում է 27-28%-ի:

Աղյուսակ 4

Գործազրկության մակարդակը ՀՀ-ում ⁷

	Թիվը (1000 մարդ)		% ներով	
	2011	2012	2011	2012
Աշխատանքային ռեսուրսներ	1286,3	2260,5		
Տնտեսապես ակտիվ բնակչություն	1440,9	1418,3		
Ձբաղվածներ	1175,1	1172,8		
Գործազուրկներ	265,1	245,5		
Տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչություն	845,4	842,4	18,2	17,8

⁷ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը», Եր., 2013, էջ 97:

ՀՀ-ում տրանսֆորմացիոն անկումը 1994 թ. և զանգվածային գործազրկությունը ուղեկցվեցին նաև բնակչության իրական եկամուտների զգալի նվազումով և աղքատության ու արտագաղթի մակարդակի զգալի բարձրացումով: Դեռևս շուկայական տնտեսության անցման սկզբնական ժամանակաշրջանում աշխատավարձի միջին դրույքները 10 տարում նվազեցին (համադրելի գներով) 6,5 անգամ, նվազագույն աշխատավարձ ստացողների բաժինը ավելացավ 1,5 անգամ, իսկ միջին շնչային եկամուտի մեծությունը, որն օգտագործվում է անմիջական սպառման համար, կրճատվեց 3 անգամ: Դրանով իսկ կարճ ժամանակաշրջանում բնակչությունը փոխեց իր վեկտորը դեպի համընդհանուր աղքատություն (57%)⁸: Ներկայումս նվազագույն աշխատավարձը կազմում է 50 հազ. դրամ, իսկ միջին աշխատավարձը՝ մոտ 120 հազ. դրամ: Մինչև ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը աղքատության մակարդակը կազմում էր մինչև 22,5%, սակայն ճգնաժամի հետևանքով կրկին աճեց և հասավ 34,1%-ի⁹:

Շուկայական տնտեսություն ունեցող զարգացած երկրներում արտադրության արդյունավետության բարձրացումը դարձել է տնտեսական աճի գործոն և սոցիալական ծառայությունների (կրթության, առողջապահության, գիտության և այլն) ծախսերի ավելացման աղբյուր: Արտադրության արդյունավետությունը զարգացած երկրներում հիմնականում ապահովվում է ինտենսիվ տնտեսական աճի հաշվին, որն իրականացվում է ոչ միայն աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման հաշվին, այլև համախառն արտադրանքի ավելացման, արտադրանքի նյութատարության ու կապիտալատարության իջեցման հաշվին: Այսօր ՀՀ-ում վիճակագրական ծառայությունը նույնիսկ չի կատարում հաշվարկներ, թե ի վերջո ինչպիսին է տնտեսական աճի արդյունավետությունը: Սակայն պետք են որոշակի վերլուծություններ, քանի որ արտադրության արդյունավետությունը մշտապես կախված է նաև տնտեսական աճի արդյունավետության աստիճանից:

Տնտեսական աճի արդյունավետությունը դարձել է երկրի տնտեսական զարգացման վճռական գործոն: Իր հերթին տնտեսական աճի արդյունավետության մակարդակը կախված է երկրի տնտեսական աճի զարգացման մակարդակից: Այդուհանդերձ, շուկայական տնտեսության անցման ավելի քան 20 տարիների ընթացքում թեպետ Հայաստանում ապահովվել է տնտեսական աճի բարձր տեմպեր, նույնիսկ երկնիչ թվերով, սակայն բնակչության կենսամակարդակը չի աճել համամասնաբար: Դեռ ավելին, գների մակարդակի աճի բարձր տեմպերը անվանական աշխատավարձի նկատմամբ հանգեցրել են բնակչության իրական եկամուտների և կենսամակարդակի նվազման, քայքայվել և անարդյունավետ է գործում սոցիալական ոլորտը, աճել են կոռուպցիան և հանցագործությունները:

Այս բոլորը վկայում են, որ հասարակության զարգացումը դանդաղել է, որի գլխավոր պատճառը օլիգոպոլացված տնտեսության գերակայությունն է գրեթե բոլոր ոլորտներում: Եթե շուկայական զարգացած երկրներում բնակչության կենսամակարդակի բարձրացումը մեծապես կախված է

⁸ Տե՛ս «Անցումային տնտեսության տեսություն», Ուսումնական ձեռնարկ, Եր., 2008, էջ 7:

⁹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 58:

տնտեսական աճի տեմպերից, ապա հարց է ծագում՝ ինչո՞ւ Հայաստանում բարձր (երկնիչ թվերով) տնտեսական աճի պայմաններում բնակչության կենսամակարդակը չի բարձրացել համապատասխան կերպով, այլ նույնիսկ նվազել է: Հարցի ճիշտ պատասխանը տալու համար կարելի է նշել մի քանի տարբերակ:

1. Հայաստանում գերակայում է էքստենսիվ տնտեսական աճը, հետևաբար ցածր է տնտեսական աճի արդյունավետությունը:

2. Տնտեսական աճի արդյունքները հիմնականում յուրացնում են օլիգարխները և պետական այրերը: Նման երևույթ եղել է Բրազիլիայում (1965-80 թթ.), երբ երկրի ՀՆԱ-ի ավելի քան 60%-ը բաժին է ընկել բնակչության 20%-ը կազմող ունևոր խավերին:

3. Հայաստանում տնտեսական աճի բարձր տեմպերը պայմանավորված են նաև ստվերային տնտեսությունից դեպի թափանցիկ տնտեսության անցման հնարավորությունների սահմաններով:

4. Այո՛, Հայաստանում գոյություն ունի տնտեսական աճ, սակայն շատ դեպքերում դա չափազանցված է՝ «նկարած» է:

5. Փուչիկ տնտեսական աճ. դա սկզբնապես կապված է եղել շինարարության ոլորտի հետ, իսկ ներկայումս՝ հանքարդյունաբերության ոլորտի հետ:

6. Քանի որ գյուղատնտեսությունը հիմնականում չի հարկվում, ապա նույնիսկ երաշտի և ցրտահարության պայմաններում նշվում են գյուղատնտեսական համախառն արտադրանքի աճի բարձր տեմպեր:

7. Եվ վերջապես, ինչո՞ւ չի կարելի ենթադրել, որ Հայաստանում առկա են վերը շարադրված բոլոր դեպքերը:

Այսուհանդերձ, Հայաստանում տնտեսական հիմքերը խարխլված են, տնտեսության անկայունությունը տեսանելի է տնտեսության գրեթե բոլոր ոլորտներում: Հետևաբար անհրաժեշտ է անցումային ժամանակաշրջանի տնտեսական, սոցիալական և գիտատեխնիկական իրական նոր ռազմավարություն, որն ունակ լինի ապահովելու տնտեսության զարգացում և բնակչության կենսամակարդակի բարձրացում:

Լիարժեք շուկայական հարաբերություններ ստեղծելու և տնտեսության կայուն զարգացում ապահովելու համար անհրաժեշտ է իրականացնել արմատական վերափոխումներ՝ մասնավորապես.

- Ստվերային կամ «արտոնյալ» իրավիճակում գտնվող ցանկացած տնտեսություն, լինի օլիգոպոլիական, թե մանր ու միջին ձեռնարկություն (ֆիրմա), օրենքի առջև պետք է լինեն հավասար իրավիճակում, մասնավորապես օլիգոպոլիական տիրապետությունը, որը գրեթե արտոնյալ վիճակում է: Օլիգոպոլիական ընկերությունները պետական բյուջե չեն վճարում իրական հարկերը, օրինակ՝ 2012 թ. Երևանի պետական համալսարանը մոտ երկու անգամ ավելի հարկեր է մուծել պետական բյուջե, քան «Արատացեմենտ» և «Միկացեմենտ» ընկերությունները միասին վերցրած: Օլիգոպոլիաները շուկայում բարձր գներ թելադրող են, նրանք միաժամանակ խոչընդոտում են մանր ու միջին բիզնեսի զարգացումը և միջին խավի ձևավորումը:

- **Ազատ (կատարյալ) մրցակցության կայացում.** տնտեսական մրցակցության հանձնաժողովի կատարած աշխատանքները միանգամայն անբավարար են ազատ մրցակցության ապահովման համար: Նրանց կողմից կիրառվող տուգանքները չեն ծառայում իրական նպատակին և դարձել են բյուջեն համալրելու միջոց: Անհրաժեշտ է կատարելագործել հակամենատիրական օրենսդրությունը, մասնավորապես՝ անցնել գների վերին և ներքին սահմանների որոշմանը:

- **Մանր և միջին ձեռնարկատիրության կայացում.** մասնավորապես՝ կատարելագործել հարկային և վարկային քաղաքականությունը: Մանր և միջին ձեռնարկատիրության համար կիրառել որոշակի արտոնություններ:

- **Աղքատության և արտագաղթի կրճատում.** այսօր Հայաստանում չկա ավելի կարևոր գերխնդիր, քան աղքատության և արտագաղթի կրճատումն է: Երկրում իրականացվող բոլոր տեսակի վերափոխումները պետք է նպատակաուղղված լինեն աղքատության և արտագաղթի կրճատմանը:

Վերը շարադրված խնդիրների լուծումը բարդ է և պահանջում է երկարատև ժամանակաշրջան: Սակայն կարևորը գործի սկիզբը դնելն է: Չնկատել և անտեսել այս ամենը կնշանակի տնտեսական քաղաքականության մեջ «կարճատեսություն», որը կհանգեցնի առանց այն էլ քայքայված տնտեսության վերջնական փլուզմանը:

Բանալի բառեր – *տնտեսական աճ, տնտեսական զարգացում, տնտեսական աճի տեմպեր, համախառն ներքին արդյունք, բնակչության բարեկեցություն, կյանքի որակ, բնակչության կենսամակարդակ*

ВОЛОДЯ ОВСЕПЯН – Экономический рост и благосостояние. – Экономический рост – главный показатель общественного и экономического развития. Он является как исходным индикатором экономической деятельности правительства, так и гарантией экономической безопасности и независимости.

Хотя статистические данные свидетельствуют о высоких темпах экономического роста в Армении, уровень жизни населения не соответствует ему. В статье рассматриваются основные причины этого несоответствия и предлагаются пути повышения благосостояния.

Ключевые слова: *темпы экономического роста, внутренний валовый продукт, благосостояние, качество жизни, уровень жизни*

VOLODIA OVSEPYAN – Economic Growth and Standard of Living. – Economic growth is the main indicator of social and economic development. At the same time, it is the unique indicator of economic activities of the government, a guarantee of economic security and independence. Despite the fact, that, according to the statistics, the Republic of Armenia experiences high rates of economic growth, the standart of living of the population does not grow proportionally. From this perspective, the acticle describes the main causes mentioned above, and suggests ways of improving the living standards of the population.

Key words: *economic growth, economic development, rates of economic growth, gross national product, the welfare of society, quality of life, standard of living of the population*

**ԳԼՈՐԱԼ ԱՆՀԱՎԱՍԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱՂՔԱՏՈՒԹՅՈՒՆ.
ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

ԱԼՎԱՐԴ ԽԱՌԱՏՅԱՆ

Վերջին տարիներին միջազգային տնտեսական ինտեգրացիայի ներգործությունը եկամուտների անհավասարության և աղքատության վրա, ինչպես նաև գլոբալ անհավասարության և աղքատության չափման խնդիրները դարձել են գիտական բուռն քննարկումների առարկա: Հաշվարկման մեթոդաբանությամբ պայմանավորված՝ հետազոտողները ներկայացնում են աշխարհի քաղաքացիների միջև եկամուտների բաշխման և աղքատության տարբեր գնահատականներ¹: Գլոբալ անհավասարության և աղքատության միտումների հարցում ևս տեսակետները տարբեր են: Ունանք գտնում են, որ 1980-ականներից սկսած՝ գլոբալացման նոր ակիբը նպաստել է աղքատության և գլոբալ անհավասարության կրճատմանն աշխարհում, մյուսների կարծիքով, ընդհակառակը, անհավասարությունը երկրների ներսում և երկրների միջև մեծացել է²:

Մեր նպատակն է.

- վերլուծել գլոբալ անհավասարության և աղքատության միտումները,
- ներկայացնել գլոբալ անհավասարության և աղքատության որոշման մեթոդաբանական խնդիրները,

- գնահատել գլոբալացման ազդեցությունը աղքատության վրա:

Եկամուտների անհավասարության և աղքատության հարցերը կարելի է ինչպես տնտեսական, այնպես էլ սոցիալական տեսանկյունից: Աճող ազգային անհավասարությունը և աղքատությունը կասեցնում են կայուն տնտեսական աճը: Եկամուտների մեծ բևեռացումը հանգեցնում է հարուստների սոցիալական անջատողականությանը (սեպարատիզմին) և միջին դասի դուրս մղվելուն, իսկ երբ սոցիալական անհավասարության ընկալումը գերազանցում է տնտեսական աճի բերած օգուտները, սոցիալական լարվածությունը կարող է վերաճել քաղաքական հեղաշրջման:

Գլոբալ անհավասարության և աղքատության որոշման մեթոդաբանական բարդությունները ունեն մի շարք պատճառներ: Նախ՝ առանձին երկրների բնակչության եկամուտների համադրումը բարդանում է

¹ Տե՛ս **Bourguignon F. and Morrisson C.** The size distribution of income among world citizens, 1820-1990, *American Economic Review*, 2002. September, էջ 727-744, **Milanovic B.** Global income inequality by the numbers: in *History and now – an overview*. World bank, World Bank's Research Department, Washington, 2013, **Pinkovskiy M., Sala-i-Martin X.** Parametric estimations of the world distribution of income. Working Paper 15433, National Bureau of Economic Research, October 2009:

² Տե՛ս **Dollar D.** Globalisation, Inequality and Poverty Since 1980, *The World Bank Research Observer*, Vol. 20, Issue 2, 2005. էջ 145-175, **Sutcliffe B.** World inequality and Globalization. *Oxford review of economic policy*, Vol. 20, № 1, 2004, **Dowrickand S., Akmal M.** Contradictory Trends in Global Income Inequality: A Tale of Two Biases. The University of Hong Kong, School of Economics and Finance, Discussion Paper, № 355, 2002:

տարբեր երկրների տվյալների որակական տարբերությունների պատճառով: Երկրից երկիր տարբերվում են նաև հասարակական բարիքները: Բացի այդ, մեկ շնչի հաշվով եկամտի վիճակագրությունը կարող է խեղաթյուրվել ընտանիքների չափերի տարբերության հետևանքով առաջացած մասշտաբի ազդեցության պատճառով:

Երկրորդ՝ գլոբալացումը ներառում է այնպիսի երևույթների շրջանակ, որոնք ունեն տարբեր հետևանքներ: Այսպես, «այլ հավասար պայմանների դեպքում» տնտեսական ինտեգրացիան տարբեր հետևանքներ կարող է թողնել զարգացող երկրների տնտեսությունների վրա աշխարհագրական դիրքի պատճառով: Տնտեսական վերափոխումները, առևտուրը և ներդրումները չեն կարող աղքատության դեմ պայքարի արդյունավետ միջոցներ լինել շուկաներից շատ հեռու գտնվող, տրանսպորտային մեծ ծախսեր պահանջող երկրների համար:

Երրորդ՝ գլոբալ անհավասարության կամ աղքատության հաշվարկման այլընտրանքային մեթոդները և վիճակագրական տեղեկատվության աղբյուրները կարող են հանգեցնել տարբեր արդյունքների, հետևաբար նաև՝ երևույթի տարբեր ընկալումների:

Բ. Միլանովիչն առաջարկում է գլոբալ անհավասարության երեք հայեցակարգ: Առաջինի համաձայն՝ անհավասարությունը գնահատվում է երկրներում մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի տարբերությամբ: Գնահատման գործընթացում յուրաքանչյուր երկիր ունի հավասար ներդրում: Երկրորդի համաձայն՝ անհավասարությունը գնահատվում է երկրներում մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի տարբերությամբ՝ յուրաքանչյուր երկրի վերագրելով բնակչության թվին համապատասխան կշիռ: Երրորդ հայեցակարգում շեշտը դրվում է անհատի վրա: Յուրաքանչյուր անհատ աշխարհի քաղաքացիների անհավասարության հաշվարկման մեջ ներառվում է իր փաստացի եկամտով, անկախ երկրից³: Եկամուտների գլոբալ բաշխումը գնահատվում է վիճակագրական ոչ լիարժեք տվյալների հիման վրա: Գնահատելու նպատակով հետազոտողները կիրառում են տարբեր մեթոդներ՝ Էնտրոպիա⁴, պարամետրական⁵, ոչ պարամետրական⁶, GAWA (Geary–Allen World Accounts)⁷: Անհավասարության գնահատման դասական ցուցանիշներից բացի՝ ներառվում են գնահատման նոր ցուցանիշներ⁸: Երկրների եկամուտների համեմատության համար գործող փոխանակային կուրսը, իրական կամ անվանական գնողունակության պարիտետը օգտագործելու դեպքում ստացվում են տարբեր արդյունքներ:

Մեթոդի ընտրությունից կախված՝ գլոբալ անհավասարությունը կամ աղքատության մակարդակը կարող է գնահատվել իրականից բարձր կամ

³ Տե՛ս **Milanovic B.** Global Income Inequality. A Review World Economics. Vol. 7, № 1, January–March 2006, էջ 131:

⁴ Տե՛ս **Capeau B.** and **Decoster A.** The Rise or Fall of World Inequality. Big Issue or Apparent Controversy? Tijdschrift voor Economie en Management, Vol. XLVIII, 4, 2003:

⁵ Տե՛ս **Pinkovskiy M., Sala-i-Martin X.**, նշվ. աշխ.:

⁶ Տե՛ս **Sala-i-Martin X.** The World Distribution of Income (Estimated from Individual Country Distributions), NBER Working Paper 8933, 2002:

⁷ Տե՛ս **Almas I., Sorensen E.** Global Income Inequality and Cost-of-Living Adjustment: The Geary–Allen World Accounts, Institutt for SAMFUNNSØKONOMI, Department of Economics. October 2012:

⁸ Տե՛ս **Sutcliffe B.** World inequality and Globalization. Oxford review of economic policy, Vol 20, № 1, 2004:

ցածր: ՀՆԱ-ն՝ որպես գլոբալ անհավասարության չափման միջոց, ցույց է տալիս անհավասարության ավելի մեծ թվեր, քան տնային տնտեսությունների եկամուտների կամ ծախսերի հիման վրա կատարված հաշվարկները: Պատճառը զարգացած երկրներում հանրային բարիքների առատությունն է և աղքատ երկրներում տնային արտադրանքի սպառման մեծ ծավալները:

Երկրների տարբեր տարիների աղքատության մակարդակների համադրումը բարդանում է ոչ միայն դրանցում աղքատության գծի տարբերության, այլև Համաշխարհային բանկի կողմից աղքատության հաշվարկման մեթոդաբանության փոփոխության պատճառով⁹:

Գլոբալ անհավասարության և աղքատության միտումները: Ժամանակակից տնտեսական պատմությունը վկայում է, որ արդյունաբերական հեղաշրջումից սկսած՝ աշխարհի առաջատար երկրներում կենսամակարդակն արագ տեմպով աճել է, որի հետևանքով զգալիորեն մեծացել է գլոբալ անհավասարությունը:

1980-ականներից սկսած՝ գլոբալացման երրորդ ալիքը լայն հնարավորություններ բացեց զարգացող երկրների, մասնավորապես Ասիայի խիտ բնակեցված երկրների՝ Չինաստանի, Հնդկաստանի, Բանգլադեշի և Վիետնամի համար, որոնք մեկ շնչի հաշվով ապահովեցին տնտեսական աճի ավելի բարձր տեմպեր, քան զարգացած երկրները: 1960-2010 թթ. Արևելյան Ասիայի և Խաղաղօվկիանոսյան ավազանի երկրներում տարեկան միջին կշռված գնողունակության պարիտետով հաշվարկված՝ մեկ շնչի հաշվով աճի տեմպը 2,9-ից դարձել է 8,6 տոկոս (տե՛ս աղյուսակ 1), Հարավային Ասիայի երկրներում՝ 0,6-ից 5,9 տոկոս, իսկ Սահարայից հարավ ընկած աֆրիկյան երկրներում՝ 1,3-ից 2,5 տոկոս: Տնտեսական աճի տեմպերը նվազել են Մերձավոր Արևելքի և Հյուսիսային Աֆրիկայի երկրներում: 2000-2010 թթ. մեկ շնչի հաշվով միջին տարեկան աճի տեմպը զարգացող երկրների համար կազմել է 5,1 տոկոս՝ ի տարբերություն զարգացած երկրների 1,1 տոկոս աճի: Եթե 1960-1980 թթ. աշխարհի բնակչության գերակշռող մաս կազմող 125 երկրների ամենաաղքատ՝ մեկ հինգերորդ խմբի (25 երկիր) բնակչությանը կշռված մեկ շնչի հաշվով տնտեսական աճի տարեկան տեմպը կազմել է 1,8 տոկոս, իսկ ամենահարուստ մեկ հինգերորդ խմբինը՝ 3,3 տոկոս, ապա 1980-1997 թթ. այդ ցուցանիշը կազմել է համապատասխանաբար՝ 4 տոկոս և 1,7 տոկոս¹⁰:

Արդյո՞ք գլոբալացման գործընթացը և տնտեսական աճի բարձր տեմպերը զարգացող երկրներում նպաստեցին աղքատության կրճատմանը: Տեղեկատվության մի շարք աղբյուրներ վկայում են գլոբալացման դարաշրջանում զարգացող երկրներում աղքատության արագ նվազման մասին: 1910-1960 թթ. (50 տարվա ընթացքում) աղքատությունը նվազել է 22 տոկոսով¹¹, 1960-1975 թթ.՝ 8 տոկոսով¹², իսկ 1985-2000 թթ.՝ 25 տոկոսով

⁹ Տե՛ս **Deaton A.** Health, Inequality and Economic Development. Working Paper 8318, National Bureau of Economic Research, June 2001, **Wade R. H.** Is Globalization Reducing Poverty and Inequality? World Development, Vol. 32, № 4, 2004, էջ 567–589:

¹⁰ Տե՛ս Editors: **Gruen D., O'Brien T., Lawson J.** Globalisation, living standards and inequality, Continuing Challenges. Proceedings of a Conference. Reserve Bank of Australia. May 2002, էջ 2:

¹¹ Տե՛ս **Bourguignon F. and Morrisson C.** The size distribution of income among world citizens, 1820-1990. American Economic Review, 2002. September, էջ 727-744:

(34,4-ից հասնելով 13,1 տոկոսի): 1980 թ. ոչ աղքատների սպառման յուրաքանչյուր 10 տոկոս աճի դեպքում աղքատների սպառումն աճել է 18 տոկոսով¹³: Տեղեկատվության այլ աղբյուրների համաձայն՝ զարգացող երկրներում 1960-75 թթ. աղքատությունը նվազել է 13 տոկոսով (51-ից 38 տոկոս), իսկ մեկ շնչի հաշվով եկամուտն աճել է 47 տոկոսով, այն դեպքում, երբ 1985-99 թթ. մեկ շնչի հաշվով եկամուտն աճել է 51 տոկոսով, իսկ աղքատության մակարդակը նվազել է 10 տոկոսով (33-ից 23 տոկոս)¹⁴: Կարծում ենք, այս տվյալների համաձայն՝ աղքատությունը դանդաղ է նվազում, և կասկածելի է, որ գլոբալացումը նպաստում է աղքատության կրճատմանը:

Աղյուսակ 1

Տարեկան միջին կշռված գնողունակության պարիտետով հաշվարկված մեկ շնչի հաշվով աճի տեմպը 1960-2010 թթ. (տոկոս)¹⁵

Տարածաշրջան	1960-1980 թթ.	1980-2000 թթ.	2000-2010 թթ.
Արևելյան Ասիա և Խաղաղօվկիանոսյան ավազան	2,9	6,1	8,6
Եվրոպա և Կենտրոնական Ասիա	---	1,1	5,2
Լատինական Ամերիկա և Կարիբյան ավազան	3,1	0,1	2,6
Մերձավոր Արևելք և Յուսիսային Աֆրիկա	3,2	0,2	2,9
Հարավային Ասիա	0,6	3,0	5,9
Սահարայից հարավ ընկած աֆրիկյան երկրներ	1,3	-0,6	2,5
Զարգացող երկրներ	2,1	3,1	5,1
Բարձր եկամուտով երկրներ	3,9	2,3	1,1

Գլոբալացման նոր դարաշրջանում աղքատության փոփոխության միտումը բացահայտելու նպատակով աղյուսակ 2-ում ներկայացրել ենք Համաշխարհային բանկի հին և նոր մեթոդաբանությամբ գնահատված և տարբեր հեղինակների կողմից հաշվարկված 1980-2008 թթ. աղքատության մակարդակները: Գնահատականները տարբեր են, սակայն նոր մեթոդաբանությամբ կատարված հաշվարկների արդյունքները ցույց են տալիս աղքատության մակարդակի նվազման միտումն ինչպես աշխարհում, այնպես էլ առանձին տարածաշրջաններում: Նշենք, որ գլոբալ աղքատության նվազման գործում մեծ դեր է խաղացել աղքատության մակարդակի կրճատումը Չինաստանում. 1981-2008 թթ. ժամանակահատվածում 84 տոկոսից այն նվազել է 13,1 տոկոսի¹⁶:

¹² Տե՛ս Asian Development Bank, 2002:

¹³ Տե՛ս Institute for International Economics. <http://www.iie.com>

¹⁴ Տե՛ս World Bank. World Development Indicators.

¹⁵ Աղբյուրը՝ Salvatore D. Growth, Poverty and Governance in the Age of Globalization. Fordham University, New York. 2012, էջ 6:

¹⁶ Տե՛ս World Bank, Update of World Bank's Estimates of Consumption Poverty in the Developing World, February 29, 2012:

1980-ականներից սկսած՝ աշխարհում նվազում է ինչպես աղքատության մակարդակը (աղքատների բաժինն ընդհանուր բնակչության մեջ), այնպես էլ աղքատության մեջ ապրող մարդկանց բացարձակ թիվը. 1981 թ. 1937,8 մլն-ից աղքատների թիվն աշխարհում 2008 թ. դարձել է 1289,0 մլն մարդ: Գլոբալ աղքատության նվազումը չի նշանակում, որ այն պակասում է բոլոր տարածաշրջաններում: Սահարայից հարավ ընկած աֆրիկյան երկրներում 1980-ականներից հետո աղքատների թիվն աճել է: 1981 թ. այս երկրներում աղքատները կազմել են 204,9 մլն, 1993 թ.՝ 330,0, իսկ 2008 թ.՝ 386,0 մլն¹⁷: Տնտեսական հաջողություններ գրանցվել են մի քանի երկրում, մասնավորապես՝ Ուգանդայում և Բոտսվանայում: 1960 թ. Աֆրիկային բաժին էր ընկնում աշխարհի ծայրահեղ աղքատների մեկ տասներորդը, 1998 թ.՝ երկու երրորդը, իսկ 2012 թ.՝ կեսից ավելին¹⁸: Սա նշանակում է, որ աղքատության կառուցվածքը փոխվում է, ծայրահեղ աղքատությունը «կենտրոնանում է» Աֆրիկայում:

Աղյուսակ 2

Աղքատության մակարդակը 1980 -2008 թթ.¹⁹

	Համաշխարհ. բանկի հին մեթոդաբան. գնահատված արդյունքներ*	Տարբեր հեղինակների կողմից գնահատված արդյունքներ	Համաշխարհ. բանկի նոր մեթոդաբան. գնահատված արդյունքներ**
Աշխարհ	1985 թ. 33,0 % 1987 թ. 28,0 % 1990 թ. 29,0 % 1999 թ. 23,0 %	1980 թ. 44,0% 1985 թ. 34,4 % 1987 թ. 30,0 % 1990 թ. 25,0 % 2000 թ. 13,1 %	1981 թ. 52,2 % 1993 թ. 40,9 % 2008 թ. 22,4 %
Արևելյան Ասիա և Խաղաղօվկիանոսյան ավազան			1981 թ. 77,2 % 1993 թ. 50,7 % 2008 թ. 14,3 %
Արևելյան Եվրոպա և Կենտրոնական Ասիա			1981 թ. 1,9 % 1993 թ. 2,9 % 2008 թ. 0,5 %
Սահարայից հարավ ընկած աֆրիկյան երկրներ	1993 թ. 39,1 %	1993 թ. 49,7%*	1981 թ. 51,5 % 1993 թ. 59,4 % 2008 թ. 47,5 %
Լատինական Ամերիկա և Կարիբյան ավազան	1993 թ. 23,5 %	1993 թ. 15,3%*	1981 թ. 11,9 % 1993 թ. 11,4 % 2008 թ. 6,5 %
Մերձավոր Արևելք և Յուսիսային Աֆրիկա	1993 թ. 4,1 %	1993 թ. 1,9 %*	1981 թ. 9,6 % 1993 թ. 4,8 % 2008 թ. 2,7 %
Հարավային Ասիա			1981 թ. 61,1 % 1993 թ. 51,7 % 2008 թ. 36,0 %

Աղքատության գիծը սահմանվել է * օրական 1 դոլար, ** օրական 1,25 դոլար:

¹⁷ Տե՛ս **World Bank**. Update of World Bank's Estimates of Consumption Poverty in the Developing World, February 29, 2012:

¹⁸ Տե՛ս World Development Indicators, 2014:

¹⁹ Տե՛ս **World Bank**. Update of World Bank's Estimates of Consumption Poverty in the Developing World. February 29, 2012, **Wade R.** Is Globalization Reducing Poverty and Inequality? World Development Vol. 32, № 4, 2004, էջ 573, **Institute for International Economics**. <http://www.iie.com> էջ 3, **Angus D.** Measuring poverty in a growing world. Review of Economics and Statistics. Vol. 87, № 1, 2005, էջ 1-19:

Աղյուսակ 3-ում ներկայացված 1980-2010 թթ. տնտեսական աճի տեմպի և աղքատության կրճատման տեմպի տարածաշրջանային տվյալները վկայում են, որ Արևելյան Ասիայի և Խաղաղօվկիանոսյան ավազանի, ինչպես նաև Հարավային Ասիայի երկրներում տնտեսական աճի բարձր տեմպերը նպաստել են աղքատության կրճատմանը: Մյուս տարածաշրջանների երկրների համար որոշակի օրինաչափություն չի նկատվում: Տնտեսական աճի տեմպի և աղքատության կրճատման տեմպի միջև եղած կապը բացահայտելու նպատակով 1980-2010 թթ. տվյալների հիման վրա հաշվել ենք այս ցուցանիշների կոռելյացիայի գործակիցը: Կոռելյացիայի 0,93 գործակիցը վկայում է, որ աշխարհի մասշտաբով տնտեսական աճի տեմպերի արագացումը նպաստում է աղքատության կրճատման արագացմանը:

Աղյուսակ 3

1980-2010 թթ. տնտեսական աճի տեմպը և աղքատության կրճատման տեմպն ըստ տարածաշրջանների²⁰

Տարածաշրջան	Տնտեսական աճի տեմպ, %	Աղքատության կրճատման տեմպ, %
Արևելյան Ասիա և Խաղաղօվկիանոսյան ավազան	7,35	62,9
Եվրոպա և Կենտրոնական Ասիա	3,15	1,4
Լատինական Ամերիկա և Կարիբյան ավազան	1,35	5,4
Մերձավոր Արևելք և Հյուսիսային Աֆրիկա	1,55	6,9
Հարավային Ասիա	4,45	25,1
Սահարայից հարավ ընկած աֆրիկյան երկրներ	0,95	4,0

1980-ականներից սկսած՝ բացարձակ աղքատությունն աշխարհում դրսևորում է անկման միտում, մինչդեռ հարաբերական աղքատությունը՝ աճի: Եթե 1960 թ. ԱՄՆ մեկ շնչի հաշվով եկամուտը աշխարհի ամենաաղքատ երկրի (Լեսոտոյի) մեկ շնչի հաշվով եկամտին գերազանցում էր 48,3 անգամ, 10-րդ աղքատ երկրի (Գվինեայի) մեկ շնչի հաշվով եկամտին՝ 27,6 անգամ, ապա 2010 թ.՝ համապատասխանաբար 151,7 և 51,1 անգամ (Կոնգոյի Դեմոկրատական Հանրապետության և Գվինեայի մեկ շնչի հաշվով եկամուտներին): Աշխարհի 20 ամենահարուստ և 20 ամենաաղքատ երկրների մեկ շնչի հաշվով միջին եկամուտների հարաբերությունը 1960 թ. 23,0-ից 2010 թ. դարձել է 43,3 (տե՛ս աղյուսակ 4):

Գլոբալ անհավասարության գնահատականների և միտումների հարցում տնտեսագիտական գրականությունում կարծիքները տարբեր են (տե՛ս աղյուսակ 5): Խ. Ս. Մարտինի հետազոտությունների համաձայն՝ 1970-1998 թթ. գլոբալ անհավասարությունը կրճատվել է²¹, 1970-2006 թթ.

²⁰ Տե՛ս World Development Indicators, 2012:

²¹ Տե՛ս Sala-i-Martin, X. The Disturbing ‘Rise’ of Global Income Inequality, NBER Working Paper 8904, 2002a, Sala-i-Martin X. The World Distribution of Income (Estimated from Individual Country Distributions), NBER Working Paper 8933, 2002b:

Ջինիի ինդեքսը 0,653-ից նվազել է 0,612-ի: Աշխարհի ամենահարուստ 20 տոկոս բնակչության միջին եկամտի հարաբերությունը ամենաաղքատ 20 տոկոսի միջին եկամտին 2000 թ. կազմել է 8,22՝ 1970 թ. 10,32-ի հանդեպ, ամենահարուստ և ամենաաղքատ ղեցիլային խմբերի միջին եկամուտների հարաբերությունը նվազել է 9,3 տոկոսով (28,22-ից՝ 25,70)²²:

Աղյուսակ 4

Իրական գնողունակության պարիտետով գնահատված մեկ շնչի հաշվով եկամտի հարաբերությունը հարուստ և աղքատ երկրներում 1960-2010 թթ.²³

Տարի	ԱՄՆ մեկ շնչի հաշվով եկամուտը՝ ամենաաղքատ երկրի համեմատությամբ	ԱՄՆ մեկ շնչի հաշվով եկամուտը՝ 10-րդ ամենաաղքատ երկրի համեմատությամբ	Մեկ շնչի հաշվով եկամուտը 20 ամենահարուստ երկրներում՝ 20 ամենաաղքատ երկրների համեմատությամբ
1960	48,3	27,6	23,0
1970	47,1	31,0	26,2
1980	47,4	31,3	25,7
1990	51,6	32,5	30,8
2000	73,3	44,6	36,3
2010	151,7	51,1	43,3

Բ. Միլանովիչի գնահատմամբ՝ 1988-1993 թթ. գլոբալ անհավասարությունն աճել է: 1988 թ. աշխարհի ամենահարուստ 5 տոկոսի միջին եկամտի հարաբերությունը ամենաաղքատ 5 տոկոսի միջին եկամտին 78 էր, իսկ 1993 թ.՝ 144²⁴: Հետագա վերլուծություններում հեղինակը եզրակացնում է, որ 2002-2008 թթ. գլոբալ Ջինին նվազել է 1,4 կետով²⁵: Բ. Սաքքլիֆի հետազոտության համաձայն՝ 1980-ից գլոբալ անհավասարությունն աճել է: Աշխարհի ամենահարուստ 10 տոկոս բնակչության միջին եկամուտը ամենաաղքատ 10 տոկոսի միջին եկամտին 1950 թ. գերազանցել է 36,2, իսկ 2001 թ.՝ 47,2 անգամ²⁶: Ֆ. Բուրգինյունը և Ս. Մորիսոնը գտնում են, որ 1820-1980 թթ. գլոբալ անհավասարությունը դրսևորել է աճի միտում. Ջինիի գործակիցը 1960 թ. 0,635-ից 1980 թ. աճել է մինչև

²² Տե՛ս **Sala-i-Martin X.** The World Distribution of Income: Falling Poverty and ... Convergence Period. The Quarterly Journal of Economics. Vol. CXXI May 2006. Issue 2, էջ 351-397, էջ 384, **Pinkovskiy M., Sala-i-Martin X.** Parametric estimations of the world distribution of income, Working Paper 15433, National Bureau of Economic Research, October 2009:

²³ Տե՛ս **Salvatore D.** Growth. Poverty and Governance in the Age of Globalization. Fordham University, New York. 2012, էջ 9:

²⁴ Տե՛ս **Milanovic B.** True World Income Distribution, 1988 and 1993, First Calculation Based on Household Surveys Alone. The Economic Journal, Vol. 112, Issue 476, 2002:

²⁵ Տե՛ս **Milanovic B.** Global income inequality: current trends, issues of justice and politics. Luxembourg Income Study Center. LIS SUMMER LECTURE Luxembourg, 1 July 2014, էջ 31, **Milanovic B.** Global income inequality by the numbers: in History and now – an overview. World Bank. World Bank's Research Department, Washington, 2013:

²⁶ Տե՛ս **Sutcliffe B.** World inequality and Globalization. Oxford review of economic policy, Vol. 20, № 1, 2004, էջ 20:

0,657-ի: 1980 թ. սկսած՝ անհավասարությունը կայունացել է, որից հետո միջերկրային անհավասարությունը նվազել է, իսկ ներերկրայինը՝ աճել²⁷:

Աղյուսակ 5

Գլոբալ անհավասարության Ջինիի գործակիցը²⁸

	1960	1970	1980	1990	2000	2006	Միտում
Ֆ. Բուրգինյոն, Ս. Մորիսոն (2002)	0,635	0,650	0,657	0,657			Կայուն
Բ. Սաթթլիֆ (2003)			0,667	0,650	0,627		↓
Խ. Ս. Մարտին (2002)		0,657	0,662	0,654	0,633		↓
Բ. Միլանովիչ (2002)			0,628	0,660			↑
Բ. Սաթթլիֆ (2004)	0,545	0,539	0,525	0,536	0,545		↑
Բ. Միլանովիչ (2005)				0,660	0,650		↓
Խ. Ս. Մարտին (2006)		0,653	0,660	0,652	0,637		↓
Մ. Պինկովսկի, Խ. Ս. Մարտին (2009)		0,676	0,666	0,651	0,633	0,612	↓

Գնահատականների տարբեր լինելու պատճառը, կարծում ենք, վերլուծության մեթոդաբանությունների տարբերությունն է: Ս. Մարտինը և Բ. Միլանովիչը 1988-93 թթ. համար ստացել են հակասող արդյունքներ, քանի որ եկամուտների համադրության համար Միլանովիչն օգտագործել է անվանական գնողունակության պարիտետը և հետազոտությունը կատարել է հիմք ընդունելով տնային տնտեսությունների եկամուտներն ու ծախսերը, իսկ Ս. Մարտինն օգտագործել է 1996 թ. իրական գնողունակության պարիտետը և հետազոտությունը կատարել մեկ շնչի հաշվով՝ ՀՆԱ-ի հիման վրա: Միլանովիչը ասիական երկրների բնակչությանը դիտարկել է գյուղ/քաղաք տեսանկյունից: Ս. Մարտինը գծային ժամանակային տրենդի հիման վրա գնահատել է որոշ երկրների բացակայող տվյալները 1970-1998 թթ. և, ի տարբերություն Միլանովիչի, չի ներառել Արևելյան Եվրոպայի անցումային տնտեսությամբ երկրները: Բոբ Սաթթլիֆի հետազոտություններում գլոբալ անհավասարության աճի պատճառը, կարծում ենք, հաշվարկներում բոլոր երկրներին հավասար կշիռներ վերագրելն է: Որոշ հեղինակների աշխատանքներում գլոբալ անհավասարությունը իրականից մեծ է ներկայացվում եկամուտները ոչ թե գնողունակության պարիտետով, այլ ԱՄՆ դոլարով արտահայտված շուկայական փոխանակային կուրսով գնահատելու արդյունքում²⁹:

Կարծում ենք՝ գլոբալ անհավասարությունը գնահատելիս աշխարհի

²⁷ Տե՛ս **Bourguignon F., Morrisson C.** The size distribution of income among world citizens, 1820-1990, *American Economic Review*, 2002. September, էջ 727-744:

²⁸ Ջինիի ինդեքսը անհավասարության վիճակագրական չափանիշ է, որը արժեքներ է ընդունում 0-ից 1 միջակայքից: 0 արժեքը նշանակում է բոլոր անձանց համար հավասար եկամուտ:

²⁹ Տե՛ս **Wade R.** Is Globalization Reducing Poverty and Inequality? *World Development* Vol. 32, № 4, էջ 567-589, 2004:

յուրաքանչյուր բնակչի հավասար մասնակցությունն ապահովելու նպատակով անհրաժեշտ է երկրներին տալ կշիռներ՝ ըստ բնակչության թվաքանակի: Եկամուտների միջերկրային համադրության համար նպատակահարմար է կիրառել գնողունակության պարիտետը, ոչ թե փոխանակային կուրսը: Նման մեթոդաբանության կիրառման դեպքում գլոբալ անհավասարությունը դրսևորում է անկման միտում:

Եկամուտների գլոբալ անհավասարությունը չափելիս եկամուտների ներերկրային բաշխումները հարաբերականորեն փոքր դեր ունեն: Անհավասարությունը աշխարհի բոլոր բնակիչների միջև հաշվարկվում է ներերկրային և միջերկրային անհավասարությունների հիման վրա: Եկամուտների ներերկրային բաշխումը ներկայացնում է տարբեր դասերի հարաբերակցությունը երկրի ներսում, միջերկրային բաշխումը՝ երկրի դիրքը եկամուտների համաշխարհային բաշխման մեջ: Անձի եկամտի վրա ներգործում են սեռը, կրթությունը և մի շարք այլ գործոններ, բայց գլոբալ անհավասարության տեսանկյունից ամենակարևոր գործոնը այն երկրի դիրքն է (երկրի միջին եկամուտը), որի քաղաքացին է տվյալ անձը:

Աշխարհի մասշտաբով ներերկրային անհավասարությունը որոշակի միտում չի դրսևորում. որոշ երկրներում այն աճել է (Չինաստան, ԱՊՀ երկրներ, ԱՄՆ), մյուսներում՝ նվազել (Վիետնամ, Ուզբեկստան), մինչդեռ զարգացած երկրներում անհավասարությունն աճել է: Եկամուտների անհավասարության աճն այս երկրներում հիմնականում տեղի է ունենում բաշխման վերևի կվինտիլի եկամուտների աճի և ոչ թե ներքևի կվինտիլի եկամուտների անկման հետևանքով³⁰: ԱՄՆ-ում 1979-97 թթ. ամենահարուստ մեկ տոկոս ընտանիքների եկամուտները հարկերի վճարումից հետո աճել են գրեթե 160 տոկոսով, իսկ եկամուտների բաշխման միջին մասում՝ միայն 10 տոկոսով: Ամենաբարձր եկամուտներ ունեցող մեկ տոկոս խմբի ներսում օգուտների մեծ մասը կենտրոնացել է վերևի 0,1 տոկոսի մոտ³¹: Մեծ Բրիտանիայում անհավասարությունն ավելի մեծ է, քան եվրոպական մեծ տերություններում: 2008-2009 թթ. համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամից հետո այն ավելի խորացավ. 2008-2013 թթ. գնաճը Մեծ Բրիտանիայում կազմեց 20 տոկոս. էներգակիրների գներն աճեցին 60, իսկ սննդամթերքինը՝ 30 տոկոսով: Այնտեղ ցածր եկամտով տնային տնտեսությունները ճգնաժամից տուժեցին առավելագույնս³²:

Դեցիլային գործակցով (դեցիլային խմբերի միջին եկամուտների հարաբերությամբ) գնահատելու դեպքում գլոբալ անհավասարությունը ներկայանում է ավելի մեծ, քան Ջինիի գործակցով գնահատելիս: 2005 թ. աշ-

³⁰ Տե՛ս **Senior B.** Fellow, Economic Studies Program “Has Income inequality really increased in US?” The Brookings Institution, January 11, 2007, **Smeeding T.** Globalisation, Inequality and the Rich Countries of the G-20: Evidence from the Luxembourg Income Study (LIS). Globalisation, living standards and inequality. Continuing Challenges. Proceedings of a Conference. May 2002, էջ 179-207:

³¹ Տե՛ս **Wade R.** Is Globalization Reducing Poverty and Inequality? World Development Vol. 32, № 4, 2004, էջ 578, **Borjas J., Ramey A.** Rising wage Inequality in the United State: Cause and Consequences-Time Series Evidence on the Source of Trends in Wage Inequality, American Economic Review, 1995, Vol. 84, Issue 2, էջ 10-16:

³² Տե՛ս **Cribb J., Hood A., Joyce R., Phillips D.** Living Standards, Poverty and Inequality in the UK: Institute for Fiscal Studies. June 2013:

խարհի բնակչության ամենահարուստ 10 տոկոսը ստանում էր աշխարհի եկամուտների 55 տոկոսը, իսկ ամենաաղքատ 10 տոկոսը՝ եկամուտների 0,44 տոկոսը (տե՛ս աղյուսակ 6): Խորացել է եկամուտների բեռնացումը ամենահարուստ դեցիլի ներսում: 2005 թ. աշխարհի բնակչության ամենահարուստ մեկ տոկոսը ստանում էր համաշխարհային եկամուտների 13,4 տոկոսը, 5 տոկոսը՝ 36,5 տոկոսը:

Աղյուսակ 6

Եկամտի բաշխումը 2005 թ.³³

Աշխարհի բնակչության տոկոսը	Գնողունակության պարիտետով հաշվարկված եկամտի (գումարային) տոկոսն աշխարհում	Գերմանիայի օրինակը (եկամտի տոկոսը՝ գումարային)
5	0,14	1,3
10	0,44	3,3
25	1,9	11,1
50	6,6	28,9
80	25,0	60,1
90	45	75
Վերևի 10	55	25
Վերևի 5	36,5	18,4
Վերևի 1	13,4	5,8

Եթե վերջին տասնամյակներում գլոբալ անհավասարությունը դրսևորում է անկման, իսկ աշխատավարձերի անհավասարությունը՝ աճի միտում, ապա դա բնավ զարմանալի չէ, որովհետև նախ՝ տիպիկ զարգացող երկրներում բնակչության ոչ մեծ մասը վարձու աշխատողներ են, տնային տնտեսությունների մեծ մասն ընտրանքում գյուղացիներ են: Հարուստ երկրներում, որտեղ բնակչության գերակշռող մասը վարձու աշխատողներ են, աշխատավարձերի անհավասարության աճը հանգեցնում է եկամուտների անհավասարության աճի: Երկրորդ՝ զարգացած երկրներում աշխատավարձերի բաշխման անհավասարությունը հաճախ չափվում է մինչև հարկումը եղած աշխատավարձով: Լավ արտահայտված պրոգրեսիվ եկամտահարկ ունեցող երկրի եկամուտների անհավասարությունը չի հանրնկնում աշխատավարձերի անհավասարությանը:

Տնտեսագիտական գրականությունում կարծիքներ կան³⁴, որ թեև զարգացող երկրներն ունեն մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի աճի ավելի արագ տեմպ, քան զարգացած երկրները, բայց և այնպես առաջընթացը դանդաղ է ընթանում, և հաջողությամբ զարգացող երկրների եկամուտները առաջիկա շուրջ մեկ հարյուրամյակում չեն հասնի հարուստ երկրների եկամուտներին:

Կարծում ենք, գլոբալ անհավասարության կրճատման ուղիներից են նախ՝ զարգացող երկրներում գլոբալացման առավելություններն օգտա-

³³ Տե՛ս **Milanovic B.** Global income inequality: the past two centuries and implications for 21st century Autumn 2011, էջ 36:

³⁴ Տե՛ս Commonwealth Treasury of Australia 2001, էջ 42-44:

գործելու (նորագույն տեխնոլոգիաների ներդրում, օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներ և այլն) միջոցով տնտեսական աճի բարձր և կայուն տեմպերի ապահովումը, երկրորդ՝ աշխատուժի միջազգային միգրացիան, որը բարձրացնում է կենսամակարդակը արտագաղթի երկրում (միգրանտների դրամական փոխանցումները մեծացնում են ամբողջական պահանջարկը և նպաստում տնտեսական աճին, աշխատանքի շուկայում աշխատուժի կրճատումը բարձրացնում է երկրում մնացածների աշխատավարձը, հայրենիք վերադառնալով՝ միգրանտը իր հետ բերում է արտասահմանյան փորձը և գիտելիքները), երրորդ՝ յուրաքանչյուր երկրի կառավարության կողմից իրականացվող եկամուտների վերաբաշխման քաղաքականությունը:

Այսպիսով, գլոբալ անհավասարությունը վերջին 30 տարում նվազել է, որը համաաշխարհային անհավասարության աճի երկարաժամկետ միտումից հետո հուսադրող շրջադարձ է: Եկամուտների անհավասարությունն աշխարհում կրճատվել է, սակայն աղքատության դեմ պայքարը համասեռ չի եղել. այն դեպքում, երբ նախկինում աղքատ մի քանի երկրներ հասել են մեծ հաջողությունների, մյուսներում նույնիսկ գրանցվել է մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի նվազում:

Աղքատության վրա գլոբալացման ազդեցության քանակական գնահատումը: Աղքատության վրա գլոբալացման ազդեցությունը քանակապես գնահատելու նպատակով 214 երկրի 2000-2012 թթ. տվյալների հիման վրա կատարել ենք ռեգրեսիոն վերլուծություն: Ռեգրեսիայի մոդելներում բոլոր փոփոխականների համար օգտագործել ենք 2000-2012 թթ. տվյալների միջինը: Կատարել ենք հետևյալ նշանակումները.

Gini - եկամուտների անհավասարության Ջինիի գործակից,

GDPpc - մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ, ԱՄՆ դոլար,

Pov - աղքատության մակարդակ³⁵, բնակչության տոկոսը,

Fdi - օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներ, ԱՄՆ դոլար,

Ex - արտահանում, տոկոսը ՀՆԱ-ի նկատմամբ,

Lexp - կյանքի սպասվող տևողություն, տարի:

Մոդելի հատկորոշումն է.

$$Pov_i = b_0 + b_1 * Fdi_i + b_2 * Gini_i + b_3 * Lexp_i + b_4 * Ex_i + b_5 * GDPpc_i + u_i$$

Նշենք, որ աղքատության, տնտեսական աճի և անհավասարության փոխկախվածությունը բարդ է. աղքատությունն ինքնին կարող է ներգործել տնտեսական աճի վրա: Էնդոգենության և հակադարձ պատճառականության առկայության պատճառով դժվար է աղքատության մոդելի համար լավ հատկորոշում ստանալ: Ուստի մեր հիմնական նպատակն է ստուգել գլոբալացման ներգործությունը աղքատության վրա:

Գլոբալացումը ներկայացնող փոփոխականներ ենք համարել առևտրի ազատականացումը, որը չափվում է արտահանման տոկոսը ՀՆԱ-ի նկատմամբ փոփոխականով և ֆինանսական ինտեգրացիայի ցուցանի-

³⁵ Յուրաքանչյուր երկրի համար դիտարկվել է ազգային աղքատության գծից ցածր ապրող բնակչության տոկոսը:

շը, որը չափվում է օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներ փոփոխականով: Աղյուսակ 7-ում ներկայացված են ռեգրեսիոն վերլուծության արդյունքները: Է-վիճակագրությունները գրված են փակագծերում, բոլոր գործակիցները գնահատված են՝ հաշվի առնելով տարացրվածությունը (հետերոսկեդաստիկությունը):

Աղյուսակ 7

**Ռեգրեսիոն վերլուծության արդյունքները.
Կախյալ փոփոխական՝ աղքատության մակարդակ**

Անկախ փոփոխական	1	2	3	4
Fdi	4,97E-10** (2,41)	2,95E-10* (1,85)	4,18E-10** (2,50)	3,28E-10* (2,00)
Gini	0,794*** (4,18)	0,509*** (3,40)	0,525*** (3,32)	0,621*** (3,97)
Lexp		-1,199*** (-7,40)	-0,908*** (-4,39)	-0,598** (-2,56)
Ex			-0,194** (-2,53)	-0,138* (-1,79)
GDPpc				-0,001** (-2,51)
Adjusted R-squared	0,20	0,54	0,47	0,51
White Heteroskedasticity Test F-Statistic	1,16	0,59	0,50	0,50
Probability	0,33	0,74	0,83	0,87
Obs*R-squared	4,67	3,81	3,87	5,04
Probability	0,32	0,70	0,79	0,83
Akaike info criterion	8,31	7,78	7,81	7,74

Նշանակալիության *տասը տոկոս, **հինգ տոկոս, *** մեկ տոկոս մակարդակներ:

Ռեգրեսիայի արդյունքների համաձայն՝ գլոբալացման ազդեցությունը աղքատության վրա միջազգային առևտրի և ֆինանսական գլոբալացման տեսանկյունից տարբեր է: Միջազգային առևտուրը (Ex փոփոխականը) վիճակագրորեն նշանակալի բացասական ազդեցություն ունի աղքատության մակարդակի վրա, մինչդեռ ֆինանսական ինտեգրացիան ունի նշանակալի դրական ազդեցություն: Միջազգային առևտրային կապերի զարգացումը նպաստում է բնակչության կենսամակարդակի աճին և աղքատության կրճատմանը, մինչդեռ ֆինանսական գլոբալացումը մեծացնում է աղքատությունը: Ֆինանսական ազատականացումը զարգացող երկրներում մեծացնում է տնտեսական աճի անկայունությունը, որով և անուղղակիորեն կարող է վնասել աղքատներին: Չարգացող երկրները ավելի մեծ չափով են տուժում համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամերից թեկուզ և այն պատճառով, որ տեղական ֆինանսական շուկաները պակաս առաձգական են:

Մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի գործակիցը բացասական է նշանակալիության հինգ տոկոս մակարդակի վրա. մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի աճը նպաստում է աղքատության կրճատմանը: Եկամուտների անհավասարության

գործակիցը դրական վիճակագրորեն ակնառու է նշանակալիության մեկ տոկոս մակարդակի վրա: Սովորաբար ավելի մեծ անհավասարության երկրներն ունեն ավելի աղքատ բնակչություն:

Այսպիսով, գլոբալացումը երկակի ներգործություն ունի աղքատության մակարդակի վրա. ֆինանսական գլոբալացումը նպաստում է աղքատության աճին, իսկ առևտրի ազատականացումը՝ կրճատմանը: Այնուհանդերձ, գլոբալացումը աղքատությունը որոշող միակ գործոնը չէ: Նախկինում լավ ինտեգրված երկրները, հատկապես Արևելյան Ասիայում, ներառյալ Ճապոնիան և «ասիական վագրերը», ոչ թե պարզապես ազատականացրել են արտաքին ռեժիմը, վերակարգավորել ներքին շուկաները կամ սեփականաշնորհել պետական ձեռնարկությունները, այլ իրենց տնտեսությունն ազատականացրել են աստիճանաբար ու ընտրամքային. դա սկսել են հայրենական արդյունաբերության զարգացմամբ: Հայրենական մրցունակ արդյունաբերության ստեղծմանն ուղղված քաղաքականությունը համաշխարհային տնտեսությանը լավագույնս ինտեգրվելու գրավականներից է:

Եզրակացություններ: 1980-ականներից սկսված գլոբալացման նոր դարաշրջանում.

- զարգացող երկրները, հատկապես ասիական խիտ բնակեցված երկրները, մեկ շնչի հաշվով ապահովեցին տնտեսական աճի ավելի բարձր տեմպեր, քան զարգացած երկրները: Տնտեսական աճի և աղքատության մակարդակի միջև առկա է ուժեղ կոռելյացիոն կապ,

- աղքատության մակարդակն աշխարհում դրսևորում է նվազման միտում: Փոխվում է գլոբալ աղքատության կառուցվածքը. ժայրահեղ աղքատությունը «կենտրոնանում է» Աֆրիկայում: Ամբողջ աշխարհում հարաբերական աղքատությունն աճում է,

- եկամուտների անհավասարությունն աճում է գրեթե բոլոր զարգացած երկրներում, իսկ զարգացող երկրներում անհավասարության որոշակի միտում չի նկատվում,

- աշխարհի յուրաքանչյուր բնակչի հավասար մասնակցությունն ապահովելու նպատակով գլոբալ անհավասարությունն անհրաժեշտ է գնահատել բնակչությամբ կշռված: Բնակչությամբ կշռված գնողունակության պարիտետով հաշվարկված գլոբալ անհավասարությունը դրսևորում է անկման միտում,

- գլոբալ անհավասարության անկման միտումը և երկրների ներսում աշխատավարձերի անհավասարության աճի միտումը միմյանց չեն հակասում,

- դեցիլային գործակցով հաշվարկված, ինչպես նաև՝ բնակչությամբ չկշռված և/կամ շուկայական փոխանակային կուրսով գնահատված գլոբալ անհավասարությունը ներկայացնում է անհավասարության ավելի խորքային պատկեր, քան իրականում կա,

- գլոբացումը ունի երկակի ներգործություն աղքատության մակարդակի վրա. ֆինանսական գլոբալացումը նպաստում է աղքատության աճին, իսկ առևտրի ազատականացումը՝ կրճատմանը:

Բանալի բառեր – գլոբալ անհավասարություն, աղքատություն, տնտեսական աճ, գաղափարային երկրներ, գնողունակության պարիտետ, առևտրի ազատականացում, ռեգրեսիվ վերլուծություն

АЛВАРД ХАРАТЯН – Глобальное неравенство и бедность: современные проблемы. – В работе показаны причины методических трудностей, возникающих при количественной оценке глобального неравенства и бедности. Изучались тенденции глобального неравенства, абсолютной и относительной бедности. Рассчитана корреляционная связь между экономическим ростом и уровнем бедности. С применением многомерных регрессионных моделей выявлено двойное воздействие глобализации на уровень бедности.

Ключевые слова: глобальное неравенство, бедность, экономический рост, развивающиеся страны, паритет покупательной способности, либерализация торговли, регрессионный анализ

ALVARD KHARATYAN – Global Inequality and Poverty: Present-Day Problems. – In this paper, the causes of technical difficulties encountered in quantifying global inequality and poverty are identified. The trends in global inequality, absolute and relative poverty are studied.

The correlation between economic growth and poverty level is calculated. With the use of multivariate regression models a double impact of globalization on poverty is revealed.

Key words: global inequality, poverty, economic growth, developing countries, purchasing power parity, trade liberalization, regression analysis

ՀԱՎԱՏԱՐՄԱԳՐԱՅԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒԿԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՀՀ-ՈՒՄ

ՎԱՐՂՈՒՅԻ ԳԱՔՐԻԵԼՅԱՆ

Ժամանակակից տնտեսության կառավարման հիմնական նպատակներից են սեփականության, այլ գույքային իրավունքների պաշտպանությունը և դրանց հիման վրա կառուցված հարաբերությունների (հատկապես՝ քաղաքացիաիրավական պայմանագրերից ծագող պարտավորությունների) զարգացումը այն հաշվով, որպեսզի պետություն- տնտեսավարող սուբյեկտ շրջանակում չտուժեն վերջինիս իրավունքները և շահերը:

Կարևոր է նաև նկատել, որ արդի շուկայական տնտեսության կառավարման տարածված ձևերի արմատները հասնում են արդյունաբերական հեղաշրջման ժամանակահատված, ուստի ամենևին էլ պատահական չէ, որ սեփականության կառավարման առավել զարգացած մեխանիզմները պատմականորեն ձևավորվել են Արևմտյան Եվրոպայի մի շարք երկրներում (Գերմանիա, Ֆրանսիա, Մեծ Բրիտանիա, Իսպանիա), ինչպես նաև ճապոնիայում, ԱՄՆ-ում և Կանադայում¹:

Զարգացած երկրներում սեփականության ժամանակակից կառուցվածքը կարող է բնութագրվել որպես սեփականության երկու հիմնական կատեգորիաների՝ մասնավոր և պետական սեփականության արդյունավետ համադրություն, որոնցից յուրաքանչյուրն ուրույն նշանակություն ունի տվյալ երկրի տնտեսության համար: Սեփականության հարաբերությունների զարգացման պատմությունը ցույց է տալիս տնտեսության պետական և մասնավոր հատվածների մշտական պայքարը՝ պետության կողմից մասնավոր նախաձեռնության խրախուսումը կամ ճնշումը, որին հետևում են կանակտիվների մեծ մասի փոխանցումը մասնավոր հատվածին, կան էլ ընդհակառակը՝ արտադրության անկումն ու ճգնաժամը: Դրանով պատմությունը ապացուցել է երկու անհաշտ ախտյանների՝ պետության և մասնավոր բիզնեսի համագործակցության և համապատասխանաբար՝ պետական ու մասնավոր հատվածների փոխազդեցության արդյունավետությունը:

Քննարկենք աշխարհում լայն տարածում ստացած սեփականության կառավարման ձևերից մեկը՝ հավատարմագրային (անգլ. trust) կառավարումը:

Գույքի հավատարմագրային կառավարման հարաբերությունները տարածված են աշխարհի շատ երկրներում: Դրանք ունեն որոշ տարբերություններ՝ պայմանավորված առաջին հերթին տվյալ երկրի իրավական համակարգով: Իրավունքի անգլո-սաքսոնական համակարգ ունեցող երկրներին բնորոշ է թրաստի, իսկ մայրցամաքային համակարգով երկրներին՝ հավատարմագրային կառավարման ինստիտուտը:

¹ Տե՛ս «Управление государственной собственностью: Учебник». М., 1997, էջ 195:

Թրաստի ինստիտուտի հայրենիքը Մեծ Բրիտանիան է, քանի որ այստեղ է այն առաջին անգամ ստացել իրավական կարգավիճակ և զարգացել որպես ֆինանսական շուկայի լիարժեք ինստիտուտ: Անգլիացի իրավաբանները ոչ միայն մշակեցին, այլև կատարելագործեցին գույքի տիրապետման ձևը, համաձայն որի՝ այն պատկանում է թրաստին, բայց վերահսկվում է նախկին տիրոջ կողմից: Թրաստի ինստիտուտը զարգացել 20-րդ դարի սկզբին և ակնհայտ տնտեսական առավելությունների շնորհիվ՝ տարածվել նաև այլ երկրներում:

Հավատարմագրային սեփականությունը ընդհանուր իրավունքում հարաբերությունների համակարգ է, որի դեպքում գույքը, որը սկզբնապես պատկանել է հիմնադրին, փոխանցվում է հավատարմագրային սեփականատիրոջ (կառավարչի) տնօրինմանը, սակայն դրանից առաջացող եկամուտը ստանում են շահառուները (բենեֆիցիարները): Հիմնադիրը, որը միաժամանակ կարող է լինել նաև շահառու, հատուկ համաձայնության շրջանակներում իրեն պատկանող արժեքները փոխանցում է կառավարչի տնօրինությանը, որը պարտավոր է դրանց հետ կատարել այնպիսի գործարքներ, որոնք շահառուներին ապահովում են առավելագույն շահույթ կամ համապատասխանում են հիմնադրի այլ հրահանգներին²:

Թրաստի՝ որպես սեփականության այլընտրանքային ձևի առանձնահատկությունը այն է, որ թրաստի գույքը չի պատկանում ո՛չ հիմնադրին (նա կորցնում է սեփականության իրավունքը գույքը կառավարչին հանձնելու պահից), ո՛չ կառավարչին (նա միայն կառավարում է այդ գույքը և գույքի տիրոջն ու ձևական տերն է), ո՛չ էլ շահառուներին՝ մինչև թրաստի դադարման ժամկետը: Կարելի է ասել, որ թրաստն ինքնուրույն սեփականություն է, որն անխզելիորեն կապված է այն ստեղծողի (թրաստի հիմնադրի) և շահառուների հետ:

Իրավունքի մայրցամաքային համակարգ ունեցող երկրներում գործում է թրաստի այլ հասկացություն՝ «հավատարմագրային կառավարում», սակայն դատելով դրա սահմանումից՝ տնտեսաիրավական բնույթը ըստ էության մնում է նույնը: Մի շարք երկրներում, այդ թվում՝ նաև Հայաստանում³ և Ռուսաստանում, հավատարմագրային կառավարման հանձնված գույքը չի համարվում սեփականության առանձին ձև. այն շարունակում է մնալ հիմնադրի սեփականությունը, որի վրա կարող են տարածվել նրա պարտավորությունները:

Հավատարմագրային կառավարման օբյեկտ կարող է լինել ինչպես անշարժ, այնպես էլ շարժական ցանկացած գույք: Մտավոր սեփականության օբյեկտները նույնպես կարող են փոխանցվել թրաստի:

Հիմնադիրն իրավունք ունի իր գույքը փոխանցել ինչպես իր կյանքի ընթացքում (թրաստ կյանքի ընթացքում, անգլ. Inter Vivos Trusts), այնպես էլ իր մահվանից հետո (կտակային թրաստ, անգլ. Testamentary Trusts): Կառավարիչը (trustee) պատասխանատվություն է կրում թրաստային համաձայնության պայմանների կատարման համար և որպես կանոն ստանում է հիմնադրի (trustor) գույքը կառավարելու լայն լիազորություններ, ընդ որում՝ հիմնադրի կողմից նախատեսված դեպքերում կարող է ստանալ

² Տե՛ս «Free Legal Dictionary» <http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/trust>

³ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրք», հոդված 954:

նաև թրաստային եկամուտը և կապիտալը շահառուների միջև բաշխելու հատուկ հրահանգներ կամ որոշել, թե ինչպես պետք է սահմանվեն թրաստի դադարման պահը և գույքի բաշխումը շահառուներին: Նման պայմանները, որպես կանոն, տեղ են գտնում հիմնադրի կողմից կառավարչին հասցեագրվող նամակ-ցանկության մեջ (անգլ. letter of wishes): Հիմնադիրը նաև իրավունք ունի նախատեսել կառավարչին փոխարինելու պայմանը, իրեն վերապահել այդ իրավունքն այլ անձի փոխանցելու հարցը և այլն: Կառավարչի ծառայությունները վճարվում են թրաստի շահառուների կամ հիմնադրի կողմից՝ սովորաբար ստացված շահույթից որոշակի տոկոս⁴: ***

Հավատարմագրային կառավարումը կարող է կիրառվել հետևյալ նպատակներով.

1. *Անանունություն*: Երկրների մեծ մասում կտակի բովանդակությունը (կտակողի մահվանից հետո) և անշարժ գույքի սեփականատերերի անունները հանրությանը հասանելի են: Թրաստի շահառուների անունները սովորաբար անհայտ են, այդ պատճառով անշարժ գույքի տիրապետումը կամ կտակված գույքի բաշխումը թրաստի միջոցով թույլ է տալիս պահպանել մասնակիցների գաղտնիությունը:

2. *Գույքի համատեղ տիրապետում*: Թրաստը մի քանի սեփականատերերի կողմից ունեցվածքը (օրինակ՝ անշարժ գույքը) համատեղ տիրապետելու հարմար մեխանիզմ է:

3. *Կապիտալի պաշտպանումը վատնումից*: Թրաստները կարող են օգտագործվել շահառուներին (օրինակ՝ հիմնադրի երեխաներին) պաշտպանելու համար փողը ոչ արդյունավետ ծախսելուց: Այսպես, թրաստի պայմանները կարող են սահմանափակել փողի օգտագործման չափը կամ տարիքը, որից սկսած՝ երեխան կարող է գույքը տնօրինելու իրավունք ստանալ:

4. *Բարեգործություն*: Որոշ երկրներում բարեգործության նպատակներին ուղղված ամբողջ գույքը պետք է ունենա հավատարմագրային կառավարում:

5. *Թոշակային պլաններ*: Կորպորատիվ թոշակային ֆոնդերը հաճախ կազմակերպված են որպես թրաստ, որտեղ ձեռնարկությունը հիմնադիրն է, իսկ աշխատողները՝ շահառուները:

6. *Կորպորատիվ բարդ կառուցվածքներ*: Ֆինանսների և ապահովագրության ոլորտում թրաստները ընկերությունների հետ հաճախ հանդես են գալիս որպես իրավաբանական անձինք:

7. *Սեփականությունը և եկամուտները թաքցնելը*: Թրաստը թույլատրում է անանունություն, որի դեպքում միևնույն անձը կարող է լինել և՛ հիմնադիր, և՛ շահառու (բայց՝ ոչ կառավարիչ), այսինքն՝ գույքից ստանալ ողջ օգուտը, սակայն թաքցնել այն վարկատուներից: Գույքի զգալի մասի ձեռքբերումը թրաստի անվան տակ կամ փոխանցումը թրաստի թույլ է տալիս հայտնել սեփական ակտիվների բացակայության կամ անբավարարության մասին և հավակնել, օրինակ, ցածր հարկադրույթի կիրառման կամ պետությունից օգնություն ստանալու:

⁴ Տե՛ս **Harwood B. M., Jacobus C. J.** Real estate principles. Prentice Hall, NJ, 1996, էջ 84:

8. *Հարկերից խուսափում*: Անանուևությունը և հիմնադրի, շահառուների ու կառավարիչների բաժանումը թրաստը դարձնում են հարկերից խուսափող տալու հարմար մեխանիզմ: Այսպես, կառավարիչը օֆշորային շատ երկրների օրենսդրությամբ պարտավոր չէ տեղեկացնել թրաստի եկամուտների մասին այն երկրի հարկային տեսչությանը, որտեղ ապրում են շահառուները: Թրաստի այս առանձնահատկությունները օգտագործվում են նաև փողերի լվացման համար: Թրաստը հարկերից խուսափելու միջոց է նաև պրոգրեսիվ եկամտահարկի դեպքում, երբ եկամտաբեր գույքը պաշտոնապես հանձնված է թրաստի (շատ երկրներում այդ սողանցքը փակ է, և թրաստի համար հարկադրույքը շատ բարձր է): Բացի այդ, գույքի փոխանցումը թրաստի շահառուներին ազատում է ժառանգության հարկից, որը գոյություն ունի թրաստ կիրառող համարյա բոլոր երկրներում:

Հիմնվելով հավատարմագրային կառավարման ծառայությունների միջազգային փորձի վրա՝ թրաստային գործառնությունները, ըստ կառավարման տեսակի, կարելի է դասակարգել երեք հիմնական խմբի.

- 1) անձնական ծառայություններ առանձին ֆիզիկական անձանց,
- 2) կորպորատիվ ծառայություններ իրավաբանական անձանց,
- 3) կոլեկտիվ ներդրումների ֆոնդեր (թրաստ ֆոնդեր):

Համաշխարհային պրակտիկայում ֆիզիկական անձանց համար նախատեսված հավատարմագրային կառավարման ծառայություններից է թրաստային հաշվի վարումը: Այն կարող է լինել արժույթային, արժեթղթային կամ համակցված: Հավատարմագրային կառավարման մյուս տեսակը կորպորատիվն է, որով հետաքրքրվում են իրավաբանական անձինք՝ ընկերությունները, կորպորացիաները, սեփականության տարբեր ձևեր ունեցող կազմակերպությունները:

Ինստիտուցիոնալ հավատարմագրային կառավարման անհրաժեշտությունը ծագում է այն դեպքում, երբ գույքի սեփականատերը, որը մասնագիտացված չէ դա կառավարելու, փոխանցում է այդ գույքը կառավարման արհեստավարժ մասնագետի՝ առավել արդյունավետ օգտագործելու նպատակով: Ընկերություններին տրամադրվող ծառայությունները կարելի է դասակարգել ըստ բաժնետոմսերի էմիսիայի արդյունավետ տեղաբաշխմամբ, ինչպես նաև փոխառությունների սպասարկման:

Հավատարմագրային կառավարումը կարող է ենթադրել ֆինանսական ակտիվների ներդրման հնարավորություն ոչ միայն արժեթղթերում, այլև տարբեր երկրների արժույթներում: Եթե սահմանափակվենք միայն ֆոնդային շուկայով, ապա հավատարմագրային կառավարիչը կատարում է նույն գործառնությունները, ինչ բաժնեմասային ներդրումային ֆոնդի (ԲՆՖ) կառավարիչը. գնում և վաճառում է արժեթղթեր և կատարում է այդ ամենը այնպես, որ դրանից ստանա ներդրումային եկամուտ: Սակայն հավատարմագրային կառավարումը ենթարկվում է այլ օրենսդրական կարգավորման: Հավատարմագրային կառավարիչը պարտավոր չէ միջոցների մի մասը պահել արժեթղթերի տեսքով, այլ կարող է օգտագործել ֆյուչերսներ և օպցիոններ: Երբ գները նվազում են, հնարավոր է վաճառել բոլոր արժեթղթերը և հաղթահարել անկումը: Չկա նաև արժեթղթերի պորտֆելի դիվերսիֆիկացման պահանջ:

Երբեմն բրոքերային ընկերություններն առաջարկում են ՊԱՄՄ-հաշվի

(անգլ. *Percent Allocation Management Module, PAMM*-տոկոսի բաշխման կառավարման մոդուլ) ծառայություն հիմնադիրների կողմից ակտիվները առավել արդյունավետ վերահսկելու համար, որը տեխնիկապես զգալիորեն հեշտացնում է ինչպես միջոցների փոխանցումը կառավարման, այնպես էլ միջոցների վերադարձը:

Ներկայումս գոյություն ունեն ինչպես մասնավոր թրաստներ (որոնք գործում են ի շահ որոշակի անձանց կամ ընկերությունների), այնպես էլ հանրային, որոնք կատարում են սոցիալական գործառույթներ և կազմակերպվում են ի շահ անսահմանափակ թվով անձանց: Համաշխարհային պրակտիկայում գոյություն ունեն թրաստի բազմաթիվ տեսակներ, որոնք բավարարում են ինչպես առանձին ֆիզիկական անձանց գույքային շահերը, այնպես էլ տարբեր առևտրային կառուցվածքների ֆինանսական հավակնությունները: Գոյություն ունեն ֆիքսված բաժնեմասով թրաստներ, որոնց դեպքում շահառուների թիվը և նրանց բաժնեմասերը հստակ որոշված են: Բարեգործական թրաստը ենթադրում է ակտիվների փոխանցում կառավարման որոշակի սոցիալական հարցեր լուծելու նպատակով (այս սխեմայով է աշխատում, օրինակ, Սորոսի ֆոնդը): Պաշտպանական թրաստը ենթադրում է գույքի հավատարմագրային կառավարում՝ ի շահ անձի, որն օգտվում է դրա միայն տնտեսական օգուտներից, իսկ կառավարման գործընթացին չի մասնակցում: Դիսկրեցիոն թրաստները, որոնք կոչվում են նաև ակտիվների պաշտպանության թրաստներ, կառավարչին ընտրության որոշակի ազատություն են տալիս շահառուների միջև կառավարումից ստացված եկամուտները բաշխելիս (որպես կանոն՝ դա տեղի է ունենում կառավարման հիմնադրի ուղղակի հրահանգով): Նման տեսակի թրաստները սովորաբար ստեղծվում են դատական և հարկային բռնագանձումներից պաշտպանվելու համար. գույքը հանձնվում է կառավարչին առանց հետկանչի:

Եվ վերջապես՝ միջազգային կամ օֆշորային թրաստը համաձայնագիր է թրաստի ստեղծման երկրի ոչ ռեզիդենտների միջև, որը նույնպես նրանց կողմից կնքվում է ոչ ռեզիդենտային ծագման հավատարմագրային սեփականության նկատմամբ: Միջազգային թրաստների ստեղծման և գործունեության հարցերը կարգավորող հիմնական փաստաթուղթը Հաագայի 1985 թ. կոնվենցիան է: Ո՞րն է թրաստային օֆշորների նշանակությունը: Օֆշորային ֆիրմայի կառավարումը ենթադրում է ընկերության իրական սեփականատերերի և դրա անվանական կառավարիչների միջև համագործակցության հավատարմագրային բնույթ, այդ պատճառով նրանց միջև հարաբերությունները ձևակերպվում են թրաստի տեսքով: Բացի այդ, օֆշորային գոտիների մեծ մասը այսօր միջազգային թրաստների համար առաջարկում է զգալի հարկային արտոնություններ, ինչպես նաև տրամադրում գույքի հավատարմագրային կառավարման տարբեր ծառայություններ: Օֆշորային ընկերությունները տարածված են այնպիսի իրավական համակարգերում, ինչպիսիք են Բահամները, Բրիտանական Վիրջինյան Կղզիները, Մեն Կղզին, Ջերսին և Գերնսին, Նևիսը, Կիպրոսը, Մալթան, Ջիբրալթարը, Հոնկոնգը, Լիխտենշտեյնը, Պանաման և այլն⁵:

⁵ Տե՛ս «Траст и трастовые компании» // <http://www.offshore-mp.ru/news/company.php%3FID%3D10>

Ռուսաստանում թրաստը ծագել է 1990-ական թթ. սկզբին բանկային համակարգում. բանկերը իրավունք ստացան իրականացնել հավատարմագրային (թրաստային) գործարքներ՝ ի շահ հաճախորդների: Այնուհետև թրաստը իրավաբանորեն ձևակերպվեց 1993 թ. դեկտեմբերի 22-ին ՌԴ նախագահի «Հավատարմագրային սեփականության (թրաստի) մասին» հրամանագրով: Հավատարմագրային կառավարմանը վերաբերող հարաբերությունները վերջնականապես կարգավորվեցին 1996 թ. մարտի 1-ին՝ ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքի երկրորդ մասը գործողության մեջ մտնելով⁶:

ՌԴ-ում հավատարմագրային կառավարման օբյեկտներ կարող են լինել ձեռնարկությունները և այլ գույքային համալիրները, անշարժ գույքի առանձին օբյեկտները, արժեթղթերը, ոչ փաստաթղթային արժեթղթերով հավաստագրված իրավունքները, բացառիկ իրավունքները և այլ գույք: Տնտեսավարման կամ օպերատիվ կառավարման մեջ գտնվող գույքը չի կարող փոխանցվել հավատարմագրային կառավարման: Դա հնարավոր է միայն իրավաբանական անձի լուծարման դեպքում, որի տնտեսավարման կամ օպերատիվ կառավարման ներքո գտնվում է գույքը⁷:

Հավատարմագրային կառավարման ինքնուրույն օբյեկտ չի կարող լինել փողը՝ բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի: Այսպես, օրինակ՝ Ռուսաստանի Դաշնությունում վարկային կազմակերպությունը, որը ԿԲ-ի կողմից տրված արտոնագրի հիման վրա իրավունք ունի իրականացնելու բանկային գործառնություններ, կարող է կնքել դրամական միջոցների հավատարմագրային կառավարման պայմանագրեր: Այլ կազմակերպությունները իրականացնում են ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց դրամական միջոցների հավատարմագրային կառավարում միայն դաշնային օրենքով սահմանված կարգով տրամադրված արտոնագրի առկայության դեպքում: Դրամական միջոցները հավատարմագրային կառավարման հանձնելիս դրանց նկատմամբ սեփականության իրավունքն անցնում է հավատարմագրային կառավարչին, իսկ հիմնադրին իրավունք է վերապահվում կառավարչից պահանջել դրամական միջոցների արդյունավետ կառավարման կազմակերպում: Արժեթղթերը հավատարմագրային կառավարման հանձնելիս կառավարման հիմնադիրը չի կորցնում դրանց նկատմամբ սեփականության իրավունքը: Հավատարմագրային կառավարչի իրավունքները արժեթղթերի նկատմամբ կարող են սահմանափակվել հատուկ նորմատիվ ակտերով: Նման սահմանափակում տեղի ունի, օրինակ, դաշնային սեփականություն հանդիսացող արժեթղթերը մրցույթով հավատարմագրային կառավարման հանձնելիս: Համաձայն 1996 թ. դեկտեմբերի 9-ի ՌԴ նախագահի թիվ 1660՝ «Մասնավորեցման գործընթացում ստեղծված բաժնետիրական ընկերությունների դաշնային սեփականություն հանդիսացող արժեթղթերը մրցույթով հավատարմագրային կառավարման հանձնելու մասին» հրամանագրի՝ հավատարմագրային կառավարիչը իրավասու չէ տնօրինելու (նվիրել, վաճառել, գրավ դնել և այլն) արժեթղթերը, իսկ բաժնետիրական ընկերության գործունեության կարևոր հարցերի վերաբերյալ նրա քվեարկությունը պետք է գրավոր համաձայ-

⁶ Տե՛ս **Ованесов А.** Траст в России – еще не реальность, но уже и не миф // РЦБ, № 24, 1996, էջ 69:

⁷ Տե՛ս «Гражданский кодекс Российской Федерации», глава 53:

նեցվի ՌԴ կառավարության կողմից լիազորված գործադիր իշխանության դաշնային մարմնի հետ: Արժեթղթերը հավատարմագրային կառավարման հանձնելիս թույլ է տրվում դրանց միավորումը, թեպետ և դրանք կարող են հանձնված լինել կառավարման տարբեր անձանց կողմից:

ՀՀ-ում թրաստի ակտիվ զարգացումը առաջին հերթին պայմանավորված է ֆինանսական շուկայում ցածր ռիսկային արժեթղթերի եկամտաբերության անկմամբ, որտեղ դրա մասնակիցները բախվում են որակավորված կառավարիչների կողմից ներդրումային պորտֆելի ձևավորման անհրաժեշտությանը, և զգալիորեն աճում է հաճախորդների պահանջարկը հավատարմագրային կառավարման ծառայությունների նկատմամբ: Բացի արժեթղթերի հավատարմագրային կառավարումից՝ ստեղծվում են անշարժ գույքի հավատարմագրային կառավարման նախադրյալներ: Դեռևս չի դրսևորվել կտակային թրաստը, ինչը օրինաչափ է, քանի որ հավատարմագրային կառավարման շուկան ձևավորման և զարգացման սկզբնական փուլում է:

Առավել տարածված է, այսպես կոչված, ֆինանսական թրաստը, որի դեպքում հաճախորդը (կառավարման հիմնադիրը) ֆինանսական հաստատությանն է տրամադրում արժեթղթեր, արժեթղթերում ներդրում կատարելու նպատակով նախատեսված դրամական միջոցներ, հավատարմագրային կառավարման հետևանքով ստացված դրամական միջոցներ՝ հօգուտ հաճախորդի կամ նրա կողմից նշված երրորդ անձի՝ շահույթ ստանալու նպատակով դրանք կառավարելու համար:

Ներկայումս ՀՀ-ում յուրաքանչյուր խոշոր ֆինանսական կառույց պատրաստ է իր հաճախորդներին առաջարկել հավատարմագրային կառավարման ծառայություններ՝ նպատակ ունենալով աջակցել Հայաստանի ֆինանսական համակարգի զարգացմանը. ՀՀ բնակչության լայն զանգվածներին, արտասահմանյան ներդրողներին ներգրավել ՀՀ ֆինանսական շուկա, ինչպես նաև սպասարկել տնտեսության առաջատար ընկերություններին, որոնց համար արդիական են ակտիվների կառավարման, կենտրոնացված ֆոնդերի ստեղծման հարցերը:

«Փրայմ կապիտալ» ներդրումային ՍՊԸ-ն իր հաճախորդներին առաջարկում է արժեթղթերի և (կամ) արժեթղթերում ներդրում կատարելու համար նախատեսված դրամական միջոցների հավատարմագրային կառավարման ծառայություններ: Հավատարմագրային կառավարումն իրականացվում է՝ առաջնորդվելով հաճախորդի ընտրած ներդրումային ռազմավարությամբ՝ համաձայն ներդրումային հայտարարագրի: Հավատարմագրային կառավարման ծառայություն մատուցելու շրջանակներում ընկերությունը չի խոստանում եկամտաբերության որևէ երաշխավորված մակարդակ, և արժեթղթերում ներդրումների կատարման ռիսկը կրում է հաճախորդը: Հավատարմագրային կառավարիչը չի փոխհատուցում հաճախորդի վնասները, եթե դրանք կառավարիչի կողմից անբարեխիղճ վարքագծի հետևանք չեն: Հավատարմագրային կառավարման հանձնված ակտիվների առաջնային մուտքի նվազագույն չափը 20 000 000 ՀՀ դրամ է⁸:

«Ամերիա ասեթ մենեջմենթ» ՓԲԸ մասնագետները հավատարմագրային կառավարման նախապատրաստական փուլում իրենց հաճախորդներ

⁸ Տե՛ս <http://primecapital.am/>

րին ներկայացնում են տեղեկատվական, վերլուծական նյութեր, ներդրումային գործիքներ, ինչն օգնում է նրանց կայացնել ներդրումային որոշում, որի համաձայն՝ ընկերության մասնագետները կառավարում են հաճախորդների ակտիվները՝ կատարելով գործարքներ ինչպես տեղական, այնպես էլ միջազգային ֆինանսական շուկաներում⁹: Հավատարմագրային կառավարման հանձնված ակտիվները կարող են ներդրվել հետևյալ ֆինանսական ակտիվներում.

- ՀՀ տարածքում օրենքով սահմանված կարգով թողարկված և շրջանառվող արժեթղթերում,

- ՀՀ տարածքից դուրս թողարկված և ՀՀ տարածքում օրենքով սահմանված կարգով շրջանառվող արժեթղթերում,

- ՀՀ տարածքից դուրս թողարկված և շրջանառվող արժեթղթերում:

Համաձայն «Արժեթղթերի շուկայի մասին» ՀՀ օրենքի՝ հավատարմագրային կառավարման փոխանցված միջոցների հաշվառումը և պահպանումը իրականացվում են տարանջատված հաշիվներով, ինչը հաճախորդների համար կառավարչի գործարար ռիսկից պաշտպանվածության լրացուցիչ երաշխիք է:

Կորպորատիվ և անհատ հաճախորդներին հավատարմագրային կառավարման իր ծառայություններն է առաջարկում «Կապիտալ ինվեստմենթս» ՓԲԸ-ն: Ընկերությունը նախատեսում է կիրառել այսպես կոչված «բաց պայմանագրի» գործառնություն, ըստ որի՝ տարբեր անձանց ակտիվները մեկտեղվում են և հանձնվում հավատարմագրային կառավարման: Կառավարման արդյունքում ստացված եկամուտները բաշխվում են համամասնորեն՝ ըստ յուրաքանչյուր մասնակցի ներդրած միջոցների: Մեկ պորտֆելում կարող են մեկտեղվել մինչև 50 անձանց միջոցներ¹⁰:

Կոնվերսիան կն «Արժեթղթերի փաթեթի կառավարում» ծառայության միջոցով ֆիզիկական և իրավաբանական ռեզիդենտ համարվող անձանց համար իրականացնում է ակտիվների հավատարմագրային կառավարում՝ ըստ նրանց ներդրումային պահանջների¹¹: «ՎՏԲ-Հայաստան բանկ» ՓԲԸ ներդրումային կապիտալի կառավարման գործիքներից է անհատական հավատարմագրային կառավարումը¹²:

Պետությունը նույնպես մեծ նշանակություն է տալիս ՀՀ-ում գույքի հավատարմագրային կառավարման ծառայությունների զարգացմանը, որի նպատակներն են արտադրական և կառավարչական նոր տեխնոլոգիաների ներդրումը ձեռնարկություններում, մասնակցությունը սոցիալական ծրագրերի ստեղծմանը և իրականացմանը, համագործակցությունը օտարերկրյա պոտենցիալ ներդրողների, զարգացման ինստիտուտների, այլ ֆինանսական կազմակերպությունների հետ և ներդրումների ներգրավումը, տեղական և օտարերկրյա մասնավոր կապիտալի մասնակցությամբ համատեղ նախագծերի ստեղծումը և իրականացումը, պետական ձեռնարկությունների և կազմակերպությունների վերակառուցումը և նոր արտադրությունների կազմակերպումը և այլն:

Հավատարմագրային կառավարմանը վերաբերող հարաբերություններ

⁹ Տե՛ս <http://www.ameriagroup.am/>

¹⁰ Տե՛ս <http://capital.com.am/>

¹¹ Տե՛ս <http://www.converseinvest.am/hy/asset-management/>

¹² Տե՛ս <http://www.vtb.com/armenia/>

ները անրագրված են 1998 թ. մայիսի 5-ին ընդունված ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 52-րդ գլխում, 1996 թ. հունիսի 30-ին ընդունված «Բանկերի և բանկային գործունեության մասին» ՀՀ օրենքում և 2007 թ. հոկտեմբերի 11-ին ընդունված «Արժեթղթերի շուկայի մասին» ՀՀ օրենքում:

ՀՀ ՔՕ 52-րդ գլխի 954 հոդվածի համաձայն՝ գույքի հավատարմագրային կառավարման պայմանագրով մեկ կողմը (կառավարման հիմնադիրը) որոշակի ժամկետով գույք է հանձնում մյուս կողմի (հավատարմագրային կառավարչի) հավատարմագրային կառավարմանը, իսկ մյուս կողմը պարտավորվում է այդ գույքի կառավարումն իրականացնել ի շահ կառավարման հիմնադրի կամ նրա նշած անձի (շահառուի): Գույքը հավատարմագրային կառավարման հանձնելը չի հանգեցնում հավատարմագրային կառավարչին դրա նկատմամբ սեփականության իրավունքի փոխանցման:

Հավատարմագրային կառավարման օբյեկտներ կարող են լինել անշարժ գույքի առանձին տեսակները, արժեթղթերը, ոչ փաստաթղթային արժեթղթերով հավաստված իրավունքները, բացառիկ իրավունքները և այլ գույք: Հավատարմագրային կառավարման ինքնուրույն օբյեկտ չի կարող լինել դրանը, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի:

Որպես կանոն՝ հավատարմագրային կառավարման հիմնադիրը գույքի սեփականատերն է: Հավատարմագրային կառավարիչը կարող է լինել անհատ ձեռնարկատեր կամ առևտրային կազմակերպություն: Գույքը ենթակա չէ փոխանցման պետական մարմնի կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի հավատարմագրային կառավարմանը: Հավատարմագրային կառավարիչը գույքի հավատարմագրային կառավարման պայմանագրով չի կարող լինել շահառու:

Գույքի հավատարմագրային կառավարման պայմանագիրը կնքվում է մինչև հինգ տարի ժամկետով: Հավատարմագրային կառավարման փոխանցվող գույքի առանձին տեսակների համար օրենքով կարող են սահմանվել պայմանագրի կնքման այլ սահմանային ժամկետներ: Պայմանագրի գործողության ժամկետը լրանալուց հետո այն դադարեցնելու մասին կողմերից որևէ մեկի դիմումի բացակայության դեպքում պայմանագիրը համարվում է երկարաձգված այն ժամկետով և պայմաններով, որոնք նախատեսված էին պայմանագրով:

Հավատարմագրային կառավարման հանձնված գույքն առանձնացվում է կառավարման հիմնադրի այլ գույքից, ինչպես նաև հավատարմագրային կառավարչի գույքից: Գույքի հավատարմագրային կառավարման ժամանակ շահառուի կամ կառավարման հիմնադրի շահերի համար պատշաճ հոգատարություն չցուցաբերած հավատարմագրային կառավարիչը շահառուին հատուցում է հավատարմագրային կառավարման ընթացքում բաց թողնված օգուտը, իսկ կառավարման հիմնադրին՝ գույքի կորստի կամ վնասվածքի պատճառով հասցված վնասները, ինչպես նաև բաց թողնված օգուտը:

1998 թ. մարտի 25-ին ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարի հրամանով հաստատվել է «Արժեթղթերի, արժեթղթերում ներդրում կատարելու համար նախատեսված դրամական միջոցների հավատարմագրային կառավարման գործունեության (տրաստ) օրինակելի կանոնակարգը»: Ներկայումս մշակվում է «ՀՀ սեփականությունը հանդիսացող գույքը հա-

վատարմագրային կառավարման հանձնելու կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծը:

ՀՀ կառավարության կողմից 2006 թ. մայիսի 4-ին ընդունվել է «Պետական անտառները համայնքային կազմակերպություններին առանց մրցույթի հավատարմագրային կառավարման հանձնելու կարգը հաստատելու մասին» որոշումը: Դրանով կարգավորվում են համայնքի վարչական սահմաններում գտնվող, նախկինում գյուղացիական կոլեկտիվ ու խորհրդային տնտեսություններին պատկանող պետական անտառները և պետությանը սեփականության իրավունքով պատկանող անտառային հողերը համայնքային ենթակայության կազմակերպություններին մինչև 10 տարի ժամկետով (հաշվի առնելով անտառաշինական նախագծերի գործողության ժամկետը) առանց մրցույթի հավատարմագրային կառավարման հանձնելու և անտառային տնտեսության վարմանը վերաբերող հարաբերությունները:

2003 թ. ռուսական «Ինտեր ՌՍՕ ԵԷՍ» ընկերությանը 5 տարի ժամկետով հավատարմագրային կառավարման է հանձնվել Հայկական ատոմային էլեկտրակայանը, իսկ 2008 թ. այդ ժամկետը երկարաձգվել է ևս 5 տարով: Սակայն 2012 թ. ՀՀ էներգետիկայի և բնական պաշարների նախարարությունը ՀՀ անունից լուծարեց «Ինտեր ՌՍՕ ԵԷՍ» ընկերության հետ հավատարմագրային կառավարման պայմանագիրը:

2006 թ. նոյեմբերի 30-ին ՀՀ կառավարության և «Հայփոստ թրասթ մենեջմենթ» ՓԲԸ միջև կնքվել է «Հայփոստ» ՓԲԸ՝ ՀՀ սեփականությունը հանդիսացող բաժնետոմսերով հավաստված իրավունքների հավատարմագրային կառավարման մասին պայմանագիր: Նպատակը «Հայփոստի գործունեությունն առավել թափանցիկ, արդյունավետ դարձնելն է: Նախատեսվում է «Հայփոստ» ՓԲԸ-ն դարձնել միջազգային չափանիշներով փոստային և ֆինանսական ծառայություններ մատուցող օպերատոր: Հավատարմագրային կառավարիչը՝ «Կորպորասիոն Ամերիկա» արգենտինական հոլդինգը, շարունակում է ներդրումները տարբեր մակարդակներում: Առ այսօր հանրապետության ողջ տարածքում «Հայփոստն» արդեն վերաբացել է վերանորոգված և տեխնիկապես վերազինված 150-ից ավելի փոստային մասնաճյուղեր և բաժանմունքներ: Առաջիկայում կմեկնարկի կադրերի վերապատրաստման մեծ ծրագիր: Ինչպես նաև կսկսվեն on-line ցանցի ներդրման աշխատանքները:

Ներկայիս պայմաններում հավատարմագրային կառավարման ծառայությունների շուկան մտնում է զարգացման նոր փուլ: Ըստ երևույթին, ֆինանսական կառավարիչների տնտեսագիտական գրագիտության աճին և գույքի հավատարմագրային կառավարման ծառայությունների նկատմամբ պահանջարկի ավելացմանը զուգընթաց, հավատարմագրային կառավարումը կընդունի առավել քաղաքակիրթ ձևեր: Գլխավոր խնդիրը մնում է թրաստային ընկերությունների արտոնագրումը և նրանց ծառայությունների հուսալիության չափորոշիչների մշակումը: Շուկայի փորձագետները առաջարկում են նման չափորոշիչներ համարել կանոնադրական կապիտալի մեծությունը, թույլատրվող ներդրումների ցանկը, իրականացվող գործարքների թափանցիկությունը և գործունեության գնահատման չափանիշները: Մի շարք երկրներում, մասնավորապես ԱՄՆ-ում, գո-

յություն ունեն ներդրման օբյեկտների ցանկի սահմանափակումներ՝ շուկայական ակտիվների «օրինական ցանկ», որտեղ հավատարմագրային կառավարիչները կարող են իրականացնել ներդրումներ:

Հավատարմագրային կառավարման շուկայի հետագա զարգացման համար անհրաժեշտ է ընդունել համապատասխան օրենքներ, նորմատիվ ակտեր, որոնք կկարգավորեն հարկման, կառավարման հիմնադիրների շահերի պաշտպանության և այլ հարցերը:

***Բանալի բառեր** – գույք, հավատարմագրային կառավարում, թրատ, կառավարման հիմնադիր, հավատարմագրային կառավարիչ, շահառու, ֆինանսական ակտիվներ*

ВАРДУИ ГАБРИЕЛЯН – Развитие рынка услуг по доверительному управлению в РА. – Доверительное управление собственностью – перспективная форма отношений между хозяйствующими субъектами, повышающая эффективность использования различных видов имущества. Активное развитие траста связано с падением доходности на финансовом рынке, где значительно увеличивается спрос на услуги по доверительному управлению. Сегодня в Армении наиболее распространён финансовый траст. Помимо доверительного управления, связанного с ценными бумагами и денежными средствами, появляются предпосылки к управлению недвижимостью. Государство связывает с трастом большие планы, рассчитывая на эффективное управление собственностью, в первую очередь пакетами принадлежащих ему акций. С ростом экономической грамотности финансовых менеджеров и спроса на доверительное управление имуществом траст приобретает более цивилизованные формы. Для его дальнейшего развития нужны законы и нормативные акты, регулирующие налогообложение, защищённость учредителей управления перед структурами, предлагающими услуги траста, и др.

***Ключевые слова:** имущество, доверительное управление, траст, учредитель управления, доверительный управляющий, выгодоприобретатель, финансовые активы*

VARDUHI GABRIELIAN – Development of Trust Services Market in RA. – Trust property management is a perspective form of relations between economic entities aimed at increasing the efficiency of the use of different types of property. An active development of the trust is primarily due to falling profitability in the financial market where customer demand for trust services to their means significantly increases. Currently, the financial trust is the most common in Armenia. In addition to the trust related to securities and cash, prerequisites appear for real estate trust management. Testamentary trust has not yet manifested itself. The State links big plans with trust considering the possibility of effective management of the property, primarily the state-owned blocks of shares. Trust will acquire more civilized forms alongside with increasing economic literacy of financial managers and increasing demand for trust services. For purposes of its further development it is necessary to enact appropriate legislation, normative acts regulating the issues of taxation, protection of management founders before institutions offering trust services etc.

***Key words:** property, trust management, trust, trustor, trustee, beneficiary, financial assets*

**ՀԱՐԿԱՅԻՆ ՀԱՇՎԱՌՄԱՆ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ
ՀՀ ՓՈՔՐ ԵՎ ՄԻՋԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ**

ՏԻԳՐԱՆ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության ոլորտի զարգացումը, ի թիվս այլ խնդիրներ լուծելու, մեծապես պայմանավորված է տվյալ ոլորտում գործող սուբյեկտների հարկման մեխանիզմների բարելավմամբ և կիրառվող ռեժիմների պարզեցմամբ: Իհարկե, Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանված են և գործում են հարկման հատուկ ռեժիմներ (շրջանառության հարկ, արտոնագրային վճարներ, հաստատագրված վճարներ), որոնք չնայած նախատեսված չեն զուտ փոքր և միջին ձեռնարկությունների համար, այդուհանդերձ դրանցից շատերը գործում են այդ ռեժիմներում: Մասնավորապես, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ «Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության պետական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված է, որ տվյալ ոլորտին դասվելու համար տնտեսավարող սուբյեկտները, ի թիվս այլ չափորոշիչների, պետք է բավարարեն նաև իրացման հատույթի գծով սահմանված պահանջը (100 մլն դրամից մինչև 1000 մլն դրամ), ակնհայտ է դառնում, որ փոքր և միջին շատ կազմակերպություններ մնան պայմաններում գործում են հարկման ընդհանուր ռեժիմում: Հետևաբար, վերջիններիս հարկային հաշվառման խնդիրները ձեռք են բերում կարևոր նշանակություն, որոնք արդյունավետ լուծելու առումով կարևոր նշանակություն կարող է ունենալ առողջիտը: Նման կազմակերպությունների կողմից վճարվող հիմնական հարկատեսակներից մեկը շահութահարկն է, որի հաշվառումն իրականացվում է հաշվապահական հաշվառումը և ֆինանսական հաշվետվությունները կարգավորող օրենքներով, սկզբունքներով և կանոններով, ինչպես նաև մի շարք այլ իրավական ակտերով, եթե օրենքով նախատեսված չեն դրանց կիրառման առանձնահատկությունները: Համաձայն ՀՀ օրենսդրության՝ նշված հարկատեսակը վճարողները հարկային մարմնին գրավոր տեղեկացնում են իրենց ընտրած հաշվապահական հաշվառման և ֆինանսական հաշվետվությունների սկզբունքների և կանոնների, օգտագործվող հաշվապահական հաշվառման համակարգային ծրագրի մասին: Հետևաբար, այն դեպքերում, երբ օրենքով նախատեսված չէ համախառն եկամտի կամ համախառն եկամտի նվազեցումների հաշվարկման կամ որոշման առանձնահատկությունները, կազմակերպությունները հնարավորություն ունեն կիրառելու հաշվապահական հաշվառումը և ֆինանսական հաշվետվությունները կարգավորող օրենքները: Դիտարկենք այն դեպքերը, երբ համախառն եկամտի կամ համախառն եկամտի նվազեցումների կարգավորումը սահմանված չէ «Շահութահարկի մասին» ՀՀ օրենքով, և կազմակերպությունները հաշվառման համար կարող են կիրառել Ֆինանսական հաշվետվությունների միջազգային ստանդարտները (այսուհետև՝ ՖՀՄՍ)՝ Հաշվապահական հաշվառման միջազգային ստանդարտներ:

րի խորհրդի թողարկած «Փոքր-միջին կազմակերպությունների ֆինանսական հաշվետվությունների միջազգային ստանդարտը» (այսուհետ՝ ՓՄԿ-ների ՖՅՄՍ) հաշվի առնելով:

Ընդհանուր առմամբ, ՓՄԿ-ների ՖՅՄՍ-ի նպատակն է այդ սուբյեկտների համար բարելավել վարկերի հասանելիությունը, բարձրացնել աուդիտի արդյունավետությունը, իսկ երբ ամբողջական ՖՅՄՍ կիրառումը պարտադիր չէ, նաև թեթևացնել հարկային բեռը¹: Այժմ դիտարկենք վերջինիս իրականացման մեխանիզմները՝ անդրադառնալով հարկվող շահույթը որոշելու նպատակով օգտագործվող տնտեսական ցուցանիշներին:

Ֆինանսական ծախսեր: Հարկվող շահույթը որոշելիս համախառն եկամուտը նվազեցվում է այն ստանալու հետ կապված անհրաժեշտ և փաստաթղթերով հիմնավորված ծախսերի չափով, որոնց թվին են դասվում նաև վարկերի և այլ փոխառությունների տոկոսները, բացառությամբ որոշ դեպքերի²: ՓՄԿ-ների ՖՅՄՍ-ում ֆինանսական գործիքների (ֆինանսական ակտիվներ և ֆինանսական պարտավորություններ) ճանաչմանը, ապաճանաչմանը, չափմանը և բացահայտմանը վերաբերող դրույթները ներկայացված են 11-րդ՝ «Հիմնական ֆինանսական գործիքներ» և 12-րդ՝ «Այլ ֆինանսական գործիքներին վերաբերող հարցեր» բաժիններում: Ընդ որում, 11-րդ բաժինը կիրառվում է հիմնական ֆինանսական գործիքների նկատմամբ և բոլոր կազմակերպությունների կտրվածքով, իսկ 12-րդ բաժինը՝ այլ, ավելի բարդ ֆինանսական գործիքների և գործարքների նկատմամբ: Քանի որ գործնականում փոքր և միջին կազմակերպությունների գերակշիռ մասնընտրում է ՓՄԿ-ների ՖՅՄՍ-ն ամբողջությամբ, ուստի կարծում ենք, որ վերլուծությունները պետք է իրականացնել այդ տրամաբանությամբ:

Պետք է նշել, որ ՓՄԿ-ների ՖՅՄՍ-ն հիմնական ֆինանսական գործիքների թվին է դասում դրամական միջոցները, պարտքային գործիքները (դեբիտորական պարտք, տրված կամ ստացված մուրհակ կամ փոխառություն), փոխառություն ստանալու պարտավորվածությունները և ոչ փոխարկելի արտոնյալ բաժնետոմսերում և առանց հետվաճառքի իրավունքի սովորական կամ արտոնյալ բաժնետոմսերում ներդրումները: Քանի որ ՀՀ-ում գործող փոքր և միջին կազմակերպությունների գերակշիռ մասը չի տիրապետում վերջին երկուսին, հարկ ենք համարում անդրադառնալ դրամական միջոցներին և պարտքային գործիքներին:

Համաձայն ՓՄԿ-ների ՖՅՄՍ-ի՝ ֆինանսական գործիքը պայմանագիր է, որը մի կազմակերպությունում առաջացնում է ֆինանսական ակտիվ, իսկ մյուսում՝ ֆինանսական պարտավորություն կամ բաժնային գործիք: 11-րդ բաժինը պահանջում է ամորտիզացված արժեքի մոդելի կիրառում բոլոր հիմնական ֆինանսական գործիքների համար՝ բացառությամբ ոչ փոխարկելի և առանց հետվաճառքի իրավունքի արտոնյալ բաժնետոմսերում, ինչպես նաև առանց հետվաճառքի իրավունքի սովորական բաժնետոմսերում ներդրումների, որոնք հրապարակայնորեն շրջանառվում են, կամ որոնց իրական արժեքը կարող է արժանահավատորեն այլ կերպ չափվել³:

¹ Տե՛ս **Michael Wells**, IFRS for SMEs, 2010, էջ 2:

² Տե՛ս «Շահութահարկի մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 10, 1997:

³ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 42:

Երբ ֆինանսական ակտիվը կամ պարտավորությունը սկզբնապես ճանաչվում է, կազմակերպությունը պետք է այն չափի գործարքի գնով (ներառյալ գործարքի հետ կապված ծախսումները, բացի այն ֆինանսական ակտիվների և ֆինանսական պարտավորությունների սկզբնական չափումից, որոնք չափվում են իրական արժեքով՝ շահույթի կամ վնասի միջոցով)՝ բացառությամբ այն դեպքերի, երբ համաձայնությունն իրենից ներկայացնում է ֆինանսավորման գործարք: Միևնույն ժամանակ, հաշվետու ժամանակաշրջանի ավարտին կազմակերպությունը պետք է չափի պարտքային ֆինանսական գործիքները անորտիզացված արժեքով՝ կիրառելով արդյունավետ տոկոսադրույթի մեթոդը:

Արդյունավետ տոկոսադրույթի մեթոդը ֆինանսական ակտիվի կամ պարտավորության անորտիզացված արժեքի հաշվարկման և համապատասխան ժամանակաշրջանի ընթացքում տոկոսային եկամտի կամ ծախսի բաշխման միջոց է: Դա այն տոկոսադրույթն է, որը ֆինանսական գործիքի գործողության ակնկալվող կամ ավելի կարճ ժամանակաշրջանի համար գնահատված դրամական միջոցների ապագա վճարումները կամ ստացվելիք գումարները ճշգրտորեն զեղչում է մինչև ֆինանսական ակտիվի կամ պարտավորության հաշվեկշռային արժեքը: Արդյունավետ տոկոսադրույթը որոշվում է ֆինանսական ակտիվի կամ պարտավորության սկզբնական ճանաչման պահի դրությամբ՝ հաշվեկշռային արժեքի հիման վրա:

Արդյունավետ տոկոսադրույթը հաշվարկելիս կազմակերպությունը պետք է գնահատի դրամական միջոցների հոսքերը՝ հաշվի առնելով ֆինանսական գործիքի բոլոր պայմանագրային պայմանները (օրինակ՝ վաղաժամկետ վճարման, գնման կամ համանման օպցիոններ) և արդեն իսկ հայտնի պարտքային կորուստները: Ընդ որում, այս դեպքում ապագա պարտքային հնարավոր կորուստները չպետք է հաշվի առնվեն: Արդյունավետ տոկոսադրույթի հաշվարկման ժամանակ կազմակերպությունը պետք է անորտիզացմի դրան վերաբերող բոլոր գանձումները, վճարված կամ ստացված ֆինանսական վճարները, գործարքի հետ կապված ծախսումները և այլ պարզևավճարներ կամ զեղչեր՝ գործիքի գործողության ակնկալվող ժամկետի ընթացքում:

Արդյունավետ տոկոսադրույթի եղանակով հաշվարկված տոկոսային ծախսի և վարկի մնացորդի հաշվարկը ցուցադրենք օրինակով:

2005 թ. հունվարի 1-ին Ա ընկերությունը Բ բանկից վերցնում է 1,000,000 ՀՀ դրամի փոխառություն՝ տարեկան 7% անվանական տոկոսադրույթով և 10 տարի մարման ժամկետով: Փոխառությունը մարվում է 142,378 ՀՀ դրամ տարեկան հավասարաչափ վճարումներով՝ մինչև 2014 թ. դեկտեմբերի 31-ը: Ա ընկերությունը Բ բանկին վարկ ստանալու համար վճարում է նաև վերադարձման ոչ ենթակա գումար՝ վարկի 2.5%-ի չափով, այն է՝ 25,000 ՀՀ դրամ: Չնայած փոխառության պայմանագիրը ենթադրում է առանց տույժերի կիրառման ժամկետից շուտ վճարներ կամ վարկի ժամկետից շուտ մարում, սակայն Ա ընկերությունը չունի նման մտադրություն, ինչի վրա էլ կատարված են հաշվարկները:

Վարկի սկզբնական հաշվեկշռային արժեքը հաշվարկվում է հետևյալ կերպ.

	ՀՀ դրամ
Վարկի մայր գումար	1,000,000
Բանկի կողմից գանձված վճար	25,000
Վարկի հաշվեկշռային արժեք	1,025,00

10 հավասարաչափ 142,378 ՀՀ դրամ տարեկան վճարումների և 1,025,000 ՀՀ դրամ սկզբնական արժեքի դեպքում արդյունավետ տոկոսադրույքը կկազմի 6.4699%: Այսպիսով, 10 տարվա ժամանակահատվածում վարկի հաշվեկշռային արժեքը, ինչպես նաև վարկի տոկոսային ծախսը ներկայացված են աղյուսակ 1-ի հաշվարկներում:

Ինչպես տեսնում ենք, տվյալ ժամանակահատվածի տոկոսային ծախսը հաշվարկվում է՝ նախորդ ժամանակահատվածի վարկի հաշվեկշռային արժեքին արդյունավետ տոկոսադրույքը կիրառելով: Տարեկան տոկոսային ծախսը յուրաքանչյուր տարի նվազում է՝ արտահայտելով վարկի հաշվեկշռային արժեքի նվազումը և բանկի կողմից գանձված վճարի ամորտիզացիան⁴:

Այսպիսով, ՓՄԿ-ների ՖՀՄՍ-ն կիրառող սուբյեկտները կարող են շահութահարկի հաշվարկման ժամանակ օգտագործել արդյունավետ տոկոսադրույքի եղանակով հաշվարկված տոկոսային ծախսը՝ դրանով իսկ զգալիորեն նվազեցնելով տվյալ հարկատեսակի գծով հարկային բեռը:

Աղյուսակ 1

Ամսաթիվ	Կանխիկ արտահոսք	Տոկոսային ծախս	Հաշվեկշռային արժեք
	ՀՀ դրամ	ՀՀ դրամ	ՀՀ դրամ
1-հունվար-05	-	-	1,025,000
31-դեկտեմբեր-05	142,378	66,316	948,938
31-դեկտեմբեր-06	142,378	61,395	867,955
31-դեկտեմբեր-07	142,378	56,155	781,732
31-դեկտեմբեր-08	142,378	50,577	689,931
31-դեկտեմբեր-09	142,378	44,638	592,191
31-դեկտեմբեր-10	142,378	38,314	488,126
31-դեկտեմբեր-11	142,378	31,581	377,329
31-դեկտեմբեր-12	142,378	24,413	259,364
31-դեկտեմբեր-13	142,378	16,780	133,726
31-դեկտեմբեր-14	142,378	8,652	-
Ընդամենը	1,423,780	398,820	

⁴ Աղբյուր՝ PwC's Manual of Accounting - IFRS 2014:

Հասույթ: «Շահութահարկի մասին» ՀՀ օրենքով եկամուտ են համարվում հաշվետու տարվա ընթացքում ակտիվների ներհոսքը, աճը կամ պարտավորությունների նվազումը, որոնք հանգեցնում են հարկատուի սեփական կապիտալի ավելացմանը: Վերջինս ակտիվների և պարտավորությունների տարբերությունն է: Ընդ որում, ակտիվ է համարվում հարկատուին սեփականության իրավունքով պատկանող ցանկացած միջոց՝ գույքը (նյութական ակտիվները), գույքային իրավունքները և գույքային իրավունքների հետ կապված անձնական ոչ գույքային իրավունքները (ոչ նյութական ակտիվները), արտարժույթը, արժեթղթերը, դեբիտորական պարտքը և այլ գույքը, իսկ պարտավորությունը հարկատուի պարտքն է (վարկ, կրեդիտորական պարտք, հարկային պարտավորություն և այլն): Եկամուտների թվին են դասվում մասնավորապես ապրանքների, արտադրանքի իրացումից ստացվող հասույթը, ծառայությունների իրացումից ստացվող հասույթը և այլն⁵:

Հարկվող օբյեկտը որոշելիս եկամուտների և ծախսերի հաշվառումն իրականացվում է հաշվեգրման եղանակով, որի դեպքում հարկատուն եկամուտների և ծախսերի հաշվառումն իրականացնում է՝ համապատասխանաբար ելնելով հարկատուի կողմից այդ եկամուտներն ստանալու իրավունքը ձեռք բերելու կամ դրա համար այդ ծախսերը ճանաչելու պահից՝ անկախ եկամտի փաստացի ստացման կամ վճարումների իրականացման ժամկետից:

Հաշվեգրման եղանակով եկամուտները հաշվառելիս հարկատուն հաշվի է առնում հետևյալ առանձնահատկությունները՝

ա) եկամտի ստացման իրավունքը համարվում է ձեռք բերված, եթե համապատասխան գումարը ենթակա է հարկատուին անվերապահ վճարման (հատուցման), կամ հարկատուն կատարել է գործարքից կամ պայմանագրից բխող պարտավորությունները, եթե նույնիսկ այդ իրավունքի բավարարման պահը հետաձգվել է, կամ վճարումներն իրականացվում են մաս-մաս,

բ) հարկատուի կողմից ծառայություններ մատուցելու դեպքում նշված իրավունքը համարվում է ձեռք բերված գործարքից բխող ծառայությունների մատուցումն ավարտելու (այդ թվում նաև՝ ըստ փուլերի) պահից:

Համաձայն ՓՄԿ-ների ՖՀՄՍ-ի՝ կազմակերպությունը պետք է պատրաստի իր ֆինանսական հաշվետվությունները՝ բացառությամբ դրամական միջոցների հոսքերի մասին տեղեկատվության՝ կիրառելով հաշվապահական հաշվառման հաշվեգրման սկզբունքը: Վերջինիս դեպքում հողվածները ճանաչվում են որպես ակտիվներ, պարտավորություններ, սեփական կապիտալ, եկամուտ կամ ծախսեր, երբ դրանք բավարարում են այդ հողվածների սահմանման և ճանաչման չափանիշները:

Եկամտի ճանաչումը ակտիվները և պարտավորությունները ճանաչելու և չափելու ուղղակի արդյունք է: Կազմակերպությունը պետք է եկամուտը ճանաչի համապարփակ ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվությունում (կամ ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվությունում, եթե ներկայացվում է), երբ առաջացել է ապագա տնտեսական օգուտների աճ՝ պայմանավորված ակտիվի աճով կամ պարտավորության

⁵ Տե՛ս «Շահութահարկի մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 7, 1997:

նվազմամբ, որը կարող է արժանահավատորեն չափվել⁶:

Կազմակերպությունը ապրանքների վաճառքից ստացվող հասույթը պետք է ճանաչի, երբ բավարարվում են հետևյալ բոլոր պայմանները.

ա) կազմակերպությունը գնորդին է փոխանցել ապրանքների սեփականությանը վերաբերող ռիսկերի և հատույցների նշանակալի մասը,

բ) կազմակերպությունը չի պահպանում ո՛չ կառավարման շարունակական մասնակցություն, որը սովորաբար բխում է սեփականության իրավունքից, ո՛չ էլ վաճառված ապրանքների նկատմամբ արդյունավետ վերահսկողություն,

գ) հնարավոր է արժանահավատորեն չափել հասույթի գումարը,

դ) հավանական է, որ գործարքին վերաբերող տնտեսական օգուտները կհոսեն կազմակերպություն,

ե) գործարքին վերաբերող կատարված կամ կատարվելիք ծախսումները հնարավոր է արժանահավատորեն չափել:

Երբ ծառայությունների մատուցման գործարքի արդյունքը հնարավոր է արժանահավատորեն գնահատել, կազմակերպությունը պետք է ճանաչի գործարքից հասույթը՝ հաշվետու ժամանակաշրջանի վերջի դրությամբ գործարքի ավարտվածության աստիճանի հիման վրա (երբեմն կոչվում է ավարտվածության տոկոսի մեթոդ): Գործարքի արդյունքը կարող է արժանահավատորեն գնահատվել, եթե բավարարվեն հետևյալ բոլոր պայմանները՝

ա) հնարավոր է արժանահավատորեն չափել հասույթի գումարը,

բ) հավանական է, որ գործարքին վերաբերող տնտեսական օգուտները կհոսեն դեպի կազմակերպություն,

գ) հնարավոր է արժանահավատորեն չափել հաշվետու ժամանակաշրջանի վերջի դրությամբ գործարքի ավարտվածության աստիճանը,

դ) հնարավոր է արժանահավատորեն չափել գործարքին վերաբերող կատարված և գործարքն ավարտելու համար անհրաժեշտ ծախսումները⁷:

Այսպիսով, կարող ենք փաստել, որ հասույթի ճանաչման և չափման ընդհանուր սկզբունքները «Շահութահարկի մասին» ՀՀ օրենքում և ՓՄԿ-ների ՖՀՄՍ-ում համընկնում են: Միևնույն ժամանակ, ՖՀՄՍ-ում ներկայացված են գործունեության տարբեր ոլորտների և դեպքերի համար հասույթի որոշման դրույթներ, որոնք բացակայում են «Շահութահարկի մասին» ՀՀ օրենքում, ուստի կարգավորվում են ՖՀՄՍ-ով հարկվող շահույթը որոշելիս:

Անդրադառնանք փոքր և միջին կազմակերպությունների ՖՀՄՍ-ների հասույթի ճանաչման և չափման որոշ առանձնահատկությունների:

Կառուցման պայմանագրեր: Այս պայմանագրերը վերաբերում են շինարարական ոլորտում գործունեություն ծավալող ընկերությունների հասույթի ճանաչման սկզբունքներին: Շինարարությունը ՀՀ տնտեսության կարևոր ոլորտներից է, ինչի վկայությունն է այն փաստը, որ 2013 և 2012 թվականներին տվյալ ճյուղի հաշվին ապահովվել է ՀՆԱ-ի համապատասխանաբար՝ 10%-ը և 12.5%-ը⁸: Երբ կառուցման պայմանագրի արդյունքը հնարավոր է արժանահավատորեն գնահատել, կազմակերպությունը պայ-

⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 8:

⁷ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 100:

⁸ www.armstat.am

մանագրի հասույթը և ծախսումները, որոնք պայմանավորված են կառուցման պայմանագրով, համապատասխանաբար պետք է ճանաչի որպես հասույթ և որպես ծախս՝ հաշվետու ժամանակաշրջանի վերջի դրությամբ պայմանագրային աշխատանքների ավարտվածության աստիճանի հիման վրա (հաճախ կոչվում է ավարտվածության տոկոսի մեթոդ):

Ավարտվածության տոկոսի մեթոդը կիրառվում է ծառայությունների մատուցումից և կառուցման պայմանագրերից հասույթը ճանաչելիս: Կազմակերպությունը ծառայությունների գործարքի կամ կառուցման պայմանագրով սահմանված աշխատանքների կատարմանը զուգընթաց պետք է վերանայի և անհրաժեշտության դեպքում ճշգրտի հասույթի և ծախսումների գնահատումները: Գործարքի կամ պայմանագրի ավարտվածության աստիճանը պետք է որոշվի՝ կիրառելով այն մեթոդը, որն առավել արժանահավատորեն է չափում կատարված աշխատանքները:

Հնարավոր մեթոդները ներառում են՝

ա) տվյալ պահի դրությամբ իրականացված աշխատանքների համար կատարված ծախսումների և գնահատված ընդհանուր ծախսումների միջև հարաբերակցությունը: Ընդ որում, տվյալ պահի դրությամբ կատարված աշխատանքների համար ծախսումները չեն ներառում ապագա աշխատանքներին վերաբերող ծախսումները, ինչպիսիք են ծախսումները նյութերի կամ կանխավճարների գծով,

բ) կատարված աշխատանքների ուսումնասիրությունը,

գ) ծառայությունների գործարքի կամ պայմանագրի աշխատանքների ֆիզիկական ավարտվածության աստիճանը:

Վերը նշված 1-ին մեթոդով հասույթի հաշվարկման օրինակը կարող ենք պատկերացնել հետևյալ օրինակով.

Ա շինարարական ընկերությունը պայմանագիր է կնքում Բ ընկերության հետ՝ կառուցելու էլեկտրակայան: Կառուցման ընդհանուր ծախսը գնահատվում է 150,000 հազար ՀՀ դրամ: Պայմանագրից ընդհանուր հասույթը գնահատվում է 200,000 հազար ՀՀ դրամ: Ա ընկերությունից կպահանջվի երեք տարի էլեկտրակայանը կառուցելու համար:

Առաջին տարվա վերջում Ա ընկերության ծախսերը կազմել են 60,000 հազար ՀՀ դրամ: Հաճախորդին դուրս է գրվել հաշիվ-ապրանքագիր 50,000 հազար ՀՀ դրամի չափով: Համաձայն Ա ընկերության կողմից առաջարկվող կրեդիտորական պարտքի մարման ժամկետների՝ Բ ընկերությունը գումարը պետք է վճարի երկրորդ տարվա սկզբին:

Կիրառելով ավարտվածության տոկոսի մեթոդը ավարտվածության աստիճանը որոշելու համար, Ա ընկերությունը պետք է մինչև տվյալ ամսաթվի համար կրած ծախսումները համեմատի գնահատված ընդհանուր ծախսումների հետ:

Կատարված ծախսերի և գնահատված ծախսերի հարաբերակցությունից պարզ է, որ պայմանագիրը առաջին տարվա վերջում կատարված է 40%-ով (60,000/150,000): 80,000 հազար ՀՀ դրամ հասույթ (200,000 հազար ՀՀ դրամի 40%-ը) պետք է ճանաչվի որպես հասույթ առաջին տարվա վերջում⁹:

⁹ Աղբյուր՝ PwC's Manual of Accounting - IFRS 2014:

Պատվիրատուների կողմից կատարված միջանկյալ վճարումները և կանխավճարները հաճախ չեն արտացոլում կատարված աշխատանքների փաստացի ծավալը:

Երբ կառուցման պայմանագրի արդյունքը չի կարող արժանահավատորեն գնահատվել՝

ա) կազմակերպությունը պետք է հասույթ ճանաչի միայն պայմանագրի փաստացի կրած այն ծախսումների չափով, որոնք հավանական է, որ կփոխհատուցվեն, և

բ) կազմակերպությունը պետք է ճանաչի պայմանագրի ծախսումները որպես ծախս այն ժամանակաշրջանում, որի ընթացքում կատարվել են:

Ապրանքների հետ կապված ռիսկերի և հատույցների նշանակալի մասի փոխանցումը կարող է տեղի ունենալ ապրանքների առաքումից առաջ կամ հետո: Փոխանցման պահը կախված է պայմանագրի պայմաններից¹⁰: Միջազգային առևտրային հարաբերություններում ապրանքների սեփականությանը վերաբերող ռիսկերի և հատույցների փոխանցումը որոշելու համար օգտագործվում են ինկոտերմները (Incoterms): Վերջիններս Միջազգային առևտրի պալատի (International Chamber of Commerce) կողմից հրապարակված և միջազգայնորեն ճանաչված ստանդարտներ են ու ամբողջ աշխարհում օգտագործվում են ապրանքների միջազգային և ներքին վաճառքները կարգավորելու համար: 1936 թ. ընդունված ինկոտերմները կանոններ են, որոնք մշակվել և պահպանվում են ոլորտի մասնագետների կողմից ու դարձել են միջազգային գործարար կանոնների ստանդարտ: Սկսած 2011 թ. հունվարի 1-ից՝ գործողության մեջ է «Ինկոտերմ 2010-ը»¹¹:

Սեփականության հետ կապված ռիսկերի և հատույցների փոխանցման վրա կարող է ազդել վաճառողի կողմից ապահովագրական պայմանագրի կնքումը առաքման ընթացքում: Բերենք ասվածը հաստատող օրինակ:

Ա ընկերությունը արտադրում և վաճառում է տրանսֆորմերներ: Տրանսֆորմերները գնորդին են առաքվում ծովով, և Ա ընկերությունը կնքում է ապահովագրական պայմանագիր ու ապահովագրական ընկերությանը փոխանցում գործարանից մինչև գնորդի պահեստը տրանսֆորմերների առաքման հետ կապված ռիսկերը: Ըստ պայմանագրի՝ ապրանքների վնասման կամ կորստի դեպքում վաճառողին փոխհատուցվում է ապրանքների ամբողջ շուկայական արժեքը: Ռիսկերը և հատույցները փոխանցվում են գնորդին տրանսֆորմերները գնորդի պահեստ հասնելուց մեկ ամիս անց:

Այս դեպքում վաճառողը պետք է ճանաչի հասույթը ապրանքները գնորդի պահեստ հասնելու պահին: Վաճառողը գնորդին չի փոխանցել տրանսֆորմերների սեփականության հետ կապված նշանակալի ռիսկերը և հատույցները ապրանքը գործարանից դուրս գալիս, քանի որ ստացված ապրանքի կորստի կամ վնասման դեպքում ցանկացած ապահովագրական փոխհատուցում վճարվում է վաճառողին: Հասույթի ճանաչման պայ-

¹⁰ Տե՛ս "PwC's Manual of Accounting - IFRS 2014", point 9.59, 2014:

¹¹ <http://www.iccwbo.org/products-and-services/trade-facilitation/incoterms-2010/>

մանը չի բավարարվում, մինչև ապրանքները չեն հասնում վաճառողի պահեստ¹²:

Հանքարդյունաբերություն: Հասույթի ճանաչումը հատկապես դժվար կարող է լինել հանքարդյունաբերական ընկերություններում: Հանքարդյունաբերությունը ՀՀ տնտեսության կարևորագույն ճյուղերից է, որը 2013 և 2012 թվականներին ապահովել է ՀՆԱ-ի գրեթե 3%-ը¹³: Հետևաբար, հասույթի ճիշտ ճանաչումը և աուդիտորների կողմից ֆինանսական հաշվետվությունների հաստատումը շատ կարևոր են տվյալ ոլորտում գործող կազմակերպությունների համար: Հասույթի ճանաչման խնդիրները կապված են այն փաստի հետ, որ ոլորտում արտադրությունը հաճախ կազմակերպվում է համատեղ ձեռնարկություններում, և ընկերությունները պետք է վերլուծեն փաստերը և հանգամանքները՝ որոշելու, թե երբ և որքան հասույթ ճանաչել: Մինչև ժամանակ, արդյունահանված հանքաքարը գնորդին հասցնելը բավականին երկար ժամանակ է պահանջում, որի ընթացքում փոփոխվում են և՛ ռեսուրսների գները, և՛ պարունակությունը: Հանքարդյունաբերական ընկերությունները սովորաբար օգտագործում են «Մինչև նավի վրա» (Free on Board – FOB) և «Արժեք, ապահովագրում, փոխադրում» (Cost, Insurance, Freight – CIF) ինկոտերմները: Առաջին դեպքում գնորդն է ստանձնում ապրանքի հետ կապված բոլոր ռիսկերը հանքանյութը նշված նավահանգստում նավի վրա բարձելուց հետո, երկրորդ դեպքում վաճառողը վճարում է մինչև նավահանգիստ ապրանքի տեղափոխման ժխսերը, իսկ ռիսկերը և հատույցները վաճառողից փոխանցվում են գնորդին հանքանյութը նավի վրա բարձելուց հետո: Հանգամանքներով պայմանավորված՝ կողմերը կարող են համատեղել տարբեր ինկոտերմների պայմաններ:

Ստացված կանխավճարները հասույթը ճանաչելու ապացույց չեն, քանի որ տեղի չի ունենում ռիսկերի և հատույցների փոխանցում: Ստացված գումարը պետք է վերադարձվի, եթե տեղափոխող նավը խորտակվի կամ բեռը գողանան:

Շատ հաճախ վաճառքի պայմանագրերը պարունակում են պայմանական կամ նախնական գնագոյացման (provisional pricing) պայմաններ. հանքանյութի առաքման օրը կիրառվում է նախնական գին՝ հիմնված խտանյութի այն ֆորվարդային գնի վրա, որը կլինի գնորդի կողմից ապրանքը վերջնական ստանալու պահին (առաքման փակում)՝ առաքումից մեկ կամ երկու ամիս հետո: Վաճառողները ստանում են նախնական վճարում առաքման պահին, իսկ վերջնական վճարումը կատարվում է առաքումը փակելու ժամանակ: Նախնական գումարը կարող է կազմել վերջնական գումարի մինչև 90%-ը:

Ֆորվարդային գինը վստահելի հիմք է առաքման պահին վաճառքից ստացվելիք հասույթը չափելու համար: Յուրաքանչյուր հաջորդ ժամանակաշրջանում նախնական ճանաչված հասույթը պետք է ճշգրտվի՝ շուկայական ամենաթարմ տվյալների հիման վրա մինչև առաքումը փակվելու պահը:

¹² Աղբյուր՝ PwC's Manual of Accounting - IFRS 2014:

¹³ www.armstat.am

Պաշարներ: ՓՄԿ-ների ՖՀՄՍ-ում պաշարների չափման սկզբունքները ներկայացված են 13-րդ՝ «Պաշարներ» բաժնում, համաձայն որի՝ կազմակերպությունը պաշարները պետք է չափի ինքնարժեքից և գնահատված վաճառքի գնից՝ հանած համալրման և վաճառքի գնահատված նվազագույն ծախսումները¹⁴: Պաշարների արժեզրկումը ներկայացված է ՖՀՄՍ-ի 27-րդ՝ «Ակտիվների արժեզրկում» բաժնի «Պաշարների արժեզրկում» ենթաբաժնում, ըստ որի՝ կազմակերպությունը յուրաքանչյուր հաշվետու ժամանակաշրջանի դրությամբ պետք է գնահատի՝ արդյոք պաշարներն արժեզրկված են: Ընդ որում՝ դա պետք է կատարի՝ պաշարների յուրաքանչյուր հոդվածի հաշվեկշռային արժեքը համեմատելով դրա վաճառքի գնի հետ՝ հանած համալրման և վաճառքի ծախսումները: Եթե պաշարների որևէ հոդված արժեզրկված է, կազմակերպությունը պետք է նվազեցնի պաշարի հաշվեկշռային արժեքը՝ այն հասցնելով դրա վաճառքի գնին՝ հանած համալրման և վաճառքի ծախսումները¹⁵:

ՀՀ-ում պաշարների բնական և այլ կորուստների չափը սահմանվում է «Հարկման նպատակով համախառն եկամտից նվազեցվող գույքի փաստացի այլ կորուստների չափերի հետ կապված հարաբերությունները սահմանող» կարգով¹⁶: Վերջինիս դրույթները չեն վերաբերում «Շահութահարկի մասին» օրենքով սահմանված բնական կորուստներին, ստանդարտների, տեխնիկական պայմանների, տեխնիկական շահագործման և պահպանման կանոնների պահանջների խախտման հետևանքով առաջացած կորուստներին, պատահական կորուստներին, տեխնոլոգիական կորուստներին, խոտանից կորուստներին և թափոններին: Փաստացի այլ կորուստներն առաջանում են սննդամթերքի, դեղերի (դեղանյութերի) և օրգանական ծագում ունեցող այլ հումքի (նյութերի), ապրանքների (արտադրանքի) պիտանիության (օգտագործման) ժամկետը անցնելու դեպքում, ժամանակի ընթացքում մաշվածության և (կամ) քայքայման հետևանքով օրգանական ծագում չունեցող նյութական այլ արժեքների (հումքի և նյութերի), ապրանքների (արտադրանքի) սպառման հատկանիշների անկման կամ կորստի դեպքում: Հարկվող շահույթը որոշելիս համախառն եկամուտը նվազեցվում է փաստացի այլ կորուստների չափով, բայց ոչ ավելի, քան համախառն եկամտի 1 տոկոսը (տարեկան): Նյութածախսի կորուստները համախառն եկամտից նվազեցվում են, եթե հիմնավորվում են հարկ վճարողի և (կամ) այլ կազմակերպությունների (անհատ ձեռնարկատերերի) և (կամ) պետական մարմինների կողմից կազմված տեխնոլոգիական պրոցեսը բնութագրող փաստաթղթով և փաստացի կորստի չափն արձանագրող ակտով կամ արձանագրությամբ¹⁷:

Ըստ ՓՄԿ-ների ՖՀՄՍ-ի 27-րդ՝ «Ակտիվների արժեզրկում» բաժնի՝ յուրաքանչյուր հաջորդող հաշվետու ամսաթվի դրությամբ կազմակերպությունը պետք է կատարի վաճառքի գնի նոր գնահատում՝ հանելով համալրման

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 57:

¹⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 110:

¹⁶ Տե՛ս ՀՀ կառավարության 2012 թվականի դեկտեմբերի 20-ի № 1594 -Ն որոշումը:

¹⁷ Տե՛ս «Հարկման նպատակով համախառն եկամտից նվազեցվող գույքի փաստացի այլ կորուստների չափերի հետ կապված հարաբերությունները սահմանող կարգ», ՀՀ կառավարություն, 2012:

և վաճառքի ծախսումները: Երբ պաշարների արժեզրկման նախկին հանգամանքներն այլևս գոյություն չունեն, կամ երբ տնտեսական իրավիճակի փոփոխության հետևանքով առկա է հստակ վկայություն վաճառքի գնի աճի վերաբերյալ՝ հանած համալրման և վաճառքի ծախսումները, ապա կազմակերպությունը պետք է հակադարձի արժեզրկման գումարը այնպես, որ նոր հաշվեկշռային արժեքը լինի ինքնարժեքից և վերանայված վաճառքի գնից՝ հանած համալրման և վաճառքի ծախսումները, նվազագույնը (այսինքն՝ հակադարձումը սահմանափակված է սկզբնական արժեզրկումից կորստի գումարով): Օրենքի համաձայն՝ եկամուտ չի համարվում արտարժույթի և արտարժույթով արտահայտված այլ ակտիվների և պարտավորությունների, ինչպես նաև օրենքով սահմանված կարգով իրականացված ակտիվների վերագնահատման դրական արդյունքը¹⁸:

Այսպիսով, «Շահութահարկի մասին» օրենքով թույլատրվում է պաշարների արժեքի նվազեցման դեպքում կատարել համախառն եկամտից նվազեցում, սակայն ոչ ավելի, քան համախառն եկամտի մեկ տոկոսը, մինչդեռ ՓՄԿ-ների ՖՀՄՍ-ով նման սահմանափակում չկա: Միննույն ժամանակ, եթե ՖՀՄՍ-ով նոր գնահատման արդյունքում կան հստակ վկայություններ պաշարների արժեքի աճի վերաբերյալ, ապա պետք է կատարվի հակադարձում, մինչդեռ օրենքով նույնպես նման բան նախատեսված չէ:

Իրականացված վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ եթե վերը ներկայացված դեպքերում կազմակերպությունները կիրառում են ՓՄԿ-ների ՖՀՄՍ-ների սկզբունքները, ապա հարկային մարմինները, ունենալով տվյալ կազմակերպության ֆինանսական հաշվետվությունների վերաբերյալ անկախ աուդիտորների կողմից տրված դրական եզրակացություն, կարող են ժամանակ և ռեսուրսներ չծախսել հաշվառման ու թվերի ճշգրտությունը ստուգելու համար: Հետևաբար, փոքր և միջին կազմակերպությունների աուդիտը կարող է էականորեն նպաստել ինչպես հարկվող շահույթի հաշվառման մեխանիզմների կատարելագործման, այնպես էլ նման սուբյեկտների նկատմամբ հարկային վարչարարության բարելավման հետ կապված խնդիրների լուծմանը:

Բանալի բառեր – «փոքր-միջին կազմակերպությունների ֆինանսական հաշվետվությունների միջազգային ստանդարտ», շահութահարկ, համախառն եկամուտ, հարկվող շահույթ, ֆինանսական ծախսեր, արդյունավետ տոկոսադրույք, հասույթ, պաշարներ, կառուցման պայմանագրեր

ТИГРАН АВЕТИСЯН – Пути совершенствования налогового учёта на малых и средних предприятиях РА. – Когда закон о подоходном налоге не определяет расчёта или спецификаций валового дохода и вычеты с валового налога, организации вправе прибегнуть к законам о бухгалтерском учёте и финансовой отчётности. Если организации применяют принципы МСФО для МСП, налоговые органы, располагая положительным мнением независимых аудиторов, могут не тратить время на проверку. Таким образом, аудит малых и средних предприятий позволит усовершенствовать механизм учёта налогооблагаемой прибыли и улучшить их налоговое администрирование.

¹⁸ Տե՛ս «Շահութահարկի մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 8, 1997:

Ключевые слова: *подоходный налог, валовой доход, финансовые расходы, эффективная ставка, выручка, запасы*

TIGRAN AVETISYAN – *Ways of Improving Tax Accounting in Small and Medium Enterprises of RA.* – When the law on "Income Tax" of RA does not define the calculation or determination of the specifications of the gross income or deductions from gross income, organizations may apply the laws of accounting and financial reporting. If in the calculation of financial costs, revenues and inventory in certain cases organizations apply the principles of the IFRS for SMEs, the tax authorities, which have a positive independent audit opinion on the financial statements of the company, may not spend the time and resources to verify the accuracy of numbers and costs. Thus, the audit of SMEs can make a significant contribution to the improvement of the mechanisms of accounting of taxable profits and in issues of improving tax administration of such organisations.

Key words: *“International Financial Reporting Standards for Small and Medium Enterprises”, income tax, gross revenue, taxable income, finance income, effective interest rate, revenue, inventory, construction contracts*

**ՀՀ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՏԻԱԿԱՆ
ՄԱՍՆԱԳԻՏԱՑՄԱՆ ՈՐՈՇՄԱՆ ԱԳՐԵԳԱՏԱՎՈՐՎԱԾ ՄՈԴԵԼԸ՝ ՈՐՊԵՍ
ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ՏԱՐԱԾՔՆԵՐԻ ՀԱՄԱՉԱՓ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՆ**

ՎՈՒՈՂՅԱ ՄԱՆԱՍՅԱՆ

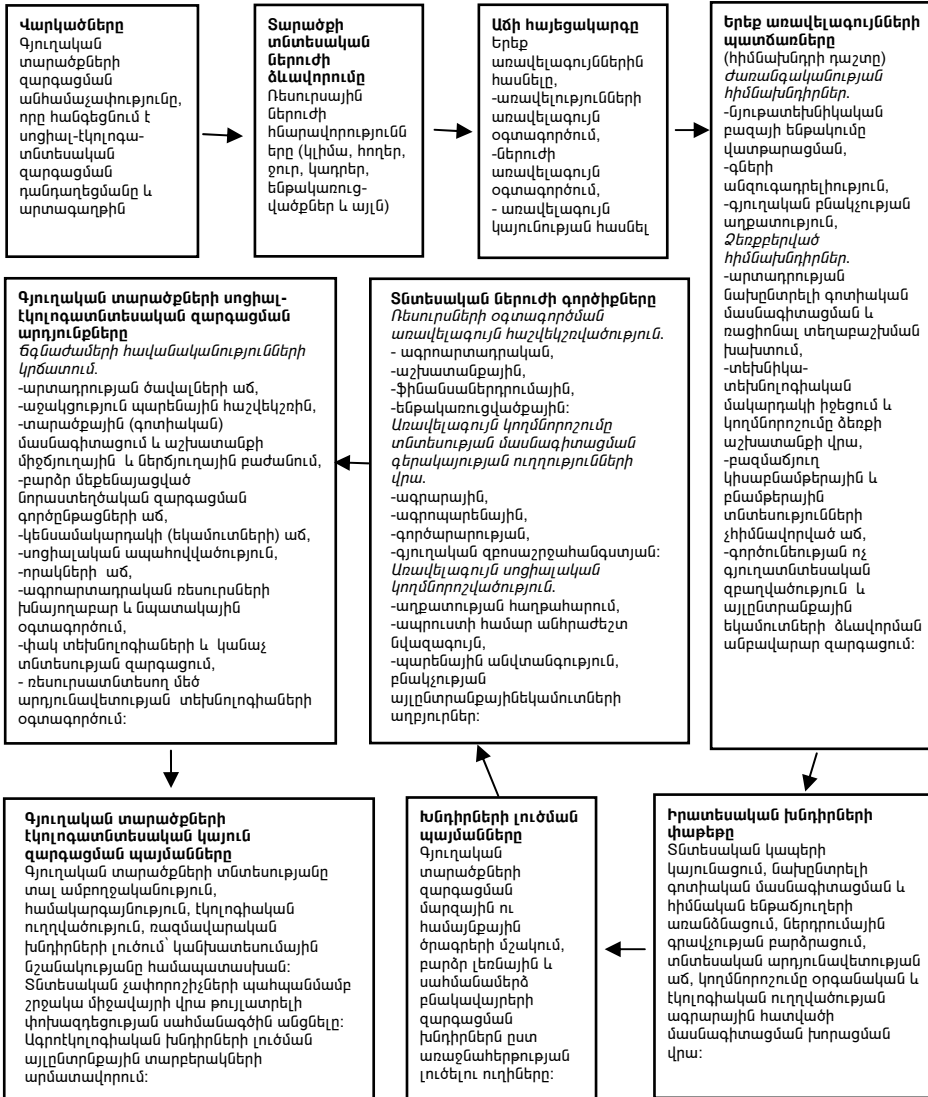
ՀՀ գյուղական տարածքների համաչափ զարգացման և գյուղատնտեսական արտադրության նախընտրելի գոտիական մասնագիտացման հիմնախնդիրներն ընդգրկում են հարցերի լայն շրջանակ: Դա ամենից առաջ գյուղական տարածքներին ժամանակակից ծառայություններ մատուցելու համար ագրոպարենային շուկային անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների, տրանսպորտային հաղորդակցման ուղիների և այլնի ստեղծումն ու գյուղատնտեսական ապրանքարտադրողների համար դրանց մատչելիությունն ապահովելն է: Գյուղական տարածքների սոցիալ-տնտեսական և բնապահպանական այժմյան վիճակը բացասական ազդեցություն է ունենում հանրապետության ողջ տնտեսության (մարզերի, տարածաշրջանների և համայնքների) համաչափ զարգացման և գոտիական մասնագիտացման վրա: Այդ պատճառով իջնում է բնակչության կենսամակարդակը, աճում են գյուղական աղքատությունը և գյուղից աշխատունակ բնակչության արտագաղթը: Դա հանգեցնում է ագրարային հատվածի տնտեսական ներուժի անկմանը, օգտագործվող ցանքատարածությունների կրճատման հետևանքով գյուղատնտեսական հումքի և հայրենական պարենի արտադրության նվազմանը:

Գյուղական տարածքների դժվարին պայմանների հետևանքներից են ժողովրդագրական իրավիճակի շարունակական վատթարացումը, նոր գյուղական համայնքների ու բնակավայրերի դատարկման և գյուղական բնակչության թվաքանակի զգալի նվազումը, երիտասարդության արտահոսքի ու ծնելիության մակարդակի անկումը և այլն: Հայաստանի Հանրապետության 953 գյուղական համայնքներից ու բնակավայրերից 36-ում ոչ ոք չի ապրում, իսկ 61 գյուղերում բնակչությունը 100 մարդուց պակաս է¹:

Հանրապետության գյուղական բնակչության արտագաղթի աճի հաշվեմնացորդը 2013 թվականին կազմել է -31.1 հազ. մարդ. դա ամենավատ ցուցանիշն է սկսած 1995 թվականից: ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության տվյալներով՝ քաղաքային և գյուղական բնակչության թվաքանակի միջև տարբերությունը շարունակում է աճել: Այսպես, եթե 1970 թվականին մեկ գյուղական բնակչին հասնում էր քաղաքի 1.46 բնակիչ, ապա 2013 թվականին այդ ցուցանիշը գերազանցեց 1.72 մարդը:

¹ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով (2008-2012)», Վիճակագրական ժողովածու, ՀՀ ԱՎԾ, Եր., 2013, էջ 245-317:

ՀՀ գյուղական տարածքների սոցիալ-տնտեսական և բնապահպանական զարգացման վերլուծության ալգորիթմը

Շուկային հարմարվելու աստիճանից, ագրոարտադրական ռեսուրսների առկայությունից, տնտեսության կառուցվածքից և բնակչության ու իշխանության հոգեկերտվածքից կախվածությունը շուկայական մրցակցության պայմաններում հանգեցրեց Հայաստանի Հանրապետության տարածքային զարգացման անհամաչափությունների խորացմանը, որը հիմնականում արտահայտվում է ցածրադիր գոտու (և ամենից առաջ՝ Երևանի) տնտեսական դերի ու նշանակության աճով, որի հետևանքով ավելի է աճել ցածրադիր և լեռնային գոտիներում տեղաբաշխված մարզերի (հատկապես սահմանամերձ և բարձր լեռնային) միջև կենսամակարդակի ճեղք:

վածքը: Բացի դրանից, ուղղաձիգ լանդշաֆտային և գյուղատնտեսական գոտիներն ըստ աշխարհագրական բնութագրող մեծությունների և ագրոկլիմայական ներուժի ի սկզբանե եղել են տարասեռ: Անվիճելի է, որ ստեղծված դրությունից դուրս գալու միջոցը մարզերի, տարածաշրջանների և գյուղական համայնքների զարգացման ռազմավարական ծրագրերի մշակման և իրագործման մեջ է:

Կառավարման վարչական մեթոդներից հրաժարվելը և դեպի շուկայական մեթոդներին անցումը հրատապ դարձրին մարզային և համայնքային կազմավորումների գոտիական մասնագիտացումը և արտադրության ռացիոնալ տեղաբաշխման հիմնախնդիրը, այսինքն՝ այդ տարածքներում արտադրվող մթերքների ընդհանուր ծավալում ամենամեծ մասնաբաժինը կազմող գյուղատնտեսական մթերքի արտադրության շուկայական մրցունակ հնարավորությունների և ագրոարտադրական ռեսուրսային ներուժի բացահայտումը ու տնտեսական գնահատումը:

Ծրագրանպատակային մոտեցմամբ՝ մեր կողմից մշակվել է վարչատարածքային կազմավորումների (և ամենից առաջ՝ մարզերի ու համայնքների) սոցիալ-տնտեսական և բնապահպանական ներուժի վերլուծության ալգորիթմ (տե՛ս գծապատկեր 1):

Որպես հիմնական սահմանական եղանակային (ինդիկատիվ) ցուցանիշներ* օգտագործել ենք գյուղական բնակչության կենսամակարդակը, տարածքի ռեսուրսային ներուժը (կադրային, ագրոարտադրական, զբոսաշրջության, ինժեներատեխնոլոգիական), սոցիալական ենթակառուցվածքներով ապահովվածությունը (դպրոցների, մանկապարտեզների, հիվանդանոցների, մշակութային, ժամանցային հաստատությունների թիվը և այլն), բյուջետաֆինանսական ապահովվածությունը: Այդ ցուցանիշների վերլուծությամբ սահմանվում են տնտեսության ագրարային հատվածի նախընտրելի գոտիական մասնագիտացման և տարածքների զարգացման առավել կարևոր մշանակություն ունեցող մարզային և համայնքային ծրագրերի ուղղությունները, ինչպես նաև՝ ըստ տեղադիրքի (մայրաքաղաքի, մարզկենտրոնների, իրացման շուկաների նկատմամբ մոտիկությունը և գյուղական համայնքների ու բնակավայրերի սահմանամերձ կամ բարձր լեռնային լինելը), ըստ գյուղատնտեսական հողատեսքերի բերրիության և ըստ ագրոկլիմայական պայմանների՝ դրանց տարբերակման աստիճանը:

Տնտեսության ագրարային հատվածի առանձնահատկությունը հետևյալն է.

- բնակչության առանձնահատուկ կայուն խմբերի՝ գյուղատնտեսական արտադրության սուբյեկտների և ագրարային հարաբերությունների

* Սահմանական եղանակային (ինդիկատիվ) ցուցանիշները արտացոլում են մակրոտնտեսական, միջճյուղային և միջտարածաշրջանային համամասնությունների ձևավորումը և զարգացումը կարգավորելու հնարավորությունները, կախվածությունը տնտեսության ռազմավարական ոլորտն ընդգրկող մեծություններից: Որպես երկարաժամկետ տնտեսական մրցակցության մեջ ավելի իրազեկ դարձնելու ծրագիր-կանխատեսման հանգամանք, այն հիմնականում կողմնորոշվում է դեպի մակրոտնտեսական մակարդակին վերաբերող ցուցանիշների գործիքները, որոնք սահմանվում են ստորին և վերին մշանակության միջանցքների տեսքով և կրում են վեկտորային բնույթ (տե՛ս **Борисов А.** Большой экономический словарь, Изд. 2-е переработанное и дополненное, М., 2005, էջ 280):

(գյուղացիության) առկայությունը,

- արտադրության արդյունքների կախվածությունը ոչ միայն աշխատանքային պայմաններից, այլ նաև հողի որակի, տեղադիրքի, կլիմայական բնութագրիչների և եղանակային պայմանների տարբերություններից,

- գյուղատնտեսական արտադրության նախընտրելի մասնագիտացման ու հիմնական ենթաճյուղերի և ռացիոնալ տեղաբաշխման մեջ տարածքային (գոտիական) գործոնի առանձնահատուկ դերը,

- ագրարային տնտեսավարման ձևերի սոցիալական և կազմակերպչական բազմատեսակությունը, միջճյուղային ու միջտնտեսական կոոպերացիայի և ագրոարդյունաբերական ինտեգրման զարգացումը, այդ թվում՝ կոնկրետ ագրոլանդշաֆտային գոտու առանձին տեղամասի սահմաններում գտնվող գյուղական համայնքներում,

- տնտեսավարման փոքր ձևերի (և ամենից առաջ՝ գյուղացիական տնտեսությունների) կայունությունը և ձևափոխությունները պատմական զարգացման գործընթացում, փոփոխվող շուկայական պայմանների նկատմամբ նրանց հարմարվողականությունը (գյուղատնտեսական հունք արտադրող և վերամշակող կազմակերպությունների միջև ֆյուչերսային պայմանագրերի ընդլայնում, վարկերի, խթանող վճարների տրամադրում, սուբսիդավորում և պետական աջակցության այլ ձևերի կիրառում),

- ագրոարտադրական գործունեության եղանակների և կենսակարգավորման ձևերի (ներառյալ գյուղական համայնքների ու բնակավայրերի ձևավորված համակարգերի) կախվածությունը գյուղատնտեսական արտադրության կազմակերպման եղանակներից, ինչպես նաև ազգային փոքրամասնությունների ավանդական տնտեսաձևերի, ապրելակերպի և պահանջներին առանձնահատկություններից,

- գյուղատնտեսական արտադրության առանձնահատկությունների ազդեցությամբ բնական միջավայրի հետ մարդու կապերի ձևավորումը, նրան բնորոշ արտադրական կառուցվածքի, ենթակառուցվածքների և հասարակական կապերի առանձնահատկությունների հետ,

- գյուղական համայնքների ու բնակավայրերի ձևավորված համակարգին և, որպես ռիսկային ոլորտ, ագրարային հատվածի ամբողջականության մյուս գործոններին համապատասխանող բնական տարբեր աղետներից զգալի կորուստներ կրող ագրարային հատվածի համար հրատապ համարվող ռիսկերի մեղմացման միջոցառումների իրականացումը և ապահովագրական համակարգի ներդրումը:

Բերված ալգորիթմի հիման վրա կարելի է առանձնացնել գյուղական տարածքների նվազագույնը երեք խումբ. ա) գյուղատնտեսական մթերքներ արտադրում են գյուղացիական տնտեսությունները, առևտրային կազմակերպությունները և ֆերմերային տիպի խոշոր տնտեսությունները, բ) գյուղատնտեսական արտադրություն վարում են գյուղացիական տնտեսությունները և առևտրային կազմակերպությունները, գ) գյուղատնտեսական արտադրությամբ զբաղվում են գյուղացիական տնտեսությունները և ֆերմերային տիպի խոշոր տնտեսությունները²:

² Стен Палаткин И., Атюкова О., Павлов А. Дифференциация сельских территорий по уровню развития// "АПК: экономика, управление", 2008, № 5, էջ 40-42:

Այդպիսի խմբավորման հիմքում ընկած է մասնագիտացման մակարդակը, այսինքն՝ աշխատանքի տարածքային (գոտիական) և ճյուղային բաժանման արդյունքները: Այն պայմանավորված է համեմատաբար ցածր աշխատանքային ծախսերով քանակական առումով տեղական պահանջ-մուծները զգալիորեն գերազանցող գյուղատնտեսական մթերքների որոշակի տեսակներ արտադրելու հնարավորությամբ, ինչպես նաև նախընտրելի է զարգացնել մասնագիտացման այն ենթաճյուղերը, որոնց արտադրանքը մրցունակ է արտաքին շուկայում և առավելապես կոմնորոշված է արտահանմանը: Կարևոր է բացահայտել նաև այն գործոնները, որոնք կարող են փոփոխություններ առաջացնել տնտեսությունների մասնագիտացման արտադրական ուղղություններում և որոշել մարզային ու համայնքային կազմավորումների ագրարային հատվածի նախընտրելի մասնագիտացումը, հիմնական ենթաճյուղերը և տեղը աշխատանքի միջոցառումների միջոտարածաշրջանային բաժանման մեջ (համեմատական առավելություն ունեցող գյուղմթերքների արտադրության խթանում, նպատակային սուբսիդավորում և դրամաշնորհային ծրագրերի իրականացում, վարկավորման մատչելիության բարձրացում, փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության մարքեթինգային աջակցության ընդլայնում, գյուղական համայնքների ենթակառուցվածքների զարգացման միջոցով ներդրումային պայմանների բարելավում և միջնարդային ու ներմարդային տնտեսական ինտեգրման խթանում):

Ագրոպարենային համակարգի զարգացման ինտեգրալ ցուցանիշների հաշվարկմամբ՝ դիրքավորման ձևափոխված մատրիցաների կառուցման հիման վրա մարզային և համայնքային կազմավորումների (և ամենից առաջ՝ մարզերի) խոշորացված մասնագիտացման գնահատման համար իրականացվել է դրանց տիպականացում: Ինտեգրալ նշանակությունը որոշելու համար խմբի ցուցանիշները ընդգրկում են գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության ծավալները, հիմնական արտադրական ֆոնդերի միջին տարեկան արժեքը, ճյուղում ու ենթաճյուղում զբաղված աշխատողների քանակը, ներդրված կապիտալի չափերը:

Վերապահություն արտահայտող բանաձևի օգնությամբ հանրագումարային ինտեգրալ ցուցանիշը որոշվել է գյուղացիական տնտեսություններ վարողների կշռային գործակիցների փորձագիտական հարցումների հիման վրա:

Ագրարային հատվածի ինտեգրալ ցուցանիշը հավասար է.

$$0.4\bar{\delta} + 0.3U_2 + 0.15U_{\bar{u}_3} + 0.15N,$$

որտեղ $\bar{\delta}$ -ն գյուղատնտեսական արտադրության ծավալն է, U_2 -ն՝ աշխատողների թիվը ագրարային հատվածում, $U_{\bar{u}_3}$ -ն՝ ագրարային հատվածի արտադրական ֆոնդերի արժեքը, N -ն՝ ներդրումները ագրարային հատվածում:

Ագրոպարենային համակարգի ինտեգրալ ցուցանիշը հավասար է.

$$0.4\bar{\delta}_{u_{\bar{u}_3}} + 0.3U_{2-u_{\bar{u}_3}} + 0.15U_{u_{\bar{u}_3}-u_{\bar{u}_3}} + 0.15N_{u_{\bar{u}_3}},$$

որտեղ $\bar{\delta}_{u_{\bar{u}_3}}$ -ն ագրոպարենային համակարգի արտադրության ծավալն է, $U_{2-u_{\bar{u}_3}}$ -ն՝ աշխատողների թիվը ագրոպարենային համակարգում, $U_{u_{\bar{u}_3}-u_{\bar{u}_3}}$ -ն՝ ագրոպարենային համակարգի արտադրական ֆոնդերի արժեքը, $N_{u_{\bar{u}_3}}$ -ն՝ ներդրումները ագրոպարենային համակարգում:

Վիճակագրական տվյալների հիման վրա կառուցել ենք մարզերի

դիրքավորման ձևափոխված մատրիցան, որի վերլուծությունը վկայում է, որ ՀՀ մարզերի միայն 7%-ն ունի ագրոարդյունաբերական արտադրության մեծ ներուժ, մոտ 25%-ն ունի ագրարային հատվածի զարգացման զգալի ներուժ, սակայն մնացած մարզերում երկուսի գծով մասնագիտացման մակարդակը բարձր չէ, բայց ունեն արտահայտված նախադրյալներ ագրարային հատվածի հետագա զարգացման համար:

Մարզերի մասնագիտացման խորացման մեջ ագրարային ուղղությունը նախապատվություն տալու առումով առաջարկում ենք օգտագործել Շիրակի մարզի Ախուրյանի տարածաշրջանի օրինակով մեր մշակած ու փորձարկած՝ մարզային և տարածաշրջանային կազմավորումների զարգացման արտադրական ուղղությունների որոշման մեթոդիկան: Հետազոտության մեթոդիկան ընդգրկում է աստիճանակարգման և ոչ աստիճանակարգման մեթոդներով վիճակագրական տեղեկատվության հավաքումը և մշակումը, քլասերային վերլուծությունը, քլասերային բնութագրության կշռային գործակիցների և քլասերացման օբյեկտների որոշումը, իրացման շուկայական համակարգերի, արտադրական բազայի և տարածքի ագրոարտադրական ռեսուրսային ներուժի ուսումնասիրությունը:

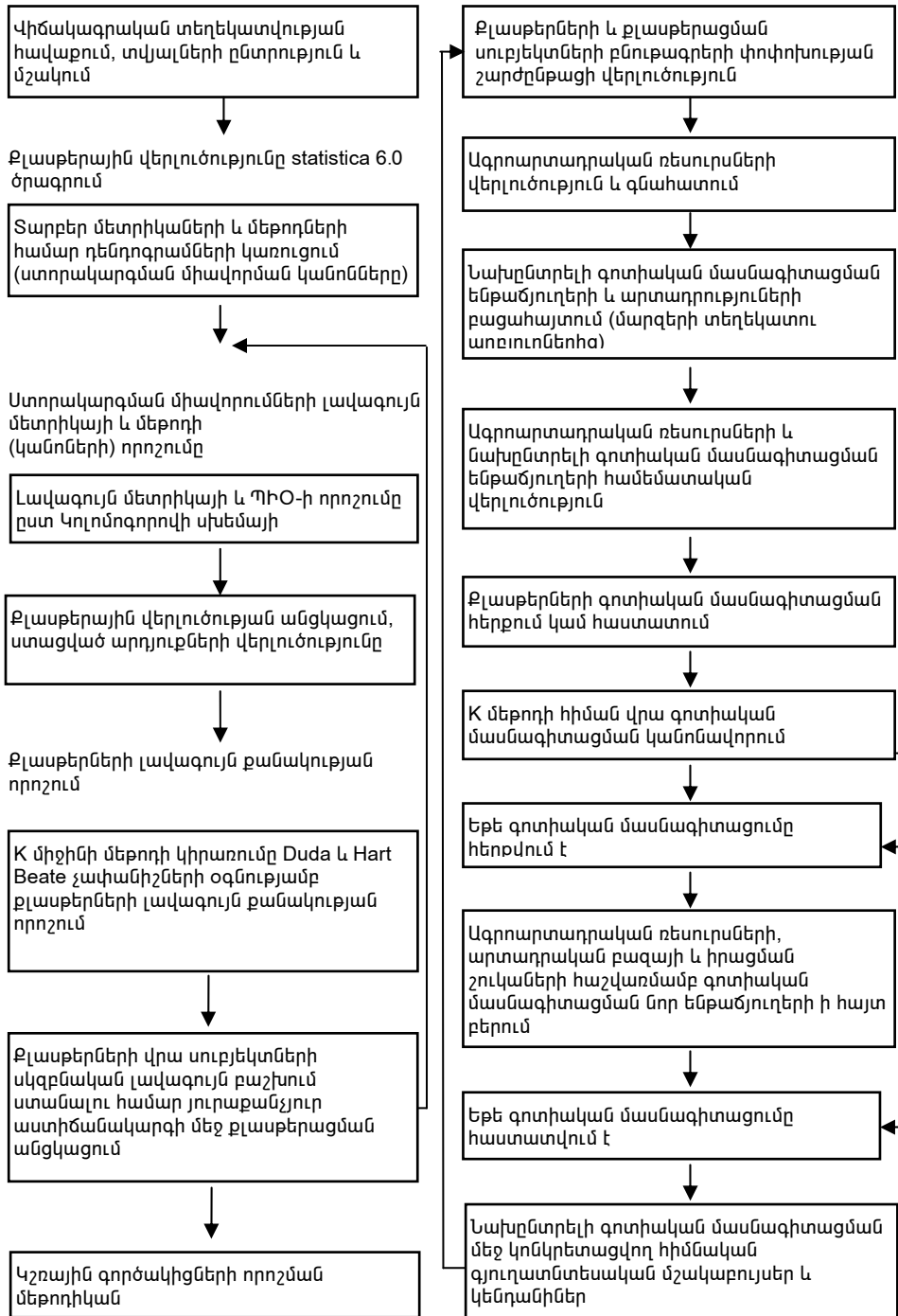
Շիրակի մարզի տարածաշրջաններում որպես գյուղատնտեսական արտադրության մասնագիտացումը բնութագրող ցուցանիշներ օգտագործվել են գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքատվությունը, կաթի արտադրությունը, սպանդի համար իրացված անասունը և թռչունը (սպանդային քաշով), խոշոր եղջերավոր անասունների մատղաշի, խոզերի և թռչունների միջին օրական կենդանի քաշաճը, արտադրանքի ինքնարժեքը (տե՛ս գծապատկեր 2):

Համաձայն «ՀՀ գյուղի և գյուղատնտեսության 2010-2020 թթ. կայուն զարգացման ռազմավարությունը և ՀՀ գյուղի ու գյուղատնտեսության 2010-2020 թթ. կայուն զարգացման ռազմավարության կատարումն ապահովող միջոցառումների ցանկը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության № 1476-Ն³ որոշման՝ Շիրակի մարզի Ախուրյանի տարածաշրջանի բուսաբուծության ներճյուղային կառուցվածքի մեջ նախընտրելի մասնագիտացում և հիմնական ենթաճյուղեր են ճանաչված հացահատիկային տնտեսությունը, կարտոֆիլագործությունը, բանջարաբուծությունը և կերային մշակաբույսերը: Հացահատիկային և հատիկաընդեղենային մշակաբույսերի ցանքատարածությունները ավանդաբար զբաղեցնում են վարելահողերի 55-60 %-ը: Ընդ որում՝ բերքատվությունը շուրջ 25.3 ց/հա է, որը փոքր-ինչ բարձր է մարզային միջին ցուցանիշից (22.4 ց/հա)⁴: Պետք է նշել, որ Ախուրյանի տարածաշրջանում հացահատիկային մշակաբույսերի արտադրությամբ մասնագիտացումը պարենային-կերային է և անասնաբուծությունը կերերով ապահովելու խնդիրը մասամբ է լուծում: Բանջարաբուծությունը նույնպես չի կարող ճանաչվել զոտիական մասնագիտացում որոշող նախընտրելի գլխավոր ենթաճյուղ, քանի որ ջերմությամբ բուսածական ժամանակաշրջանի ապահովվածության պայմանը տարածաշրջանում

³ Տե՛ս «ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր», 1 դեկտեմբերի, № 60 (794), 2010, ՀՀ կառավարության պաշտոնական հրատարակություն, եր., 2011, էջ 83-85:

⁴ Տե՛ս «Գյուղատնտեսությունը Հայաստանի Հանրապետությունում 2006-2010», Վիճակագրական ժողովածու, ՀՀ ԱՎԾ, եր., 2011, էջ 40:

Տարածքի գյուղատնտեսական արտադրության մասնագիտացման փուլերի որոշումը աշխատանքը վիճակագրական տեղեկատվության հետ

բավարար չէ. ՀՀ-ում բանջարանոցային մշակաբույսերի մասնագիտացման նախընտրելի սորտատեսակների հասունացման և տնտեսապես արժեքավոր աճեցման փուլերին հասնելու համար (10⁰-ից բարձր ջերմաստիճանային միազումարը) անհրաժեշտ է 3500-4000⁰ ջերմաապահովվածություն, մինչդեռ Ախուրյանի տարածաշրջանում դա ընդամենը 2500-3000⁰ է: Հետևաբար նախընտրելի է բանջարանոցային մշակաբույսերի վաղահաս և ցրտադիմացկուն սորտատեսակների արտադրության գծով մասնագիտացումը: Ավելի մեծ ծավալի շուկայական պահանջարկ ունեցող գյուղմթերքի արտադրության ուղղությամբ գյուղատնտեսական ապրանքարտադրողներին շահագրգռելու նպատակով պետք է գործուն ուշադրություն դարձվի տարածաշրջանի բուսաբուծության նախընտրելի հեռանկարային մասնագիտացմանը՝ տեխնիկական մշակաբույսերի (և ամենից առաջ՝ գանգրավուշի ու շաքարի ճակնդեղի) աճեցման, վերամշակման և իրացման ոլորտներին, ինչպես նաև հարկավոր է աջակցել մասնագիտացված կերային մշակաբույսեր արտադրողներին՝ և՛ պետական, և՛ մասնավոր հատվածի կառույցների ու կազմակերպությունների գործառույթների հստակ ձևակերպմամբ:

Իրագործելի արտադրական բազայի և իրացման համակարգերի հաշվարկները ցույց են տալիս, որ առաջարկված մեթոդիկայի օգնությամբ և ագրոարտադրական ռեսուրսային ներուժի հաշվառմամբ անասնաբուծության ներձյուղային կառուցվածքում որպես նախընտրելի մասնագիտացման հիմնական ուղղություններ պետք է ընտրել կաթնամսատու տավարաբուծությունը, մսակաթնաբրդատու ոչխարաբուծությունը, ալպիական մեղվաբուծությունը, ինչպես նաև խոզաբուծությունը և թռչնաբուծությունը:

Այս մարզի գյուղացիական տնտեսություններում և տնտեսավարման այլ ձևերում վերջին տարիներին արագորեն զարգանում է մսակաթնաբրդատու ոչխարաբուծության արտադրական ուղղությունը: Ըստ ՀՀ ԱՎԾ տվյալների՝ 2001-2005 թթ. մարզի գյուղացիական տնտեսություններում մանր եղջերավոր անասունների գլխաքանակը միջին հաշվով կազմել է 67147.4 գլուխ, 2006-2010 թթ.՝ 77002.4 գլուխ, իսկ 2013 թ.՝ 86484 գլուխ⁵: Ոչխարաբուծական մթերքների և դրանց վերամշակումից ստացվող օրգանական սննդամթերքի արտադրության համար կարևոր նախադրյալ է ալպիական ու ենթալպյան գոտու արոտավայրերի (գյուղատնտեսական մշակակության հողատեսքերի 53.4 տոկոսը՝ 114.6 հազ. հա) առկայությունը մարզում: Մասնագիտացման այդ ուղղությունը համապատասխանեցվել է ագրարային հատվածի զարգացման և գյուղատնտեսական մթերքների, հումքի և պարենի շուկաների կարգավորման հետ, համաձայն որի՝ անասնաբուծությունը և ամենից առաջ՝ մսակաթնաբրդատու ոչխարաբուծությունը ճանաչված են նախընտրելի ուղղություն, ինչին բավականաչափ նպաստում են ոչխարի մսի տարածաշրջանային (և ամենից առաջ՝ Իրանի և արաբական երկրների) շուկաների առկայությունը, ինչպես նաև՝ ոչխարի պանրի ու

⁵ Տե՛ս «Գյուղատնտեսությունը Հայաստանի Հանրապետությունում 2000-2005», Վիճակագրական ժողովածու, ՀՀ ԱՎԾ, Եր., 2006, էջ 140, «Գյուղատնտեսությունը Հայաստանի Հանրապետությունում 2006-2010», Վիճակագրական ժողովածու, ՀՀ ԱՎԾ, Եր., 2011, էջ 140, «Անասնազխաքանակի համատարած հաշվառման հանրագումարները (2014 թ.-ի հունվարի 1-ի դրությամբ)», Վիճակագրական տեղեկագիր, Եր., 2013, էջ 3:

գառան մսի նկատմամբ տեղական շուկայի աճող պահանջարկը: Արտաքին շուկայի պահանջների բավարարման առումով առանձնահատուկ կարևորություն է ստանում մսակաթնաբրդատու արտադրական ուղղությամբ ոչ-խարաբուծության գոտիական մասնագիտացման խորացումը, ուստի նպատակահարմար է մշակել ենթաճյուղի զարգացման ռազմավարական ծրագիր, որով կհիմնավորվի մանր եղջերավորների գլխաքանակի կրկնապատկումը և բնական կերահանդակների ռացիոնալ օգտագործման ու ամբողջ տարին արածեցնելու (հեռագնա ամառային արոտներից գյուղամերձ արոտներ փոխադրելու միջոցով) լավագույն սխեմաների կիրառումը:

Քանի որ կերահանդակները անասնաբուծության գլխավոր ռեսուրսներն են, ակնհայտ առաջնայնություն են ստանում դրանց պահպանության և բարելավման բնապահպանական և տնտեսական խնդիրները հատկապես լեռնային արոտավայրերում: Կերահանդակների կառավարման ռազմավարական հայեցակարգը պետք է ուղղություններ պարունակի գյուղատնտեսական տարբեր գոտիների համար, որպեսզի արոտային սեզոնին լավագույնս օգտագործվեն կերահանդակների ռեսուրսները, և ձմռան սեզոնին կենդանիներն ապահովված լինեն մուրային համապատասխան կերերով:

Այսպիսով, ՀՀ ռազմավարական և պարենային անվտանգության ապահովման ծրագրեր մշակելու առարկա պետք է դառնա գյուղական տարածքների համաչափ զարգացման միասնական հայեցակարգը, քանի որ ճյուղային ու տարածաշրջանային նպատակային մասնակի ծրագրերը չեն ապահովում անհրաժեշտ արդյունքներ: Կանխատեսելի հեռանկարում ՀՀ-ն տնտեսության ազդարային հատվածից կախված կլինի ոչ միայն պարենային անվտանգության ապահովվածության, այլև, որպես առաջնային եկամտի աղբյուր, գյուղական բնակչության արտագաղթը զբաղվածության միջոցով կանխելու հանգամանքով: Թեև տնտեսության մյուս ոլորտների մասնաբաժինը պետական եկամուտների կառուցվածքում աճելու է, այնուամենայնիվ գլխավոր առաջնայնություններից է լինելու գյուղատնտեսական արտադրության աճը: Չնայած խնդրի դժվարությանը, մեր կարծիքով, դա հնարավոր է անել գյուղական տարածքների համաչափ զարգացման ռազմավարության մշակման միջոցով, այդ խնդրի լուծմանը կարող է նեցուկ լինել մարզային և համայնքային կազմավորումների նախընտրելի գոտիական մասնագիտացումը որոշելու մեր առաջարկած վերոհիշյալ ալգորիթմը:

Բանալի բառեր – գյուղական տարածքներ, շուկայական մրցունակություն, գոտիական մասնագիտացում, ալգորիթմ, ինտեգրալ ցուցանիշներ, որոշման մեթոդիկա, մարզային և համայնքային կազմավորումներ

ВОЛОДЯ МАНАСЯН – *Агрегированная модель определения поясной специализации сельскохозяйственного производства как фактор развития сельских территорий РА.* – В статье анализируется социальное и эколого-экономическое развитие сельских территорий Армении, преодоление трудностей путём уточнения приоритетной поясной специализации, отраслевой структуры и роста рыночной конкурентоспособности сельскохозяйственного производства. Предлагается алгоритм определения приоритетных специализаций по Ахурянскому региону Ширака с учётом его агроклиматического потенциала и экономических особенностей.

Ключевые слова: *сельские территории, конкурентоспособность, поясная специализация, интегральный показатель, методика определения, областные и муниципальные образования*

MANASYAN VOLODYA – *Aggregation Model of Definitions of Rural Production of Zone Specializations and the Development of Rural Areas in RA.* – The article analyzes the social-ecological-economic problems of the development of rural areas of RA, the possibilities of overcoming them by precision of the priority zone specializations of intersectoral structure and market competitiveness growth of rural production. The author proposes the algorithm identifying priority specialization of Akhuryan region (Shirak region) considering its agro-climatic potential and economic features.

Key words: *rural areas, market competitiveness, zone specialization, algorithm, integral indicators, methods of decision, regional and community forms*

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

- 1. ԱՐՏԱԿ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ** – փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, ԵՊՀ սոցիալական աշխատանքի և սոցիալական տեխնոլոգիաների ամբիոնի վարիչ
АРТАК ХАЧАТРЯН – кандидат философских наук, доцент, заведующий кафедрой социальной работы и социальных технологий ЕГУ
ARTAK KHACHATRYAN – PhD, Associate Professor, Head of the Chair of Social Work and Social Technologies, YSU
Էլ. փոստ՝ artkhachatryan@yandex.ru
- 2. ԱՄԱԼՅԱ ՍԱՐԻԲԵԿՅԱՆ** – տնտեսագիտության թեկնածու, ԵՊՀ կառավարման և գործարարության ամբիոնի պրոֆեսոր
АМАЛЯ САРИБЕКЯН – кандидат экономических наук, профессор кафедры управления и предпринимательства ЕГУ
AMALYA SARIBEKYAN – PhD, Professor of the Chair of Management and Business, YSU
Էլ. փոստ՝ samalja@yahoo.com
- 3. ՎՈԼՈԴՅԱ ՐՈՎՍԵՓՅԱՆ** – տնտեսագիտության թեկնածու, ԵՊՀ տնտեսագիտության տեսության ամբիոնի պրոֆեսոր
ВОЛОДЯ ОВСЕПЯН – кандидат экономических наук, профессор кафедры экономической теории ЕГУ
VOLODIA HOVSEPYAN – PhD, Professor of the Chair of Theory of Economics, YSU
- 4. ԱԼՎԱՐԴ ԽԱՐԱՏՅԱՆ** – տնտեսագիտության թեկնածու, ԵՊՀ տնտեսագիտության մեջ մաթեմատիկական մոդելավորման ամբիոնի դոցենտ
АЛВАРД ХАРАТЯН – кандидат экономических наук, доцент кафедры математического моделирования в экономике ЕГУ
ALVARD KHARATYAN – PhD, Associate Professor of the Chair of Mathematical Modeling in Economics, YSU
Էլ. փոստ՝ alvardkharatyan@yahoo.com
- 5. ՎԱՐԴՈՒԻ ՀԱԲՐԻԵԼՅԱՆ** – ԵՊՀ տնտեսագիտության տեսության ամբիոնի դասախոս
ВАРДУИ ГАБРИЕЛЯН – преподаватель кафедры экономической теории ЕГУ
VARDUNI GABRIELIAN – Lecturer of the Chair of Theory of Economics, YSU
Էլ. փոստ՝ vardg77@yahoo.com

- 6. ՏԻԳՐԱՆ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ** – ԵՊՀ ֆինանսահաշվային ամբիոնի ասպիրանտ
ТИГРАН АВETИСЯН – аспирант кафедры финансов и бухгалтерского учета ЕГУ
TIGRAN AVETISYAN – PhD student of the Chair of Finances and Accounting, YSU
- 7. ՎՈԼՈԴՅԱ ՄԱՆԱՍՅԱՆ** – աշխարհագրական գիտությունների թեկնածու,
Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի բնօգտագործման տնտեսագիտության ամբիոնի դոցենտ
ВОЛОДЯ МАНАСЯН – кандидат географических наук, доцент кафедры экономики природопользования Армянского государственного экономического университета
VOLODYA MANASYAN – PhD, Associate Professor of the Chair of Environmental Economics, Armenian State University of Economics

**«ԲԱՆԲԵՐ ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ»
ՀԱՆԴԵՍԻ «ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱ, ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՐՔԻ
2014 Թ. ՀԱՄԱՐՆԵՐԻ ՏԱՐԵԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ**

ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱ

Աղաքարյան Ստեփան – Ազգային ինքնությունը մեկնաբանող սոցիոլոգիական արդի տեսությունների վերլուծությունը	1.3*
Աստվածատուրով Սեդրակ, Մարգարյանյան Հարություն – Արտագաղթի, մարդկային կապիտալի վերարտադրության և գեոդերային ռիսկերի փոխկապվածությունը Հայաստանի Հանրապետությունում	2.3
Գալստյան Հայկ – Մշակույթը հասարակության արդիականացման համատեքստում	1.27
Խաչատրյան Արտակ – Սոցիալական աշխատանքը և ընտանիքի ինստիտուտը հետխորհրդային Հայաստանում	3.3
Մաթևոսյան Հակոբ – Սփյուռքային ինքնության ձևավորման խնդիրների շուրջ	1.10
Յարմալոյան Մարինե – Բնակչության սոցիալական պաշտպանության համակարգի և մոդելի ձևավորումը հետխորհրդային Հայաստանում	1.17
Վարդանյան Եվգինե – ՀՀ տեղական ինքնակառավարման մարմինների դերը բնակչության սոցիալական պաշտպանության համակարգում.....	2.13

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ավետիսյան Տիգրան – Աուդիտը որպես բանկային ռիսկերի կառավարման և ՓՄՁ-ների վարկունակության բարելավման անհրաժեշտ գործոն ՀՀ-ում.....	2.64
Ավետիսյան Տիգրան – Հարկային հաշվառման կատարելագործման ուղիները ՀՀ փոքր և միջին կազմակերպություններում	3.58
Բաղդասարյան Արեգ – ՀՀ արժեթղթերի շուկայի զարգացման հայեցակարգային մոտեցումները.....	1.46
Գաբրիելյան Վարդուհի – Հավատարմագրային կառավարման ծառայությունների շուկայի զարգացումը ՀՀ-ում	3.47
Գալստյան Գագիկ – Անցումային տնտեսության տեսության ներածություն	2.21

* Թվերից առաջինը նշանակում է «Բանբեր Երևանի համալսարանի» «Սոցիոլոգիա, Տնտեսագիտություն» շաբաթի հերթական համարը, իսկ երկրորդը՝ հոդվածի էջը:

Գևորգյան Ջուլիետտա – Կառավարչական հաշվառման համակարգման հիմնախնդիրները	2.35
Գյոզալյան Վարդուշ – ՀՀ գյուղական բնակավայրերում բնակչության զբաղվածության հիմնախնդրի շուրջ.....	2.28
Խաչատրյան Նոննա – Ներդրումային քաղաքականության առանձնահատկությունները զբոսաշրջության ոլորտում	1.70
Խառատյան Ալվարդ – Գլոբալ անհավասարություն և աղքատություն. արդի հիմնախնդիրները	3.35
Հովհաննիսյան Թամարա – Կինը և ձեռնարկատիրությունը Հայաստանում	2.44
Հովսեփյան Վոլոդյա – Տնտեսական աճը և բնակչության կենսամակարդակը	3.25
Մանասյան Վոլոդյա – ՀՀ գյուղատնտեսական արտադրության գոտիական մասնագիտացման որոշման ագրեգատավորված մոդելը՝ որպես գյուղական տարածքների համաչափ զարգացման գործոն	3.70
Մարկոսյան Աշոտ, Թոքմաջյան Սոֆիա, Հակոբյան Նարինե – Ազգային տնտեսության մրցունակության բարձրացման արդի հիմնախնդիրները ՀՀ-ում	1.36
Մելքոնյան Նարեկ – ԱՊՊԱ գծով ապահովագրավճարների վերլուծությունը ՀՀ օրինակով	1.64
Մխիթարյան Ժիրայր – Կապիտալի հոսքերի միտումները Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի երկրներում և ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը	1.54
Սարգսյան Սաթենիկ – Հայաստանում բժշկական զբոսաշրջության զարգացման հիմնախնդիրները	2.76
Սարիբեկյան Անալյա – Հասարակական-տնտեսական զարգացման արդի առանձնահատկությունները	3.11
Սիմոնյան Արամ – Մրցակցության խթանումը պետական գնումների համակարգում	2.57

ԲՈՎԱՆԴԱՎՈՒԹՅՈՒՆ * СОДЕРЖАНИЕ * CONTENTS

ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱ СОЦИОЛОГИЯ SOCIOLOGY

- Արտակ Խաչատրյան* – Սոցիալական աշխատանքը և ընտանիքի ինստիտուտը հետխորհրդային Հայաստանում..... 3
- Артак Хачатрян* – Социальная работа и институт семьи в постсоветской Армении
- Artak Khachatryan* – Social Work and Family Institution in Post- Soviet Armenia

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ЭКОНОМИКА ECONOMICS

- Ամալյա Սարիբեկյան* – Հասարակական-տնտեսական զարգացման արդի առանձնահատկությունները 11
- Амалия Сарибекян* – Современные особенности общественно-экономического развития
- Amalya Saribekyan* – Peculiarities and Modern Problems of Socioeconomic Development: Theoretical and Practical Revelation
- Վոլոդյա Յովսեփյան* – Տնտեսական աճը և բնակչության կենսամակարդակը..... 25
- Володя Овсепян* – Экономический рост и благосостояние
- Volodia Ovsepyan* – Economic Growth and Stanadard of Living
- Ալվարդ Խարատյան* – Գլոբալ անհավասարություն և աղքատություն. արդի հիմնախնդիրները 35
- Алвард Харатян* – Глобальное неравенство и бедность: современные проблемы
- Alvard Kharatyan* – Global Inequality and Poverty: Present-Day Problems
- Վարդուհի Գարրիելյան* – Հավատարմագրային կառավարման ծառայությունների շուկայի զարգացումը ՀՀ-ում..... 47
- Вардуй Габриелян* – Развитие рынка услуг по доверительному управлению в РА
- Varduhi Gabrielyan* – Development of Trust Services Market in RA
- Տիգրան Ավետիսյան* – Հարկային հաշվառման կատարելագործման ուղիները ՀՀ փոքր և միջին կազմակերպություններում..... 58
- Тигран Аветисян* – Пути совершенствования налогового учёта на малых и средних предприятиях РА
- Tigran Avetisyan* – Ways of Improving Tax Accounting in Small and Medium Enterprises of RA

Վոլոդյա Մանասյան – ՀՀ գյուղատնտեսական արտադրության գոտիական մասնագիտացման որոշման ագրեգատավորված մոդելը՝ որպես գյուղական տարածքների համաչափ զարգացման գործոն	70
Володя Манасян – Агрегированная модель определения поясной специализации сельскохозяйственного производства как фактор развития сельских территорий РА	
Manasyan Volodya – Aggregation Model of Definitions of Rural Production of Zone Specializations and the Development of Rural Areas in RA	
Տեղեկություններ հեղինակների մասին	80
Сведения об авторах	
Information about the Authors	
«Բանբեր Երևանի համալսարանի» հանդեսի «Սոցիոլոգիա, Տնտեսագիտություն» շարքի 2014 թ. համարների տարեկան բովանդակությունը.....	82
Содержание журнала "Вестник Ереванского университета" (серия "Социология, Экономика ") за 2014 г.	
The annual contents of the "Sociology, Economics" issues of the "Bulletin of Yerevan State University" in 2014	

Դասիչ՝ 77716

Խմբագրության հասցեն. Երևան, Ալեք Մանուկյան փող., 1, 107
Адрес редакции: Ереван, ул. Алека Манукяна 1, 107
Address: 1, 106, Alek Manoukian str., Yerevan, Republic of Armenia

Ֆեռ. 060 710 218, 060 710 219

Էլ. փոստ՝ ephbanber@ysu.am
Կայք՝ ysu.am

Վերստուգող սրբագրիչ՝
Контрольный корректор
Proofreader

Գ. Գրիգորյան
Г. Григорян
G. Grigoryan

Ջամակարգչային ձևավորում՝
Компьютерная верстка
Computer designer

Մ. Աբգարյան
М. Абгарян
M. Abgaryan

Ստորագրված է տպագրության 29. 12. 2014:
Տպաքանակ՝ 100: Չափսը՝ 70x108 1/16: Թուղթ՝ օֆսեթ:
Տպագրական 5 մամուլ:

«Լիմուշ» ՍՊԸ, Երևան, Պուշկինի փող., 40-76: